

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Pröhle Jenő: Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig

Pröhle Jenő: Petőfi költészete és szelleme a soproni evangélikus líceumban a kiegyezésig

Almae matri

1. A Harmónia című soproni német nyelvű hetilap 1861. dec. 15-i számában az alábbi közlemény jelent meg: „Der berühmte unglückliche Dichter, Alexander Petőfi (Petrovits) hat bekanntlich am Lyceum zu Oedenburg seine Studien beendet, – wenn man „beendet“ sagen darf; worauf er (1839) sich hier zum Militär als „Gemeiner“ assentiren liess. – Ist Niemand in Oedenburg, der sich auf einige Episoden aus Petőfi’s oder recte Petrovits’s Leben der damaligen Zeitepoche in Oedenburg erinnert? Diesfällige gefällige Mitteilungen werden von der Redaction der „Harmónia“ dankbar entgegengenommen und in geeigneter Weise veröffentlicht.”¹⁽¹⁾

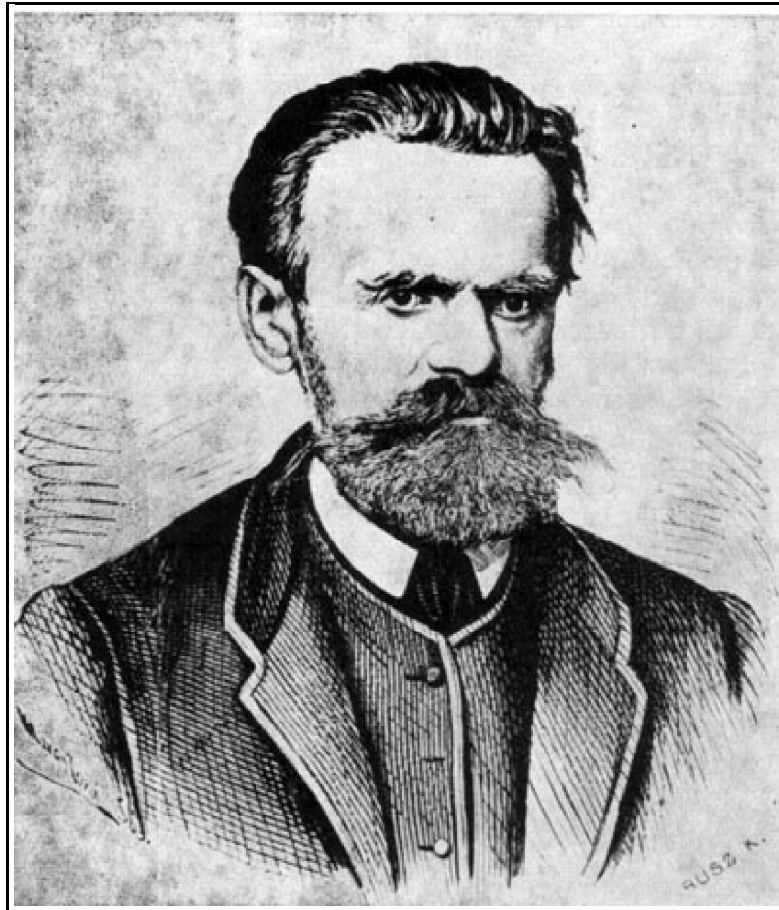
Aligha lesz kideríthető, milyen céllal és esetleg milyen összefüggésben tette közzé ezt a felszólítást a felelős szerkesztő, John Wolfgang Dubjanski, aki tájékoztatlanságában Petőfi diákságával ajándékozta meg a soproni iskolát. Viszont kézenfekvő, miért kellett a felhívásnak visszhang nélkül maradnia: azok közül, akik Petőfi soproni hónapjaira és napjaira emlékeztek, senki sem élt vagy nem Sopronban élt. Schätzel Mihály meghalt (1845); a diáktársak, akiknek a körükbe vetődött verselő volt-diák-regruta különössége emlékükből

vésődött, bár rendkívüliségét, a befutandó üstökös-pálya benne moccanó előérzetét kétkedve fogadták, néhány év múlva szétszóródtak diákéletük következő állomásaira.²⁽²⁾

98De éppen 1842–43-ban kezd megjelenni az Athenaeumban először Petrovics, majd Petőfi Sándor neve olyan újhangú versek alatt, amelyek költőjéből a szerkesztők, Vörösmarty és Bajza jeles költőt jósoltak. Az irodalmi folyóiratokat buzgón olvasták a líceum diákjai, főképpen a Magyar Társaság tagjai, felfigyeltek ők is e versekre és hamarosan felhangzottak a fiatal poéta költeményei is a Társaság ülésein. Petőfi eleinte lassú, majd rohamos térhódítását az ország diáktársaságainak pódiumain részletesen elemzi Bodolay Géza (Irodalmi diáktársaságok, 1785–1843. Bp., 1963, 452–454). A soproni jegyzőkönyvek adatainak feldolgozása szerint az 1843/44. tanévben 2, 1844/45-ben 7, 1845/46-ban átmeneti visszaeséssel 4, 1846/47-ben 22, 1847/48-ban (a „forradalmi”, iskolai szempontból nyugtalan, a Társaság számára is csonka tanévben) 25, összesen 60 alkalommal szavaltak 41 Petőfi-költeményt. Az utolsó két évben az addig leggyakrabban szavalt Vörösmarty csak 14, ill. 8 költeménnyel szerepelt a soproniak műsorán.

2. Bodolay Géza egyébként a diáktársaságok nem egy tevékenységi szférájában mutat rá a soproniak kezdeményező, példamutató szerepére, de adatait érdemes lesz kiegészíteni. Apróság, hogy az utolsó évben eggyel több a szavalatok száma, de az első szavalat kikerülte Bodolay figyelmét. A jegyzőkönyv bizonyossága szerint az 1843/44. tanévben dec. 16-án Szklenka Endre szavalta *Petőfi Sándorhoz* Pönögei Kis Páltól;³⁽³⁾ dec. 23-án Eöszte István *Én*, Petőfi Sándortól és febr. 10-én Bélák János *Az utolsó alamizsna* Petőfitől. (Az utóbbi két szavalat Bodolay alapján szerepel a legújabb kritikai kiadás 1. kötetének jegyzeteiben.) Az első szavalat idejéig Petőfi neve 11-szer volt olvasható Athenaeum-beli versek alatt, kétszer a Regélő Pesti Divatlapban és egyszer a Magyar Életképekben, a megfejtetlen álnév, Pönögei Kis Pál pedig kétszer az Athenaeumban. Legfeljebb találgathatjuk, miért választották a szavalók az alig két tucatnyi „választék”-ból éppen ezt a hármat, de a találat szerencsés: a három folyóiratból kiemelt három költemény (fordított időrendben) képviseli az akkori Petőfi-versek Horváth János szerinti három rétegét (Petőfi, Bp., 1926, 82): a hagyományörző stílusba tartozót (*Az utolsó alamizsna*, Magyar Életképek), az átmeneti stílt felmutatót (*Én*, Regélő Pesti Divatlap) és az egyéni hangját megtalálót, a „népies stílus” irányában fejlődőt (az álneves *Petőfi Sándorhoz*, Athenaeum). Mikor e vers címében először hangzott el Petőfi neve a Magyar Társaságban (pontosan egy hónappal az Athenaeum e számának megjelenése után!), a hallgatók aligha tudták felfogni azt a játékos humort, amely az álnév alatt lappangó költőnek saját magával folytatott beszélgetéséből fakad,⁴⁽⁴⁾ mégis csak elismeréssel adózhatunk az úttörőknek: a költői önérzetét kivétítő, a későbbi Petőfihez nem méltatlan költeményekkel vezették be és fogadták körükbe a 99költőt, akit majd éppen ezekért a versekért támad a kortársi kritika a kezdőhöz illő szerénység hiánya miatt.

A következő, 1844/45. tanév első Petőfi-szavალata is külön említést érdemel: Horváth Károly *Töredék*-et mutat be *A helység kalapácsából* okt. 27-én, egy nappal a mű megjelenése előtt, 13 nappal a töredéknek, mint mutatványnak a Pesti Divatlapban való közlése után. Kevésbé meglepő, hogy a következő Petőfi-szavალó, Pákh Lajos, Albertnek, Petőfi barátjának öccse, szintén 2 hét múlva vitte a Társaság pódiumára a *Hozzá* című, a szavak kétértelmű játékával előkészített csattanóba torkolló humoros versét. (Megjelent 1844. dec. 1.; szavალat: dec. 14.)

Pákh Albert (1823–1867)

Az első verskötet megjelenéséig (1844. nov. 10.), pontosabban a Társaságba való megérkezéig (1845. febr. 8.) elhangzott 9 szavalt az említett folyóiratokból került elő néhány hónappal a vers születése után; ez a módszer természetesen nemcsak Petőfi verseire korlátozódott. A kötetek megjelenése után előtérbe kerülnek a kötetbeli versek, de az utolsó két évben, 1846/47 és 1847/48-ban, Petőfi népszerűségének felvirágzása korában a kötetekből vett 35 szavalt mellett 12 esetben a folyóiratok frissebb termésével ismerkedett meg a hallgatóság.

A Magyar Társaság tagjai, íme, „vadásztak” Petőfi verseire, még mielőtt patrónusuk, Kis János, a Petőfit megelőző harmadik irodalmi nemzedék ünnepelt 100lirikusa, – az irodalomtörténetben páratlan gesztussal – megajándékozta őket az első Petőfi-kötettel. A következő lépés: 1845. márc. 29-én „megrendeltetni határozottak... Petőfinek hátra levő munkái”, azaz ezután megjelenő minden kötete, így is történt. A jegyzőkönyv (sőt a könyvkereskedői számlák és könyvtári jegyzékek) tanúsítják, hogy valamennyi Petőfi-mű megérkezett Sopronba.⁵⁽⁵⁾

Reprezentatív Petőfi-költemény, a szabadság-ódából a múlandóság elégiájába hajló *A csárda romjai* volt feltehetően az első, amely Sopronban nyilvánosan hangzott el, a Magyar Társaság 1847. máj. 13-án tartott örömnepén. A társaság jegyzője így örökíti meg a főtanoda szónoktermében lefolyt ünnep nemcsak Petőfit érintő külsőségeit: „A szónokszerk felett fellyebb emelkedésben csüggött Deák Ferencz nagyobb

szerű képe, kissé lejjebb két felől hason nagyságban Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos képeik. Jobbról a szónokszék mellett Petőfi és Garay kisebb szerű képeik, közben pedig lentebb helyzetben Vörösmarty képe. A szónok szék balfelén, a jobbfelőli képlet módjára Liszt Ferencz, Barabás és Lendvay képeik. Mindezen képeket pedig ízletes fordulatokban zöld koszorú fogá körül, azonkívül mindegyik kép fölébe kisebb szerű koszorú helyezettvén. A képeket részént T. Bachich ügyvéd úr, részént Mátis és Lágler társaink szolgáltatták, a ráákat Braun aranyazó juttatá, a koszorúnál pedig Kropf Endre társunk kitűnő szorgalmáért s általában társolatunk minél szebb örömmünnepe kiálitasa körüli fáradozásaiért méltán érdemli, hogy az utódoknak neve érdemeivel egygyütt fenmaradjon. Megemlítendő még a székeknek a hölgyek számára a terem közepén elrendezése s a teremnek az ünepey méltóságához lehető kitisztítása, mellynek előmozdításában T. Elnök urunk gondosságát említés nélkül nem hagyhatjuk.

A mi mindezen eljárásunknak sikerét illeti, ha a többek által ismételt hirhallomásból szabad ítéletet hoznom, mind a terem egyszerű, de ízletes elrendezése, mind pedig a szavalók részént dolgozataik, részént szavallások a halgatók várakozását kieligítette 's nem volt tán egy is, ki kisebb vagy nagyobb részben ne örömmel hagyta volna el a terem belsejét. Vendégeink száma, kivált a szép nem – a tavalit nagyban felhaladta, különösen örültünk ollyak szemlélésén, kik nyelvünknek értése dacára is megjelentek, valamint hogy Catholikus vallású atyánk fiai közül hét tanító és pap jelent meg – magunk papjai közül pedig egysen!”

E nem hibátlan fogalmazású és helyesírású jegyzőkönyvi részlet sokféle célozva érzékelteti az ünnep kereteit, lefolyásáról Torma álnéven Vas Gereben ír „örvendetes ujság”-ként, csípősen bíráló – a szereplőknek bizonyosan hasznos és tanulságos – megjegyzésekkel sem fukarkodó beszámolót az Életképek olvasóinak (1847. máj. 22. 21. szám borítólapján). Csak az idegen (a nem társasági tagok munkájaként előadott) szavalmányokra vonatkozó részből idézünk: „Garay »Kont«-ját Czupra Endre sok hévvel és átgondoltan, de igen színészien szavalá.... Petőfynek gyönyörű »csárda romjait« velünk egy derék német fiú Zundel Károly ismerteté meg. Kaján Ábelnek »Csont a' kóbor színész« című 101paródiája Badáczy Pál által előadva, jól megnevelteté a' közönséget.⁶⁶ Garay »Obsitos«-a Stettner Tamásban hű személyesítőre akadt... könnyüded vidorságban tartá végig a közönséget. Eötvös »bucsu«-ja 's Vörösmarty »szózat«-a meglehetősen adattak elő, kivált ez utóbbinál Horváth Gyulának erőteljes hangja elemében lehet, ha hamis intonatiojáról leszokandott.” Az utolsó mondat – „Nagyaink közül egy sem alázta meg magát” – úgy látszik arra utal, hogy a város „előkelői” nem felejtették el, hogy a helytartótanács két évvel azelőtt betiltotta a soproni és az ahhoz hasonló magyar diáktársaságok működését és ezért jobbnak látták távolmaradni.

leggal javai nyírás
 10 d. s. ii. december 16^{ik} 1843.
 J. Szabó János Alkalmazott és jelentésében.
 1. a) Szavaltak: Kobloucky György, Adal. költészet.
 Székely Endre. Csillag Sándorhoz (Pisnyák. költészet).
 Pákh Lajos jelen nem volt.
 Kovács István. Árpád. Nagy Imre-öt.
 Pfundersack Károly. Maria emlékére. Szameri-öt.
 Sötörösi Károly. László Szencserehez. Péter-öt.
 O'Malley István. Székely. Anthoni Károly-öt. József. Csengeri.
 Gyurth Gábor. Gyurthdiák. V. bíróság. Hosszú.
 Hargitai János. Az áll. alga. László. V. bíróság.
 Ambro János. Székely. Borsos. Cs. Csak. díjaz.

Petőfi-vers első szavaltata a Magyar Társaság jegyzőkönyvében

A fentiekkel csak hangsúlyozni kívántam azt, amit vizsgálataim alapján Bodolay így összegezett: „Petőfi volt a szabadságharc előtti évek legnépszerűbb költője” (i. m. 453). Ennek a jelenségnek alapoka Sopronban is az országos közhangulat: 102 az ifjúság felismerte, hogy Petőfi mellett a helye. Ezen túl azonban helyi okokra is rámutathatunk, amelyek Petőfit közel hozták a soproni diákok szívéhez. Kis János már említett ajándékozása ezek közül talán a legkevésbé nyomós. Petőfi egyéniségének hatását hű barátja, Pákh Albert közvetíthette Sopronba, ahol 1843 és 1848 között minden tanévben legalább egy, néha két öccse diákoskodott. Mindhárom öccse a Magyar Társaság tagja is volt, mindhárman szavaltak legalább egy ízben Petőfi-költeményt is. (Szerencsés választással: Pákh Lajos, *Hozzá*, 1844. dec. 14.; Pákh Károly, *Egressy Gáborhoz*, 1846. szept. 18.; *A külföld magyarjaihoz*, 1847. márc. 19.; Pákh Pál, *A világ és én*, 1848. jan. 22.). Mi sem természetesebb, mint hogy Pákh Albert öccseivel levelezésben állt, s a levelekben Petőfiről is szó esett, de ennek még nyomai is maradtak fenn. Pákh Albert még soproni diákkorában alapította a Szünórák című kézzel írt lapot, s mikor ezt 1843-ban újra életre keltették, az alapító Lajos öccséhez intézett levelében lelkesen üdvözli a folytatást, s ígéri támogatását.⁷⁽⁷⁾ Petőfi Úti jegyzeteiből és leveleiből közismert a Pákh családdal való meleg kapcsolata. Pákh Károly az iglói látogatásról 44 év múlva színesen és részletesen adja elő a családi tradíciót (ő maga a látogatás idején Sopronban diákoskodott), s ennek során említi: Petőfi „nevét részint költeményeiből, részint Albert bátyám debreczeni és pesti leveleiből már jól ismertük” (Vasárnapi Újság, 1889, 366). Petőfi híre a Pákh család közvetítésével is terjedt az ifjúság körében.

Ezen a téren nem lehet alábecsülni a jegyzőkönyvi részletben név nélkül szereplő Tatay István működésének jelentőségét, akit mint tanárelnököt a Magyar Társaságban 1846. szept. 12-én „első bejövetelekor szívből fakadt éljenek fogadtak.” Petőfi soproni évében Tatay serényen működő tagja volt a Magyar és a Német Társaságnak. Bár Petőfivel való személyes ismeretségének semmi nyoma sincsen, és bár három évi hallei egyetemi tanulmányok után az iskolában hittudományt és fizikát tanított, tollából jelent

meg „Költészeti és szónoklati remek” címen egy, a „szónokköltészeti és bölcsészeti osztályú tanulók, nem különben egyéb serdültebb olvasók használatára”, valamint „Grammatikai és polgári tanulók szavalmányai, 10–15 éves fiú vagy lány tanulók akár nyilvános, akár magányos használatára” szánt mű (mindkettő: Pest, Kilián György, 1847.), melyekben „főleg a reformkor irodalmának java terméséből merített, szerencsés kézzel kiválasztott szemelvények felsorakoztatásával ad képet a különböző irodalmi műfajokról” (Magyar Irodalmi Lexikon, 3. köt. Bp., 1965, 316). Az előbbiben 21, az utóbbiban 11 szemelvény származik Petőfitől s ez maga is irodalmi tett, amikor Petőfi „hivatalos” befogadása a magyar irodalom folytonosságába még sokáig váratott magára. (A „Költészeti és szónoklati remek” elterjedt kézikönyv lett; az ötvenes évek legkitűnőbb magyartanára, Arany János, 1851 és 1856 között minden évben kivette a nagykőrösi gimnázium tanári könyvtárából, lásd A. J. Összes művei 13. köt. Bp. 1966, 231-232). Ha a Magyar Társaságban szavalók válogatásában nem is mutatható ki Tatay könyveinek közvetlen hatása (Tataynál a legkésőbbben keletkezett Petőfi-vers az 1846 elején írt *Vajda Péter halálára*, a diákoknak szélesebb skála állott rendelkezésükre), Tataynak, a tanárelnöknek személyes állásfoglalását és sugalmazását is számításba kell vennünk a Petőfit megkedveltető tényezők között.

Nem lesz felesleges közölni az 1848-ig a Magyar Társaságban elhangzott költemények sorát (az első szavalatok sorrendjében): *Petőfi Sándorhoz [=Merengés]*, [103](#) *Én, Az utósó alamizsna* (2), *A helység kalapácsa*, részlet, (2), *Hozzá* (2), *Halvány katona*, *A nap házas élete* (2), *Ambrus gazda* (2), *Hazámban* (5), *Vándorélet* (2), *Hattyúdalféle*, *A hazáról* (3), *Egressy Gáborhoz*, egy bordal, [8\(8\)](#) *Téli éj* (2), *Végszó***hoz* (3), *Élő halott*, *A magyar nemes* (2), *Két vándor*, *Mért nem születtem ezer év előtt*, *Szomjas ember tűnődése*, *A külföld magyarjaihoz* (3) *Szeget szeggel*, *Csokonai*, *A csárda romjai* (3), *Pál mester* (2), *Furcsa történet*, *Ivás közben*, *Múzsám és menyasszonyom*, *Vizet iszom*, *Felköszöntés*, *Széphalmon*, *Az örült*, *Tompa Mihályhoz*, *A világ és én*, *Halálvágy*, *Ebéd után*, *Jövendölés*, *A tintás üveg*, *Szeretlek*. [9\(9\)](#)

Sopron városának 's vidékének
lelkeseit

" "

itteni evang. főtanoda keblében

T. TATAY ISTVÁN URNAK
a' hitudomány és természettan tanárának előhítele alatt önálló

MAGYAR TÁRSASÁG

egész tisztelettel meghívja

57^{ik} évi

ÖRÖMÜNNEPÉRE,

mellyet

f. é. tavaszutó 13-ikán (áldozó csütörtökön)

délelőtti 10 órakor

a' főtanodai szónokteremben

tartand.

Sopronban.
Nyomatott Kulcsár nyomdájában.
1847.

Az ünnepély rende.

1. „Isten áld meg a' magyart,“ karének. előadva az **Ifjusági énekkartól**, **Kluge Samu** társasági tagnak karvezérelte alatt.
2. Melly célra tört társaságunk most lefolyó 57-ik évében? — **Megnyitó beszéd.** Szerzette 's mondja: **Pelórgus János.**
3. Vérterv. Ballada. Szerzette 's előadja: **Komjáthy János.**
4. Viharkori képzetim. Költemény. Szerzette 's előadja: **Ostffy István.**
5. Balaton táján. Költ. — Szerzette 's előadja: **Réder Péter.**
6. Csak az igazság avatottja lehet valódiilag szabad. E' tárgyról elmélkedik: **gróf Stainlein Ottó.**
7. A' félszázados magyar nádor halátára. Költemény. Szerzette 's előadja: **Pakh Károly.**
8. A' legszebb gyöngy. Költemény. Szerzette 's előadja: **Lazányi Albert.**
9. „Fölfelé megy borban a' gyöngy,“ kardsal (előadva az említett énekkartól.)
10. Garay „Kont“ című balladája. Szavalja: **Czupra Endre.**
11. Csárda romjai, Petőfitől. Szavalja: **Zundel Károly.**
12. Csont a' kőbor színész.—Garay Kontjának paródiája, K — n Á—ttól. Szavalja: **Badáczy Pál.**
13. Obsitos. — költői elbeszélés Garaytól. Szavalja: **Stettner Tamás.**
14. B. Eötvös József „bucsi“ -ja. Szavalja: **Szalgyi Mihály.**
15. Vörösmarty „szózat“-a. Szavalja: **Horváth Gyula.**
16. ~~Idülő~~, énekelve az ifjusági énekkartól

A Magyar Társaság 1847-i örömnepének meghívója és műsora

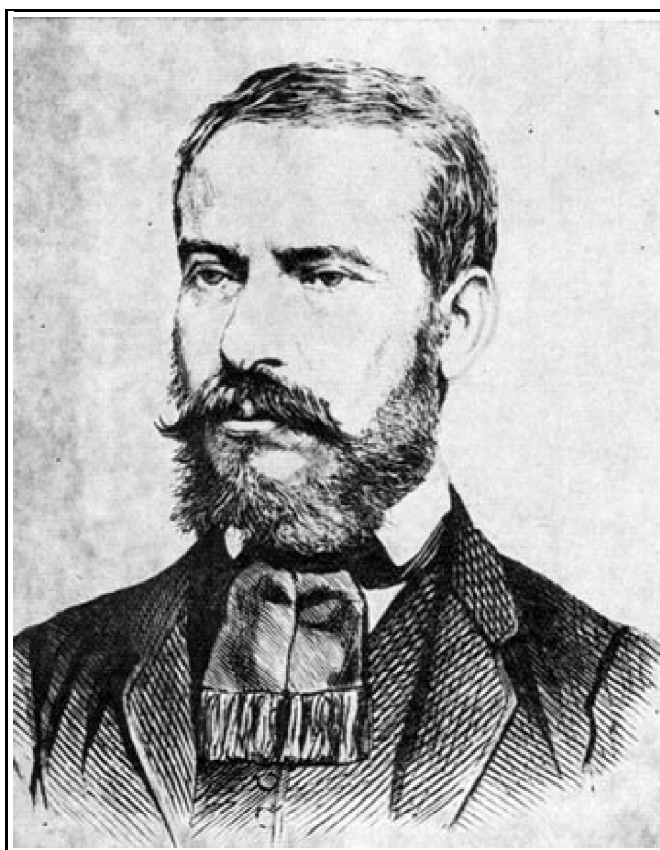
104. „A felsorolásból látható, hogy néhány korábbi hazafias verse mellett életképei, családi költészetének néhány darabja, bordalai (azokból is a zsánerkép-szerűek) s nagy epikus verseinek részletei voltak gyakoriak. A sok ünnepélyes és fennkölt szónokias vers között ő jelentette a szavaló gyűléseken a természetességet, vidámságot, diákos humort, valamit, amit a korábbi költőknél hiába kerestek a szavalók.” Bodolaynak ehhez az összegezéséhez (i. m. 454) hozzáfűzhetjük, hogy a szavalatok elismerést érdemlő terjedelme (41 költemény 61 alkalommal) mellett is a válogatás igényessége a szép kezdet után mintha kissé csökkent volna. Feltűnő például, hogy – bár Vajda Péter műveiből elég gyakran szavaltak prózát is, verset is – a halálára írt Petőfi-vers nem talált előadóra, holott a vers Tatay gyűjteményében is szerepel.

3. A diákok társasági tevékenysége magasabb értékelést kap, ha a szegényes egykorú forrásanyagban az iskolai oktatás ezirányú hatóerejét próbáljuk lemérni. Az iskola ún. Rationarium temporis-aiban (kötetek, amelyekben a tanárok havonként jegyezték fel minden tantárgyból az elvégzett tananyagot, 1841-ig latin

nyelven, azontúl magyarul), a literatura hungarica mint tantárgy az 1822/23. tanévben bukkan fel először a legfelső a bölcsészet-teológiai osztályban. A húszas évek végétől rendszeresen az első félévben szeptembertől decemberig mennek végig a magyar irodalmon, januárban ismétlés, az év végi nyilvános vizsgálatoknak természetesen nem tárgya a magyar irodalom.¹⁰⁽¹⁰⁾ Az iskolai élet széles látókörű megfigyelőjének, Kis János szuperintendensnek a véleménye nem hízelgő a harmincas évek oktatási irányzatára és eredményeire. Guzmics Izidornak, a pannonhalmi főapátnak baráti levélben így ír: „...fájdalom, a mi oskoláinkban (szólok az Evangélikusok oskoláiról) ezt (t. i. a Költészeti képek című költői antológiának dologhoz értő Professor segítségével történő felhasználását) a dolgok mostani helyzetében nem igen reménylhetni; legfellyebb is bevezetés és oktatás nélkül tanultatnak-meg examenkori declamálás végett némely darabocskák.”¹¹⁽¹¹⁾

A féléves heti 3, majd 2 órás tantárgy szűk áttekintést adhatott a magyar irodalomról, a tág horizontot a Magyar Társaság könyvei és folyóiratai hozták a diákoknak, akik – mint a fentiekből világos – nemcsak a múltban tájékozódtak, hanem napjaik irodalmi életével is igyekeztek lépést tartani.

A Magyar Társaság tagjainak, ezeken belül a Petőfi-szavalóknak társadalmi hovatartozandóságáról statisztikailag pontos adatokat nehéz volna adni, de a részadatok megengedik azt a megállapítást, hogy az akkori diákság minden rétege – a jobbágyparasztok, az iparosok, a városi polgárság és a középbirtokos nemesség gyermekei, ez utóbbiak az iparosokénál kisebb arányban – képviselve ¹⁰⁵volt; még az arisztokráciát is beleértve: a bajor származású gróf Stainlein Ottó az 1846. és 1847. évi ünnep beszámolójában is dicséretet kapott Tormától a magyar nyelv sikeres elsajátításáért és éppen *A hazáról* című vers előadásával került a Petőfi-szavalók sorába. S ha még a soproni német Zundel Károly Torma által is kiemelt szavalatára is utalunk, igazolva látjuk Petőfi pontos megérzését („ifjúság ... tietek vagyok!” *Miért kisérsz.*): 1848-ra Petőfi az egész soproni diákságé is volt.

Tatay István (1821–1888) a Magyar Társaság tanárelnöke 1846–1848

4. Bodolay óta közhely, hogy a Fialat Magyarország legjobbjai az országban sok helyütt – sokszor a soproni példa mintájára – életre kelt diáktársaságokban készültek fel az előttük álló „férfimunká”-ra. Mégsem paradoxon, hogy amikor 1848 tavaszán a forradalom láza elkapja az iskolát, a Magyar Társaságnak a jegyzőkönyvből nyomon követhető élete a megszokott síneken, mintegy a tehetetlenségi erővel gördül tovább egyideig (a *Pál mestert* szavalják, meg szerelmi költeményeket, munkát olvasnak és bírálják arról, Mi serkentse a tanuló ifjat sikeres haladásra), aztán megáll, mert a diákok ekkor a Társaságon 106kívül reformkívánataikat fogalmazzák és a nemzetőri VII. század gyakorlataira járnak. A forradalom szétfeszíti a Társaság kereteit.¹²⁽¹²⁾

A Magyar Társaság történetének új fejezete 1853-ban indul, a korhoz illő hangfogóval (a jegyzőkönyvben az 1848. máj. 6-i utolsó bejegyzésre következő lapon) az alábbi prelúdiummal:

„Tájékoztatul nem lesz fölösleges, mielőtt rendes ülési jegyzéseinket ide iktatnánk, néhány szót az 1848ik év oltá történt körülményekről megemlíteni. Jegyzőkönyvünk, a mint látjuk, 1848 óta érintetlen hagyatott, 's ennek oka épen nem a hanyagságnak 's talán társaság nem létezésének tulajdonítható, mert társaság (vagy mivel a körülmények miatt e néven nem álhatott (!) volna fen (!), gyakorlati magány óra színezetét viselte) létezett 851/2 és 852/3, sőt még 850/1-ben is, de a jelen viszonyok miatt, mint már érintők, csak magány óra gyanánt álhatott fen, s így a szokott formáinktól eltérve sem sarkalatos törvényeink nem álhattak, sem pedig jegyzőkönyv nem vezetethetett. Noha az előbbi években létezett egylet, a tagok kevés száma datzára is igyekezett azt, – a régebbi szervezet nélkülözése mellett is, – a mennyire a jelen viszonyok

megengedték, ápolni és fenntartani.

Az 1853/4-ik évben újonnan szerveztetett főtanodánk,¹³⁽¹³⁾ s az elnök T. Domanovszky Endre úr beleegyezésével a jegyzőkönyv ismét folytatatik. Bárcsak tehetnénk azt olly szabatossággal és sikerrel, mint derék elődeink.”

A „soproni magyar nyelv-mívelő egyesület” néven újjáalakult társaság¹⁴⁽¹⁴⁾ tagjai a gimnázium két felső osztályából és a hittani és jogtani évfolyamokból verbuválódnak. A tanárelnök a gimnázium két felső osztályában tanította a magyar ¹⁰⁷irodalmat nagyon igényesen, amint tanítványai emlékeznek rá,¹⁵⁽¹⁵⁾ ezen túlmenően személyének befolyása aligha választható el attól a szereptől, amelyet Petőfi az egyesület életében játszott, s amelynek felvázolására itt vállalkozunk. Domanovszky ti. már Selmecen ismerkedett meg Petőfivel és Pápán fűződött köztük szorosabbra a barátság, s kapcsolatuk – ha később nem is folytatódott – nem maradhatott hatástalan lelkes tanárelnöki működésében.¹⁶⁽¹⁶⁾

Domanovszky Endre (1817–1895) a Magyar Társaság tanárelnöke 1854–1873

1848 előtt Petőfi a szavalók repertoárjában jelenik meg és hódít, az abszolutizmus korában hatása átjárja a nyelvemlék egylet egyéb munkásságát és a 108 diáklapok kézzel másolt oldalait is. Először mégis a szavalatokat, abban Petőfi parcelláját vizsgáljuk.

Az első jegyzőkönyvezett ülésen 1853. dec. 4-én:

„Szavaltak:

1. Becsák Sándor: *Szeget szeggel* Petőfytől.
2. Becsák Zsigmond: *Kont* Garaytól.

Munkát olvastak:

1. Becsák Sándor: Szeresd a hazát.
2. Becsák Zsigmond: Gyors az idő, haladót koszorúz, maradóra homályt vet.”

Nem olyan „magas hangból” kezdtek, mint 10 évvel azelőtt, de ezzel megbékíthet a folytatás, amely – szerintünk – nem véletlen hullámzással, de szakadatlanul ontja Petőfi verseit. Az alábbi statisztika próbálja ezt szemléltetni, némi összehasonlítást is nyújtva.

Tanév	összes szavalatok száma	Ebből:				
		Petőfi	Berzsenyi	Vörösmarty	Arany	Tompa
1853/54:	63	15	2	7	–	–
1854/55:	53	11	1	9	4	–
1855/56:	147	38	5	21	24	6
1856/57:	113	28	2	6	28	6
1857/58:	119	28	2	3	36	3
1858/59:	123	57	1	4	22	4
1859/60:	114	46	3	4	18	4
1860/61:	84	43	3	6	9	3
1861/62:	102	49	3	7	16	4
1862/63:	93	41	4	5	20	3
1863/64:	85	32	4	3	21	7
1864/65:	72	15	2	8	20	10
1865/66:	61	15	3	4	18	2
1866/67:	79	23	2	4	15	3
Összesen :	1308	441	37	91	251	55
	100%	33,7%	2,8%	7%	19,2%	4,2%

Összegezve: 1853 és 1867 között 1308 elhangzott szavalat közül 441 alkalommal 139 Petőfi-verset adott elő 217 diák.

Mindenekelőtt a színvonal dicsérettel emelendő ki: a szavalatok fent nem részletezett harmadából még jócskán jut Eötvösre, Garayra, Kölcseyre, Bajzára, Vajda Péterre, Kisfaludy Károlyra, a divatos kisebb költők (Lisznyai, Sárosy, Kunoss) egészen szórványosan szólalnak meg.

De mit szavaltak a diákok „a szabadság komédiájával kendőzött önkényuralom” (Németh László tömör jellemzése) idején? A 139 költemény felsorolását mellőzzük, az általános irányulást a legtöbbször szavalt költemények is jelzik. A messze legnépszerűbb Petőfi-verset, az *Egy gondolat bánt engemet* címűt 109-nem kevesebb mint 23-szor „harsogják el” 14 év folyamán.¹⁷⁽¹⁷⁾ Utána következnek: *A hazáról* 17, *Erdélyben* 14, *Az utósó alamizsna* 13, *Ha az isten, Rózsavölgyi halálára, Ha férfi vagy* 11–11, *Vajda Péter halálára, Távolból, A magyar ifjakhoz, Magyar vagyok* 10–10, *Szüleim halálára* 9, *A külföld magyarjaihoz, A király esküje, Dalaim, Van-e egy marok föld* 8–8, *A csárda romjai, Csokonai* 7–7, *Végszó***hoz, A bilincs, Mért vagyok én még a világon, A magyarok istene, A ledőlt szobor* 6–6, *Az örült, A rab oroszlán, Falu végén kurta kocsmá* 5–5 alkalommal.

Íme, nem maradtak a humoros versek, bordalok szintjén, sőt nem egy esetben csodálkozunk, hogyan lehetett szavalni némely költeményt abban az időben. De a kor ellentmondásaihoz tartozik, hogy míg közismerten üldözés járt egyes versek miatt, mások megjelenhettek a cenzúra engedélyével. A szabadságot szabad volt dicsőíteni, hiszen „szabadság van”, a függetlenséget emlegetni azonban veszélyes. Jellemző, hogy Erdélyi Indali Péter a IV. osztályban használt tankönyvében közli a *Vajda Péter halálára* című költeményt, de a végét, ahol a függetlenség bajnokát siratja el Petőfi, még 1858-ban is kihagyták vele, vagy jónak látta kihagyni.

Jellemző, hogy az ellenséges nemzeti közhangulat ellenére a szerencsétlen özvegynek, Szendrey Júliának egy verse is műsorra kerül. Lehr Vilmos szavalja a *Három rózsabimbót* 1858. jan. 30-án.

Petőfi mellett az abszolutizmus korában mindenki másét túlszárnyalja Arany János népszerűsége, szavalják a *Toldit* (1856-ban 4 ülésen folytatólagosan adják elő mind a 12 éneket!), a *Daliás időket*, a *Jóka ördögét* kétszer. A „welsi” *bárdok* (nyilván a Koszorú-béli közlés után) csak 1866 októberben kerül először a Társaság elé. (Arany legszorgalmasabb szavalója Arany költészetének majdani 110-tudósa, Lehr Albert.) Tompa Mihálynak a korszak közhangulatát tolmácsoló, egyszersmind formáló költeményei sem hiányozhattak a Társaság pódiumáról: *A madár fiaihoz* (1859 és 1865 közt) hatszor hangzott el, a cenzúra által üldözött *Pusztán* háromszor (átdolgozott alakjában is *Egy alföldi új telepen* címmel rögtön kötetbeli megjelenése után, 1863-ban), sőt a költőnek legtöbb bajt okozó *A gólyához* is egy ízben 1862-ben.

Az 1848 előtti és az 1867 előtti szavalatok listájának egybevetéséből minden várakozás ellenére a súlypontnak a hazafias-politikai jellegű költészet felé való eltolódása tűnik ki. A későbbi szavatók kedvenc, nagy leíró verseit alig fődözték fel, *Az alföld* és *A Tisza* csak egy-egy alkalommal szerepelt, a *Szülőföldemen* is hatszor.

Óvatosnak kell azonban lennünk, ha e szavalatok vagy általában a szavalatok „szív- és elmeképző”, mai szóval világnézetformáló hatásáról próbálunk képet alkotni; megfogható adatok híján alig mehetünk túl a kérdés felvetésén. Vajon miért választotta egy sor szavató, mondjuk, az *Erdélyben*-t, s mire gondolt ő és mire társai, a hallgatóság, a hatvanas években az 1846-ban leírt soroknál: „A század viselős, Születni fognak nagyszerű napok, Élet-halálnak vészes napjai”? Petőfi jósigéi másfél évtized múlva hagyományos múlton-merengéssé halványodtak? Talán nem. Vagy: nehezen hihető, hogy a diákok mindazt „dekódolták”, amit Petőfi „bekódolt” az *Egy gondolat* rabszolganépébe és piros zászlóiba. Vagy: milyen képzetkapcsolatokat idéztek fel a *Rákóczi* sorai – „S majd ha eljön győzedelmünk napja, A szabadság dicső

ünnepe”-, amikor a bakonymagyarszombathelyi tanító fia, Kis Lajos szavalta (1861. máj. 11.) és amikor az egyházban is magas világi rangot viselő rábaközi földbirtokos fia, Radó Kálmán lépett föl vele (1863. jan. 31.)? Egységesek voltak a szabadság bécsi értelmezésének elutasításában, az álláspontok differenciálódásáról csak sejtésekkel hozakodhatnánk elő vagy sémákat alkalmazhatnánk.

A szavalt versek tüzetesebb vizsgálata azonban nagyon figyelemreméltó jelenség nyomára vezetett. Megértéséhez a kiadástörténet fő mozzanatait kell ismernünk. Petőfinek 1846-ig írt verseit az Emich Gusztáv által 1848-ban kiadott Összes költeményei tartalmazzák. (A kiadás megvolt és megvan a Magyar Társaság könyvtárában.) Emich Gusztáv 1851-ben kétszer is megkísérelte kiadni Újabb költeményeit, de mindkét kiadást elkobozták (összesen 3 példány is ismeretes). Ezután Emich Gusztávnak csak 1858-ban sikerült az Újabb költeményeket 2 kötetben Bécsben kinyomatnia és piacra hoznia. Ennek példánya 1858. okt. 23-án került a Magyar Társaság könyvtárába. De e dátum előtt 14 esetet rögzít a jegyzőkönyv, amikor a diákok kötetben még nem közölt verset szavaltak. Csoportosítva:

A király esküje	Martinék Ede, 1857. ápr. 4. Lehr Vilmos, 1858. máj. 29.
A táblabíró	Kiss Elek, 1857. máj. 9.
A rab oroszlán	Turcsányi Endre, 1857. dec. 5.
Szülőföldemen	Kiss Imre, 1857. dec. 12.
Rózsavölgyi halálára	Lehr Zsigmond, 1858. okt. 16.

A táblabíró egy részlete (Előljáró beszéd, 1. §.) az Életképek 1847., a többi vers az 1848. évfolyamában jelent meg. Az első vers pontos nyomra vezet. Az Életképekben a vers *A király esküje* címen jelent meg, az Újabb költeményekben *Hunyady László* a címe. A költeményt 1867-ig még hatszor szavalták, 1858 után a jegyzőkönyv mindig a Hunyady László címet adja meg. Ebből kétségtelen, [111](#) hogy diákjaink az Életképek 1847-48-as köteteit még sokáig forgatták, az sem lehet vitás, hogy elsősorban Petőfi verseinek kedvéért.

A *gólya* című költeményt Horváth Sándor szavalja, előbb csak az Egyletben kétszer, majd az 1856. jún. 13-i örömmünnepen nyilvánosan. Szövegét a Pákh Albert által szerkesztett Szépirodalmi Lapok 1853. évfolyamából vette.

Lehr András (1801–1873), Petőfi tanára Sárszentlőrincen

Bányában Binder Adolf, 1857. márc. 21.

Árva leány Magassy Dénes, 1858. jan. 22.

Mindkét vers a győri *Hazánk* 1847. évfolyamában jelent meg először. A Magyar Társaság előfizetett a *Hazánkra*, de csak 1847. szept. 18-án, az *Árva leány* pedig már márciusban jelent meg. A *Hazánk* példánya már az 1856-os könyvtárjegyzékben sem található. (Az Újabb költemények óta: *Az árva lány.*) A címváltozat azonossága mégis a *Hazánk* példányának a használatát látszik bizonyítani.

Két ország ölelkezése. Véssey Sándor, 1856. máj. 17.

112A Pesti Hírlap 1848. jún. 6-i számában jelent meg. Otthon eltett újságszám, újságkivágás, másolat volt a forrás?

A kisbéres. Kiss Elek, 1856. nov. 15.

Megjelent *A falu könyve* (szerk. Vas Gereben) 1851. 1. kötetében, *A magyar nép könyvében* (szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond) 1855. és a *Divatcsarnok* 1855. évfolyamában. A szavaló ez utóbbiból vehette.

A *Dalaim* című költeményt Lehr Vilmos szavalta 1857. dec. 5-én. Ez Bajza Ellenőrjében jelent meg először, de annak megléte nem mutatható ki Sopronban. A következő csoportnál erre a kérdésre visszatérünk.

Az Újabb költemények megérkezése után ugrásszerűen emelkedik a Petőfi-szavatok száma, ami az eddigiek után nem csodálatos, hiszen az utóbb említett 11 költemény közül 9-et viszontláthattak bennük a szavalók, ha még mindig tagjai voltak az Egyletnek.

Minden 1846 és 1849 között született Petőfi-vers még 1858-ban sem kerülhetett bele az Újabb költeményekbe, így meglepetve állapítjuk meg: 1860 és 1863 között 7 olyan Petőfi-vers kerül a műsorra, amely addig hivatalosan nem kaphatott, nyomdafestéket Magyarországon. Ezek közül kettő,

A szabadsághoz	Román Dániel, 1861. máj. 11.
Rákóczy	Kis Lajos, 1861. máj. 11.
	Takács Ferenc, 1862. szept. 20.
	Radó Kálmán, 1863. jan. 31.

az Életképek 1848. évfolyamában jelent meg, az előbbieket szerint ott a forrás.

Kun László krónikája	Kis Lajos, 1860. márc. 31.
Európa csendes ...	Kis Lajos, 1861. jan. 19.
Vajdahunyadon	Vágner Samu, 1861. febr. 9.
Az erdélyi hadsereg	Kis Lajos, 1861. febr. 9.

Az első a Nép Barátja 1848. szept. 3-i számában jelent meg először. Erről talán feltételezhető, hogy Pestről eljutott Sopronba vagy a bakonyszombathelyi tanítói lakba (Kis Lajos atyja Kis József ottani tanító volt), már nehezebben hihető, hogy a Nép Barátja 1849 február–áprilisi számai, ahol a többi három megjelent, Debrecenből idekerülhettek. Inkább gondolhatunk itt is kéziratos másolatokra.

Valamivel szilárdabb talajon mozgunk az utolsó csoport esetében. Lehr Albert 1861. okt. 12-én szavalta az *Itt a próba* című Petőfi-verset, amely később *Föl a szent háborúra!* címen került a kötetekbe (először az 1874-es díszkiadásba), de *Itt a próba* címen először a Hangok a múltból című, Lipcsében 1851-ben kiadott antológiában jelent meg nyomtatásban.¹⁸⁽¹⁸⁾ A címvariáns ennek a Magyarországon akkor tiltott műnek a használatáról árulkodik. Ugyanebben az antológiában olvasható az előző csoportban már említett *Dalaim* is, melyet 4 évvel azelőtt Lehr Albert bátyja, Vilmos szavalt, nagy valószínűséggel innen merítve, nem Bajza Ellenőrjéből. Továbbá: e gyűjteményben van szerző jelzése nélkül, de Petőfi-versek szomszédságában egy *Harcz lesz talán* című vers, amelyet Hanthó István szavalt 1859. jún. 4-én, s a jegyzőkönyv tévesen Petőfinek tulajdonított. ¹¹³A címváltozat alapján valószínű, hogy az *Európa csendes*-t is innen választotta Kis Lajos. A fenti tények egybevetése sugalmazza, sőt majdnem bizonyossá teszi azt a feltevést, hogy a Hangok a múltból című kötet itt megvolt, közelálló a gondolat: Lehr Andrásnak a birtokában.¹⁹⁽¹⁹⁾

Lehr András sírköve a soproni ev. temetőben

5. A „Nyelvmívelő Egylet” nem kicsiny érdeme olyan szellemű keret biztosítása, amelyben tagjai az abszolutizmus korában is 48-as folyóirat lapjairól, tiltott kötetből és talán kéziratos másolatokból ismertethették meg egymással Petőfi költészetét, valószínűleg mindig elmenvén a határig, ameddig „a jelen viszonyok engedték”.

114 Közbevetően az iskolában működő, 1860-ban a kötelező nyelvgyakorló órákból Deutsche Gesellschaft néven újrászerveződő egyesület tevékenysége kíván említést. Üléseiken a német költemények között magyar költők németre fordított versei is műsorra kerültek, ezek közül Petőfi sem maradhatott ki, akinek Opitz-féle fordításgyűjteményét is megszerezte a Társaság. A tagjai s így a Petőfi-szavalkók közt viszontlátjuk a Magyar Nyelvmívelő Egylet tagjait. A Petőfi-szavalkók száma nem nagy (1861 és 1867 közt összesen 5), de érdekes, hogy a *Nemzeti dalt* „Hymne nach dem Ungarischen von Petőfy (Talpra magyar) übersetzt van Zerfflin” [= Zerffy] megjelöléssel kétszer is ugyanaz a Kis Lajos szavalkója, akivel mint Petőfi szorgalmas és

bátor szavalójával már találkoztunk, holott magyar nyelven a Nemzeti dal szavalásának a kiegyezés előtt sehol sem akadunk nyomára. A német szavaltokban a magyar fiúk szájából öblösen, magyarosan hangozhatott a német szó, mint a Kis Lajos szavaltára tett megjegyzés is bizonyítja: „Hie und da die Aussprache der Vokale noch undeutsch”.

A Nyelvmívelő Egylet azonban nemcsak szavalókör volt, tagjai verses és prózai munkájukkal is szerepeltek az üléseken. 1848-ig Petőfi hatása nem mutatható ki az ilyenfajta munkásságnak az Érdemkönyvben és az örömnapi munkák gyűjteményében fennmaradt részén. Az ötvenes években újra elővették és folytatták a régi köteteket, sőt 1857 elején Torkos László és társai elérkezettnek látják az időt arra, hogy Hajnal címen kézzel sokszorosított diáklapot indítsanak. E lap három első évfolyamát (1857–1859) Torkos László szerkesztette, tőle Lehr Zsigmond vette át két évfolyamra (1859–1861). Az „ifjúság lapja” ekkor megszűnt, a két év múlva újra éledő Deákkúti Vármegye 1864-ben Bimbófüzér címen indít 5 példányban kézzel másolt lapot. Szerkesztői Támer János, majd Gyurátz Ferenc, akárcsak a Hajnaléi, diákkoruk után is alacsonyabb vagy magasabb szinten hűek maradtak ifjúságukban jelentkező irodalmi ambícióikhoz.

Mindezek az itt-ott csonkán fennmaradt kötetek és kötegek őrzik a diákok első irodalmi próbálkozásait: verseket, beszéyleket, értekezéseket, kritikákat. Nem feladatunk részleteiben elemezni az ifjúság eme munkásságát, csak a Petőfivel kapcsolatos, érdekesebbnek tűnő jelenségeket kívánjuk kiemelni.

A kezdő verselők természetesen fogadták el mintának Petőfit és Aranyt, költészetük ismerete könnyen kitapintható e korszak verstermésének formai (verselési, nyelvi) és tartalmi elemeiben. A Társaság ülésein felolvasott és a Hajnal hasábjain megjelent versek a társak részéről sokszor igen éles hangú kritikában részesültek (a kritikus sokszor a szerkesztő költeményét is „kivesézte”), s az egyéni tehetségen túl ennek tulajdonítható, hogy évek során a fejlődés, a költői érlelődés a Hajnal 5. évfolyamában Lehr Zsigmond szerkesztése alatt éri el csúcspontját.

A két bemutatandó költemény talán nem is annyira a Petőfi-hatásról árulkodik, mint inkább – vitatható általánosítással – a diákoknak a verselési ügyességben tett előrehaladását bizonyítja, főképpen azonban azért érdemelnek figyelmet, mert a világirodalomban költői közhelynek számító témáról, a tavaszról írt két vers hangulatának ellentétes volta híven tükrözi nemcsak a soproni diákok, hanem a magyarság közérzetét is a vers születési évében.

Tövis álneven jelent meg (Hajnal, 2. évf. 28. sz.) 1858-ban az alábbi

115 *Tavaszi dal*

Megjött a kis fecske madár
Ismert faluja felé száll,
Örömhírt hoz, tavaszt hirdet,
Hej, ha tudná, hogy nincs kinek!
Hej, ha tudná, hogy gazdája
Őt már nem e házban várja!

Körül repked csicseregve,
Nincsen fészke, csak a helye.
Leszáll egy kis száraz ágra,
Ott lesz éjjeli tanyája;

Szegény madár csak szomorog,
Mert rideg a tanyája ott.

Körül repked s keresgeti,
Van-e ismerős valaki.
Hej dehogy van, minden néma,
Mint az örökös éjtszaka.
Fészket híjába keresi,
Régen leverte valaki.

Itt is, ott is bedőlt egy ház,
Sok változott egy télen át,
Hová lett a ház teteje?
Elhordta a télnek szele.
Ledőlnek a roskadt falak,
El innen, gyöngé madarak.

Száraz fának száraz ágán
Állogál a fecske madár,
Szomszédja egy árva gólya,
Ez is bánatra jött vissza.
Örömhírrrel jött mindenik
S most romokat gyászolnak itt.

Az ötvenes évek reménytelensége után a hangváltást Lehr Zsigmond verse (Hajnal, 5. évi. 19. sz.)
érzékelte.

116 Tavaszi dal

1861-ben
Ifjú tavasz, ifjú tavasz,
Szép remények anyja,
Áldó kezed, varázs vessződ
Hegy, völgy, virány vallja.

Úgy-e súlyos volt fogságod
Kegyetlen tél lánczán,
Minden új nap új kínoknak
Ujulását látván!

Menekültél börtönödből
S tudtad, hogy mi várunk.
Röpke szárnyon hozzánk jöttél,
Légy üdvözve nálunk!

Panaszold el szenvedésid –

És mosolyogj aztán,
Hadd fakadjon élet, áldás
A letarolt pusztán.

Te megjöttél s veled egy más
Hőbb szívvel várt tavasz,
Magyar hazánk valahára
Feltűnt tavasza az.

Tíz hosszú év, tíz hosszú tél
Zsarnoksága nyomta,
Halvány arczán elfojtott kín
Búredője vonva.

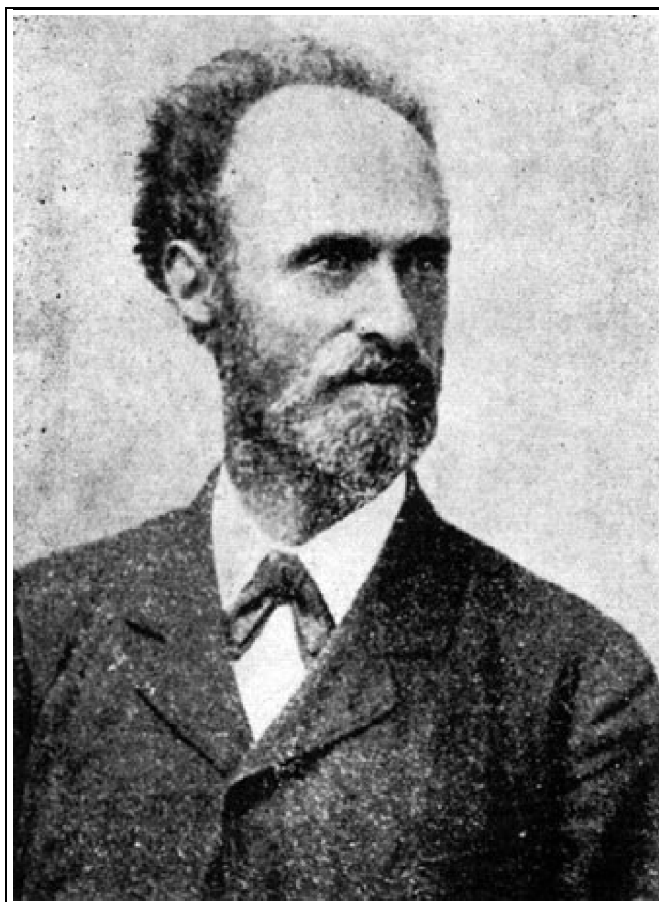
Te vagy, te vagy, megismerünk,
S te megismersz minket,
A távollét hosszú kínja
Nem hűté ki szíved.

Oly rég várunk! Nézd, mezeink
Mily kopárok, puszták;
Szent ligetünk csemetéit
Gaz kezek kihúzták.

Felzavarták forrásaink
Kristálytiszta vizét,
És előlünk szentségtelen
Tűzhelyekre vitték...

117 Oly rég vártunk! Légy üdvözve!
Tárd fel gazdag kebled,
Hadd eredjen sívatagunk
Újuló életnek.

Tíz hosszú év áldásával
Vagy te adós nekünk,
Tíz dermesztő hosszú télért
Kárpótolást kérünk.

Torkos László (1839–1939) a Hajnal alapító-szerkesztője 1857–1859

A Hajnal kritikusai maguk leplezik le Petőfi hatását, hol rosszallóan, hol dicsérően. Hétfő álnévű diák *R. L. barátomhoz* című versére (2. évf. 8. sz.) a megjegyzés: „nagyon is emlékeztet Petőfi költeményére, mit egy elpártolt barátunk írt [*Végszó***hoz*]. De ez nem tesz semmit, kezdőnél jó, ha egy mintát tart szeme előtt, midőn verset ír, csak ne utánozza azt szolgálilag – mit azonban jelen 118 költeményről nem lehet elmondani.” Viszont Hechtl [Csukássy] József Egy „Hölgyhöz” című költeményéhez (2. évf. 5. sz.) a magát „Három darázs epigon”-nak nevező kritikus-trió a következő mondatot fűzi: „Mint látszik, szerencsésen választá szerző e költeményében Petőfi „Dalaim” című művét például.” A „mint látszik” kifejezés mintha a Dalaim-nak a diákok körében közismert voltára utalna (a Hangok a múltból című kötet alapján!), viszont Lehr Zsigmond így leckézteti egy költőtársát (Martinek Ede: *M... határán* című verse miatt a 2. évf. 15. számában): „Olvassa el szerző Petőfy „Cserebogár, sárga cserebogár” költeményét, melyben Petőfy szerzőnkkel hasonló tárgyat énekel meg,” amivel feltételezi, hogy a nem is rosszul verselő költő nem ismeri azt a Petőfi-verset, amelyet ő maga sem pontos címmel idéz.

Petőfi rangját a versutánszatok mellett (a két legügyesebb az említett Egy „Hölgyhöz” és *M ... határán*) a Petőfit idéző versek mutatják. Az 1859. júl. 3-án tartott örömnep műsorában kettő is elhangzott e nemből.

Bauer Adolf *Kedvenc dalom* című lantos költeményében (8 nyolcsoros versszakon át) hallja, amint a

„Szőke kis lány bájoló dalt játszik el” és rajong a dalért, s a dal miatt a kislányért, ezzel a refrénnel:

„Mert csak ez az egy lelkesít engemet:
'A virágnak megtiltani nem lehet!'"

És a 9. versszak:

Játszod, játszod, és én mindig hallgatom
'S keblemet most elfogja a fájdalom,
Hol a költő, a szerelem dalnoka,
Ki e szép dalt legelső eldalolta?
Hol a költő? Oh felelj; és még egyszer
Játszd el a dalt, játszd el akár ezerszer:
„A virágnak megtiltani nem lehet;”
Mert ez órá emlékeztet engemet!

A másikban Hechtl József: *Az eltűnt dalnok* című versében felbukkan a belenyugvást elutasító, de remélni is képtelen vágy (csak az utolsó versszakot iktatjuk ide):

Oh tán ő, ki megdallá,
Szabadságot és hazát,
Messzeföldön, más hazában
„Könnyezetlen” sírt talált. –
Vagy tán, most is vándorol, s az
Ut tövési sértik őt
S zengő dalban kér az égtől
E hazára szebb jövőt:
Oh nagy Isten mondd meg él-e?
S hol e honnak büszkesége.

(Mindkét vers az 1859. évi örömnepi munkák közt.)

119Petőfi nevét ki sem ejtették, de alig képzelhető, hogy a hallgatók közül akár egyetlen is akadt, aki ne tudta volna, kit idéznek meg e sorok.[20\(20\)](#)

Az 1862. jún. 11-i örömnepen Lehr Albert, akinek tollából már akkor Aranyra emlékeztető költemények folytak, *Egy költő dalai* címen, szintén név említése nélkül, Petőfit siratja:

Lehr (Lőrinczy) Zsigmond (1841–1871) a Hajnal szerkesztője 1859–1861

120Ő is ott a harcmezőn esett el,
Ott esett el érted, drága hon!
S a helyet, hol hamvai nyugosznak,
Nem mutatja kő avagy halom.

Zöngé lantja, keble meghasadva,
Csontja régen szélvel porladott,
De melyekbe lelkét áttelehelte,
Élni fognak a dicső dalok!!!

Az 1863. jún. 21-én tartott örömnépen Vajda Béla *Petőfy sírján* című lantos költeményében a múzsát szólítja meg:

Költészet múzsája – te sugád azt nekem,
Ne keressék sírját – soha fel nem lelem
Itt a holtak között! –
Hogy egy haza emelt szívében emléket

A nagnak – dicsőnek a' sírhalom helyett,
A miért ő küzdött!

(Mindkét vers az Érdemkönyvben a megfelelő évnél.)

A megzenésített Petőfi-versek is népszerűek lehettek a diákok közt, az egyik fentebb idézett költemény középpontjában álló „A virágnak megtiltani nem lehet”, valamint a „Kis furulyám szomorúfüz ága” kezdetű az 1857. jún. 27-i örömnépen karénekbek adták elő. A Hajnal 3. évfolyamának 15. száma mellékleteként egy diák, Stettner Gyula adta közre a *Szerelemnek rózsafája* című vers megzenésítését (énekhangra zongorakísérettel). A következő évben ugyanő Thaly Kálmán: *Esik eső, lassan, szépen* kezdetű népdalához írt dallamot és kísérettet. A kellemes dallamvonalú ifjúkori kísérletek rokonságát a korabeli, Erkel Ferenc nevével jellemezhető dalstílusban lehet megtalálni.

6. A tanulmányok szerzői nyíltan tesznek hitet Petőfi mellett. Akár a magyaros verselés szabályairól, akár a magyar irodalom fejlődéséről vagy a fenségesről értekeznek, a kéznél lévő példatár, ha nem is az egyetlen, Petőfi költői műve.

1858-ban Krenosz Pálnak A költészet arany című elmékedése, a kissé suta címből is sejtethően, Arany Jánosra poentíroz, közben a szerző – nem is tudja talán, mennyire jövőbe látóan – így fűzi gondolatait: „A költészet megörökíti azon tüneményeket, tárgyakat, jeleneteket, melyeket nélküle a feledés moha takarna.... Ha a magyar alföldet az eke felhasogatja, a telepek benépesítik, fel fogjuk ismerni annak vadon költészetét Petőfinek az alföldet magasztaló köteményeiben.” A költészet múlt-megőrző értékének fejtegetése csak bevezeti a látnok-költő jelent formáló hatalmának rajzát, amelynek meg nem nevezett modellje Petőfi.

Romantikus rajongás lengi át azt a két értekezést, amely a Hajnal 3. évfolyamában (1859/60) Petőfiről jelent meg, és fellengzős stílusuk miatt kissé idegenül hatnak ránk, de egykorú olvasóikat mégis a költő felé irányíthatták. Az első (Józsa álnéven) Torkos László tollából „Emlékezés Petőfire” (4., 5. sz.) megcseréli [121](#)a közhelyszerű szerepet: a halvány ifjú, Petőfi éleszti csókjával új életre a költészet zsibbadt istennőjét. Néhány mondatát idézzük: „Eszméket dobott ő közénk, melyek olthatatlan lánggal égnek, dalokat teremtett, melyek vérünkkel váltak. Küzdései, fájdalmi, szenvedései s dicsőségben sugárzó munkái szent hagyományként szállottak reánk, melyeket kimondhatatlan bűn nem ismerni, nem érteni és át nem érezni. ... Hol van férfiú [ti. Petőfi halála után], ki dicsekedhetik ama sasróptű phantasiával, mely tündérországokat járt be, mely a csodásat az egyszerűvel, a magasztost a közönséggel oly művészileg tudta egybeolvasztani.” Helyesen ítéli meg – a sokszor máig konzerválódott hibás Petőfi-képpel ellentétben – Petőfi műveltségét: „Szilajságánál fogva sokan szeretik Petőfyt minden tanulmány nélküli lángésznek tartani. Ezek nagyon csalatkoznak. Jól tudta ő, hogy ha költészetét magasabb álláspontra s maradandó becsűvé akarja tenni, a világirodalom iskolájába kell neki járni. ... Jól tudta ő, hogy a tanulmány nem utánzás. ... Ismerte ő a német, a francia, az angol irodalom legkitűnőbb termékeit. Nem mondhatni ugyan, hogy Petőfy ezek olvasása [122](#)nélkül is ne lett volna nagy, de bizton állíthatjuk, hogy nélkülök aligha emelkedett volna ő oda, a mely magasságban már megszoktuk őt látni.”

Lehr Albert (1844–1924) a Petőfi-versek legbuzgóbb szavalója

A másik tanulmány 'Petőfy Sándor „Kard és láncz” című költeményének szépészeti elemzése' (-em szignóval, 21., 22. sz.) teológusra valló elmélkedéssel, a szabadságnak a szolgaság feletti győzelmeskedését hirdető filozófiai optimizmussal inkább körülszövi, mint elemzi a tárgyalt költeményt. Az értekező a költeményre egyetlen bíráló megjegyzést sem tesz, mintha Petőfit csak hódolat illetné, nem bírálat. Utolsó mondata: „Tegyük Petőfi költeményeit a biblia mellé, mert ezek a legszentebb érzések bibliája; és Horatius buzdítása szerint:

Nocturna versate manu, versate diurna!”

(... éjjel s nappal szüntelenül forgassátok kezetekben – Muraközy Gyula ford.).

7. Ha néhány vonással akarjuk vázolni az iskola ifjúságának a kiegyezés előtti szellemi arcképét s annak változásait, feltűnik, milyen pontosan tükrözi a csepp a tengert, a soproni ifjúság milyen szabályosan reagál a nemzeti élet minden rezdülésére. 1854. máj. 28-án Garay árvái javára nyilvános ünnepélyt rendeztek,[21\(21\)](#) az 1856. jan. 26-i jegyzőkönyv szerint „Vörösmarty Mihály elhunyt koszorús költőnk

gyászünnepélyét – érdemeinek nagyságához illően – megtartani igyekeztünk ... azonban a nagy költő iránti kegyeletnek ezen szent adóját le nem róvhattuk, mert ünnepélyünk megtartása el nem hárítható akadályok miatt nem létesülhetett.”²²⁽²²⁾ Az ötvenes évek vége felé az országra nehezedő nyomás lassú enyhülése visszhangot kap a fentebb bemutatott szemelvényekben is, a Társaság Kazinczy-ünnepéje az országos sajtóban is teret kap. Széchenyi és Teleki gyászában az ifjúság is részt vesz.²³⁽²³⁾ A Solferino utáni várakozás és reménykedés érezhetően szítja az ifjúság lelkesedését. Az 1861. évi örömnep ama napok aktualitásainak jegyében zajlik le: Palóczi Lászlót és Teleki Lászlót gyászolják, Jeskó Lajos *Az országgyűléshez* intéz ódát:

„Egy nép boldogsága van kezetek között,
Melyet bizalommal adott tinektek át.”

1863 után mintha a lelkesedés heve lanyhulna, a remények lelohadóban vannak, kétség hangjai válnak hallhatóvá, mikor Dubovay Vilmos 1865-ben már így fordul újra *Az országgyűléshez*:

„Mert számadásra bírja a nép,
Akit bizalmával megtisztele!
'Hívek maradjatok rendületlenül'.”

¹²³Mikor a kiegyezés megtörténik, a Bimbófüzérben álnéven megjelenik az óda: *Feltámadás*. Az újra eljött szabadságot ünnepli, hála Istennek és hála a magyarok Mózesének, azaz a meg nem nevezett Deák Ferencnek, de az uralkodóra még célzás sincsen. És az 1867. évi örömnep témái a múltba vonulnak vissza, *A kenyérmezei temetőről*, *A két Pókayról* írnak balladát, *A lengyelekhez* ódát, Thirring Lajos *Az élet patakja* címen héber legendát dolgoz fel, Magassy Elek *Századunk* címen Napóleon felett tart ítéletet: „A várt Messiás árulóvá leve!” De talán nem tévedünk, ha az ünnepi dallam visszafogott ellenpontjaként az erősen burkolt ellenzék hangját halljuk ki Gombócz Miklósnak az ünnepélyt lezáró *A segesvári völgyben* című költeményéből:

Gombócz Miklós (1844–1922) a Bimbófűzér szerkesztője 1867–1868

„Vagy ez már a sorsa, ez átka népemnek,
Hogy nagyjait korán temesse a sírba?
Mért kellett e lantnak széttörni, a melyre
Egy nép dicsősége s reménye volt bízva.”

És néhány versszakkal alább:

„Itt van ő, itt nyugszik, lágy szellőfuvatként
Érzem körülöttem lengni nagy szellemét.
Min a tündér mesék láthatlan szelleme,
Játszik velem lantja, zengvén lágy éneket.”

124A „lágy ének” Petőfitől (!), ez – sajnos – már 67 hangja is.

A Petőfi-szavakat statisztikájából alakuló görbe egészében – úgy látszik – párhuzamosan fut a nemzeti közérzet imént vázolt, emelkedő-eső, hullámzó vonalával.

8. Epilógus. A század közepén még egységes líceum – a kor igényeinek megfelelően – ágazott szét és azután önállósult a három egymással versengő iskola: a teológia, a gimnázium és a tanítóképző. A Sopron című lap 1889. március 20-i számában egy tudósítás március idusa megünneplésének kezdeményezéséért a

teológus ifjúságot illetve dicsérettel. Három nappal később „Egy 48-as” szignójú levél a kezdeményezés dicsőségét a gimnázium ifjúságának juttatja, mert ők már 1887-ben is megünnepelték e szent napot, a teológusok érdeme, hogy belevitték a nap megünnepelését Sopron társadalmába, azaz nyilvános ünnepet rendeztek. Majdnem 90 év múlva az elsőbbségért folytatott vitát a kettő közül a harmadik javára kell eldönteni: a tanítóképzősök már 1865-ben is ünnepeltek. Az 1864/165. tanévből fennmaradt a tanítóképzősök Magyar Önképző Társaságának Ifjúsági Naplója, az ifjúság életének érdekes tükrökre. De szóljon maga a krónikás:

Március 9.:

Egy tanuló társunk figyelmeztetett bennünket, hogy közelget Mart. 15-dike, ama fontos nap, mely annyi nevezetes eseményeknek kútforrása lőn s indítványozá, hogy tegyünk egy kis kirándulást a szabad természetbe s lelkes honfidalok eléneklésével s alkalmi szavalmányok előadásával ünnepeljük meg e végzetteljes nap emlékét. Indítványa egyhangúlag elfogadtatott, mire ő azokat, kik ott szavallani óhajtanak, felszólította, hogy a nála összegyűjtött szavalmányok közül válasszanak maguknak. Az énekvezetésre Ritter János III.^{ad} éves növendék választatott meg.

Március 14.:

Derült az ég, kék boltozatján nincs jele a sötét, haragos színnek, úgy látszik, mintha már az is örülne a holnapi nevezetes nap közeledésén. A nap már nyugvóra szállt s a képezdei ifjak közül azok, kik a Mártius 15^{én} tartandó ünnepélyen szavallással és szónoklással szándékoznak fellépni, a nagy tanterembe sietének, hogy ott próbát tegyenek, váljon hogyan sikerül nekik választott darabjaikat előadni. A próbát a kijelöltek közül mindegyik megkísérettette, azonban még egy sem volt egészen biztos az elmondásban. S így kiki belátta, hogy ilyen előadással holnap fellépni nem lehet; azért tehát szorgalmasan hozzáálltak fellépőink a tanuláshoz, hogy előadásaik jól sikerülhessenek. –

Március 15.:

Ma jobban látszott örülni az ifjúság a szép s kellemes időnek, mint máskor. Hogy is ne! hiszen itt van az idő, a midőn tanúbizonyosságát adja annak, hogy tisztelet- és kegyelettel emlékezik vissza Mártius 15^{ére} (1848). – Délután 4 órakor 35 képezdei ifju gyűlt össze a deákkuti kördeben, hol mindenki ünnepies érzülettől áthatva, a következő, Fejér Gyula által kidolgozott s Bakó János által előadott alkalmi beszédet hallgatta:

„Alkalmi beszéd

Derült az ég, s a nap ragyogó sugarait már gazdagabban löveli a földre, s mintegy új életre látszik költeni a szunnyadozó természetet; a madárcák kellemes dalai is már-már hangzanak a még lombtalan fatetőkön.

125 Nem csoda, hisz ma-holnap itt lesz a kikelet, itt van Mártius 15^{dike}.

Oh te feledhetetlen nap! midőn 1848-ban beköszöntöttél, milliók szemeiből örömkönnnyeket sajtoltál ki. És most, midőn dicső emlékedet akarjuk megülni, hol vegyék szavakat, hogy méltóképp kiemelhesselek!?

Téged, te fényes nap! melyen a nép millióinak kihirdettetett: „Verjétek le a bilincseket, nyissátok meg a börtönöket, mondjátok meg a rabszolgáknak, hogy a szabadság órája ütött!”

Petőfi költeményének megzenésítése, megjelent a Hajnál (1859) mellékleteként. Szerzője: Stettner Gyula (1841–1916)

Téged, te dicső nap! melyen szerte hangzott e hazában eme szózat: „A lélek szabad, a gondolat kimenekült föld alatti börtönéből, melyben a hazugság tisztelői fogva tartják: most repülni fog szabad szárnyakon!”

Téged, te páratlan örömnapp! mely a szó legfönségesebb, legszentebb értelmében igazi alkotmányos-nemzeti ünnep valál!

Oh lelkes ifjak! méltó e nap, hogy emlékét mélyen szívünkbe vessük; méltó, hogy illően megüljük! Jer – „tehát zengedezzünk e dicső napon honfi éneket.” –

Erre az ifjúság által megválasztott énekvezető Ritter János III. éves képezdei növendék hangot adván a „Szózat” megható dallama hangzott ajkainkról.

126 Ezután szavallottak:

Mesteri Lajos	„15 Mártius 1848.”	Petőfy S.
Cseri Ferencz	„Megint beszélünk”	Petőfy S.
Dombi László	„Kemény szél fúj”	Petőfy S.
Kiss Károly	„A szabadsághoz”	Petőfy S.
Háry Lipót	„Hymnus”	Kölcsey F.
Takács István	„Hymnus”	Vörösmarty M.

Ezen alkalmi s tartalom szerint rendezett szavallatok után a „Szózat” harmadik verse énekeltetett. Mire a lelkes ifjak háromszoros „Éljen a haza” kiáltása harsogott. Végül pedig három pisztolylövés fejezte be ezen dicső nap emlékére rendezett ünnepélyt.”²⁴⁽²⁴⁾

9. A végső tételt lehet esetleg eleve bizonyosnak, bizonyításra nem szorulónak és országos érvényűnek tekinteni, mégsem volt talán haszon nélkül a feltárt tényekkel színezni a felismerést: Sopronban megvalósult minden költő vágya –

Petőfi élt az ifjú szívekben.²⁵⁽²⁵⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban (1430–1629)

127 Mollay Károly: A világi zene jelentkezése Sopronban (1430–1629)

II. rész

8. A Rauch András által megzenésített 29 szövegből 9 teljes egészében vagy részben a bibliából való: egy (II.) az újszövetségből, a többi az ószövetségből, ami a protestantizmus érdeklődését is jellemzi. A 8 ószövetségből 4 Dániel és Salamon királyok, ill. Sámuel és Sirák könyvéből, a többi 4 a zsoltárokból való. A zsoltárok nemzeti nyelvű fordítását is a reformáció szorgalmazta, hiszen a zsoltárok képezik majd a protestáns egyházi énekek szövegének legnagyobb részét, ami a világi ének és zene fejlődésére is nagy hatással volt. Német zsoltárfordítások 1537-től Rauch koráig elég sűrűn jelentek meg (több mint 25). Ezeket a fordításokat a korábbiaktól verses formájuk is megkülönbözteti. Legjelentősebbek azok, amelyek a dallamra való tekintettel is Clément Marot (1495–1544) és Theodore de Bèze (1519–1605) francia zsoltárfordításai nyomán készültek, különösen Ambrosius Lobwasser (1515–1585) 1573-ban megjelent német zsoltárfordítása¹²¹⁽²⁶⁾ (ez utóbbi három zsoltárfordításra Szenczi Molnár Albert is támaszkodott 1607-ben megjelent magyar zsoltárfordításában). A további Rauch-kutatás feladata annak a megállapítása, mennyiben függenek az ő zsoltárszövegei, főleg pedig a zenéje a korábbi feldolgozásoktól, mennyiben önállóak. Rauch mindenesetre korának igényeit elégítette ki. Az elvilágiasodás jelét mutatja a VII. sz. darab, amely egy népdal („Wer will uns denn die Hollerstauden”) dallamára alkalmazza a 128. zsoltár német átültetését, még hozzá lakodalmas ének („Hochzeitgesänge”) céljára! A VIII. számú Sámuel könyve alapján névnapki köszöntőnek készült, a XXVIII. és a XXIX. számúak pedig Salamon király és Sirák könyve alapján már a középkorban is kimutatható, a reformáció korában újraéledt ún. házassági irodalomhoz kapcsolódnak. Rauch nevesebb kortársai közül például Aegidius Albertinus (1560–1620) „Hauspolicey” (1601/1602) című művében ugyancsak a bibliára való hivatkozással található meg a gonosz feleség „dicsérete”¹²²⁽²⁷⁾, amely Rauch utolsó (XXIX. sz.) darabjának is a témája. Az utolsó előtti (XXVIII.) darab ennek ellenpárja, azaz a barokk korban annyira kedvelt antitézist képviseli, és ugyancsak a biblia alapján a jó feleség tulajdonságait sorolja fel „litánia”-szerűen. A házassági irodalomhoz kapcsolódik a VI. sz. darab Zsuzsanna és a vének közismert témájával, a házastársi hűség dicséretével¹²³⁽²⁸⁾. Imaszöveget zenésít meg a IV. sz. darab.

A többi 19 darab világi szöveget zenésít meg. Egyelőre nem tudjuk, Rauchtól valók-e a szövegek is, vagy pedig átvételek-e. A házassági irodalomhoz a XVI. sz. darab kapcsolható (a házasság dicsérete). További hat darab (XI., XII., XIV., XV., XVII., XVIII.) szerelmi (*Amorösisch*) dal, hét darab (IX., XIX–XXIV.) lakodalmas ének. Az utóbbiak nyilván rendelésre készültek. Tematikai szempontból ezek közül kiemelendő a XIV. (rég, népi eljegyzési formula alkalmazásával), ^{128a} XVII. (a kedves testének még tipizált, de a reneszánsz szépségeszményt képviselő leírásával), a XXIV. (pajzán, erotikus történet), valamint a két

táncdal (XXI., XXII.).

A „Zenei emlékkönyvecske” egyetlen latin darabja (X.) egyúttal az eddig ismert legkorábbi, szójáték formájában készült feldolgozása a XVII. század egy ismert szólásának („Mit Ars, Lex, Mars wird die gantze Welt regiert”), amelyet 1642-től kezdve több szerzőnél kimutathatunk¹²⁴⁽²⁹⁾. Valószínű, hogy ez is még a reneszánsz szóláskészlethez tartozik. Ugyancsak reneszánsz témát dolgozott fel a XIII. sz. darab („Melancholey”), gondoljunk csak Dürer híres, „Melankólia” (1514) című rézmetszetére!

Viszont a nagy jövő előtt álló német opera kezdeteihez kapcsolódik a gyűjteménynek talán három legpompásabb darabja (XXV–XXVII. sz.): mindegyik egy-egy operajelenetnek is beillik. A XXV. számúban a pincemester (*Kellner*), a szakács (*Koch*), a pék (*Pfisterling*) és a kamarás (*Cammerling*), mind egyazon úr szolgálatában, szövetkeznek, hogy uruk kárára borral, kolbásszal és kenyérral egymást bőségesen ellátják. A darab utolsó két sora a korabeli népi komédiákra emlékeztető társadalmi kritikát tartalmaz: „Solche Reichmacher müssen wir haben / die Herren könnens gar wol ertragen”. A XVI. és a XVII. pompás társas bordal, az énekesek számára adott rendezői utasításokkal. A XVI. számú ismétléses, azaz a szerep körbejárt a résztvevők között. A XVII. számú makaronikus, latin elemekkel vegyített szövege tivornyázó, majd a faluba hazatérő társaság jelenetét rögzíti; a népies elemek (nevek, indulatszók, stb.) csak erősítik a darab quodlibet-jellegét.¹²⁵⁽³⁰⁾

9. A későreneszánsz és a korai barokk zene iránti vonzódás külföldön is felkeltette az érdeklődést Rauch zeneszerzői tevékenysége iránt, így Helmut Mönkenmeyer 1951-ben „Antiqua Chorbuch” (Mainz, 1951, I–II. rész) című kiadványában a „Musicalisches Stammbüchlein” három (III., XVII., XVIII.) darabját tette közzé.¹²⁶⁽³¹⁾ Magyarországon Rauch „Zenei emlékkönyvecskéjé”-nek recepciója Nádasdy Kálmán fordításaiival¹²⁷⁽³²⁾ 1935-ben indult meg. Nádasdy a XIX. és a XXV. számú darabot fordította le. A fordítások önmagukban ügyesek, mégsem Rauch szövegét közvetítik, hanem inkább önálló alkotásoknak tekintendők. A XIX. számú szöveg az eredetiben allegorikus vadászjelenet (az ifjú szerelmes apja a vadász, a leányka őzike képében jelenik meg, amelyet a vadász nem bánt, az ifjúnak magának kell elfognia). A természeti háttér még tipizált (pompás völgy, gyümölcsöktől roskadozó fák, a fűben nyíló virágok, illatozó növények, csörgedező forrás), mint egy korabeli, megkomponált, még nem közvetlen természetszemléleten alapuló festményen. Nádasdy fordítása ezt a képet megmásítja: a fordításban ékes hangú kis madár, rózsaszál, harmat, ifjú szüzek, víg ifjak szerepelnek a lányos ház előtt. Mindennek láttán a vének szíve dobban!

129 Mutatvány a „Musicalisches Stammbüchlein” toldalékából

130 Az eredeti mondanivalójától még jobban eltávolodik a XXV. számú darab fordítása. A négy szolgálja (pincemester, szakács, pék, kamarás) helyébe négy patkány(!) lép. Bármilyen ügyes a magyar szöveg (kórusok szívesen éneklék), elvész az 1627-ben újdonságszámba menő kis operajelenet, és főleg elvész a darab társadalmi mondanivalója.

Összehasonlításul – mai helyesírással és központozással – az eredeti és a fordítás elejét idézzük:

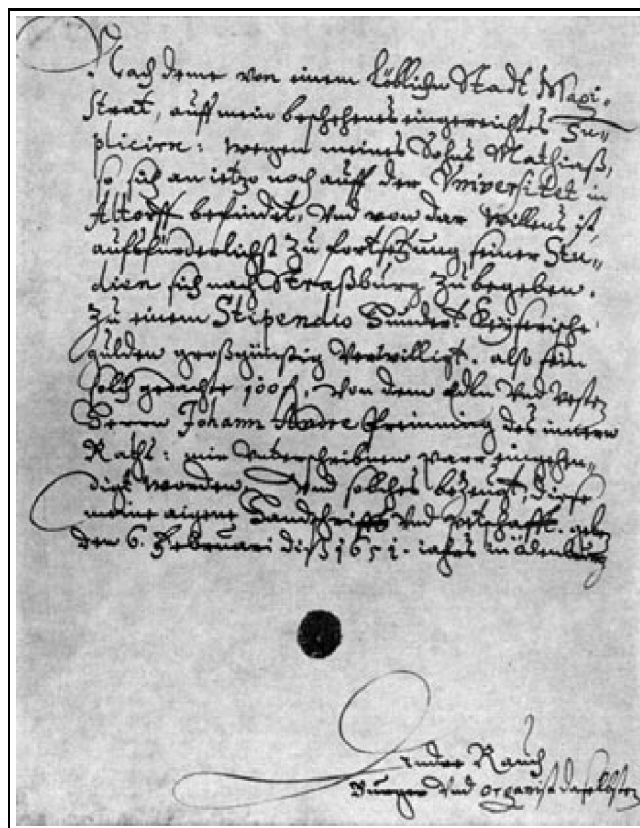
Ein Kellner und ein Koch,
die sprächten durch ein Loch:
„Gibst du mir ein Wurst,
so löscht ich dir den Durst!”

Da kam darzu der Pfisterling,
der sprach: „Zum Teufel!

Két patkány lopni ment.
Meggzóal az egyik:
„Hallja kend!
Csakis az a rend,
Megfelezi kend,
Mit velem csent”.
Ezt meghallván
Egy harmadik,
Ily hangra nyitja
Ajkait:

10. 1973-ban a Zeneműkiadó Jancsovics Antal zenei gondozásában Kistétényi Melinda nyolc fordítását adta ki gyermekkorusok számára. A fordító ennek megfelelően költötte át a szöveget¹²⁸⁽³³⁾. E fordítások, ill. átköltések különböző mértékben távolodnak el az eredetitől, sőt meg is hamisítják azt. A X. számú latin darabból, amely a *Lex* 'Törvény', *Ars* 'Tudomány' (nem művészet!) és a Mars 'Háború' szókkal alkotott szójátékot tartalmazza, görög mitológiai téma válik: „Artemis búcsúja Apollontól, csodálatos fivéréől”. Ez természetesen nem szolgálja Rauch szövegének interpretálását. Sikerültebbek a szerelmi dalok (pl. XV.: „Dal a szépségről”) és a lakodalmas énekek (XX.: „Menyasszonydicsérő”; XXI: „Kérlelő dal” stb.). Mindez szükségessé teszi, hogy Rauchnak ne csak a zenéjét, hanem a szövegét is megfelelően közvetítse majd egy felnőttek számára írandó fordítás. Annál is inkább, mert Rauch két évvel a „Musicalisches Stammbüchlein” megjelenése után költözik Sopronba, itt a város első irodalmi társaságának lesz a tagja, tudunk kell tehát, milyen szellemi útipoggyásszal érkezett hazánkba.

11. A „Musicalisches Stammbüchlein” soproni példányában kézírással öt további dal három szólamának lejegyzését és szövegét találjuk (vö. a mellékelt mutatóványt). Az írás biztosan nem Rauch Andrásé (vö. mellékelt saját kezű nyugtáját), azonban az öt dal szövege is, dallama is oly szorosan kapcsolódik a „Musicalisches Stammbüchlein” darabjaihoz, hogy keletkezésüket ebben a körben kell keresnünk. Újdonsága e szövegeknek, hogy a „Stammbüchlein” szinte kizárólag 6 és 8 szótagú verssorai után a negyedik és az ötödik dal szövegében megjelenik a 12 (13) szótagú alexandrinus, amelyet az említett Lobwasser honosított meg a német költészetben, 1624-ben pedig a szintén említett Opitz Márton költészettanában – helytelenül – a német nyelvnek legmegfelelőbb verssornak tett meg. Mindenesetre ezek a szövegek is az akkor modern költészeti szempontokat képviselik.

132 12. Az öt dal szövege:

1.

Ein Weib ist ja ein gutes Ding,
was die Phantasten lehren,
als sey es böss und so gering,
das kan mich nicht bethören.

All grosser Herren Sorg und Müh,
die lindert ein Gemahl,
besonders wann sie spat und früh
durch manche Liebeswahl
ergötzet seinen Leib und Muth.
Ich wil beständig sagen:
Ein Weib zu haben seye gut,
Ich wil es selbst noch wagen.

2.

Du, schwarze Nacht,
die du die Welt umbfangen hast
überall mit Forcht und Dunkelheit,
Schämstu dich o, wenn meiner
Liebsten Wangen sich lassen sehn
mit ihrer Zierlichkeit.
Ihr Sternen auch dörrft ihr von oben schauen
und in der Lufft ganz stehn unverwandt,
Wenn ihr das Licht der schönsten Jungfrauen,
so biss zu Euch im Himmel reicht, erkendt,
Wie möget ihr nicht also bald verbleichen,
Wann sich der Glancz
lest sehn mit solcher Pracht,
Aurora selbst die pflaget ihr zu weichen,
dass sie für ihr auch SchamRoth wird gemacht.

3.

Vertraue dich der See, dem Frauen-Zimmer nicht,
dieweil kein Glas so bald als ihre Gunst zerbricht.

Kein Weib ist gut,
und ist ja eines oder zwey,
so weis ich nicht,

wie gut aus bösem worden sey
Wer Weibern glaubt,
fängt Wind auf mit der Hand,
pflügt in das Meer
und säet in den Sand.

1334.

Ein jeder liebet was voraus, was liebest du?
Ich liebe, wann du mir ein Volles Glas trinkest zu.
Ein schönes Mädchen ist, das meinen Muth ergöczt.
Mir ist das Bretspiel und die Karten hochgeschäczt,
was habt ihr Gökh doch von eurem buhlen und spielen?
Kanstu Versoffner Tropff ein solch ergöczung fühlen
als ich wann mir mein Kind den Mund an meinen drückt
und ich wenn mir es zu gewinnen hat geglückt.
Mir frewet nur zu sehn den Wein in Gläser giesen.
Vielmehr wann ich ihn las durch meine Gurgel fliesen,
der edle Safft erhält mich lustig und gesund,
wenn er gebricht, alsdann verdorrt mir Zung und Mund.
ein hoher Trumpf, wann man ein gut gut Labet,
leyer ist meine beste Lust,
wann man einander schlaget,
und ich erwische dann das Geldlein also rein,
das ist mir lieber als die beste Kann mit Wein.
Ach, denck ich nur daran, was jetzt mein Schäczlein machet,
so bin ich schon erqvickt, Viel mehr mein hercze lachet,
wann sie auff meiner schoss mit mir artig spielt,
und mir, wenn ich ihr Klag nach meinen Kummer fühlt,
so liebt ihr, was ihr wolt, ich bleibe beÿ dem meinen,
ich gönne es dir gar gern, ich bleib auch beÿ dem meinen.
Ein jeder liebet das, wo ihn der Geist hinträgt,
ich bule gern, weil sich mein leben regt,
ich spiele gern, weil sich mein leben regt,
ich trincke gern, weil sich mein leben regt.

5.

Cupido, so du bist nichts anders als ein Kind,
wie komts dass ich von dir so Vielmal sagen hören,
dass Herrn und Könige dich Tag und Nacht hoch ehren,
wie komts dass deine Macht so sehr Viel überwind?

Cupido, bistu auch, wie man dich mahlet, blind?
und die Poëten selbst dein eigne Diener lehren,

wie kanst du dann dein Reich so mächtiglich vermehren,
wie, dass dein Pfeil so recht mir in mein Hercze find?

Nein, nein, glaub es, wer da wil,
Du kanst mit deinen Händen
des Menschen stärrck und Krafft
nach deinem willen lenden.

Du bist ein Gott dem alles ist bekand.
Triff auff der Liebsten Hercz und halt es für mich inne,
dass sie mich, wie ich sie, auch wider lieb gewinne,
so sag ich, du brauchst recht dein Urtheil und Verstand.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Lagzi István: Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején

134 Lagzi István: Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején

1. A második világháború elején – 1939 őszén – Magyarországon menedéket találó lengyel katonai és polgári személyek nagy többsége rövid pihenő (1939 őszétől 1941 végéig) után elhagyta az ország területét, külföldre, angol, francia fennhatóságú területekre ment.¹⁽³⁴⁾ A magyarországi tartózkodást választók rövid idő után keresni kezdték azokat a lehetőségeket, amelyek a hasznosság érzetét keltették, és mindenekelőtt munkalehetőségek után kutattak. Ez azért is fontos volt, hiszen az állami segítyen felül szerzett jövedelemre az első években a felruházkodás, később a megdrágult életviszonyok miatt nagy szükségük volt. A polgári menekültek minden korlátozás nélkül – képzettségüknek megfelelő vagy szabadon választott – munkát vállalhattak. A katonai menekültek közül eleinte a legénységi állományú egyének fizikai munkát, míg a tisztek – 1941-ig – szellemi munkát végeztek.

A munkavállalás osztályozása azt a célt szolgálta, hogy a lengyel tisztek önérzetét ne érje sérelem. A lengyel tisztekkel kapcsolatos elképzelés elméletileg jónak és humánusnak tűnt, a gyakorlat azonban mást bizonyított. A következmény az lett, hogy a szellemi munkára „ítélt” lengyel tisztek zöme nyelvi nehézségek miatt nem vállalhatott munkát, nem juthatott többletjövedelemhez, azaz rosszabbul éltek – különösen a második világháború első éveiben –, mint az átlag, szabad munkavállaló polgári menekültek. Magyarországnak a világháborúba való belépéséig – általában – nem volt szüksége a magyarországi lengyel menekültek munkaerejére. A munkavállalás az 1939–1941 közötti időszakban mint lehetőség került szóba, de a mezőgazdaság területén már 1939 őszén létrehozták a lengyel katonai alakulatok szervezett első munkásosztásokat.

Magyarország bekapcsolódása a második világháborúba s a harctéri anyag- és emberveszteségek, a hadigazdálkodásra való totális áttérés a gazdasági élet egyes területein munkaerőhiányt okozott. A munkaerőhiány elsősorban a mezőgazdaságban jelentkezett, de fokozatosan kiterjedt az iparra is. Ettől kezdve a lengyel tisztek „méltósága” és „érzékenysége” nem volt akadálya annak, hogy akár fizikai munkát is vállalhassanak. Az altiszteket meg egyenesen kötelezték, hogy különböző munkásosztatokban munkát végezzenek. A lengyel katonákból és altisztekből hadi fontosságú és közérdekű munkák elvégzésére

munkásszakaszokat, századokat, zászlóaljkat szerveztek, amelyek lengyel tisztek irányításával, de magyar tisztek parancsnoksága alatt tevékenykedtek.

Azoknak a lengyel menekülteknek a helyzete, akik az evakuáció során elhagyták Magyarország területét, nyilván nem volt könnyű.²⁽³⁵⁾ De a magyarországi tartózkodást választó lengyelek sorsa sem volt gondtalan, számtalan nehézséget ¹³⁵ kellett leküzdeniük, amíg a nyugati és a keleti, valamint az afrikai frontokon harcoló bajtársaikkal együtt visszatérhettek felszabadult hazájukba.³⁽³⁶⁾

2. A lengyel menekültek munkára való alkalmazására az első kísérlet már 1939 október közepén megtörtént. A tállyai lengyel polgári menekülttáborból 30 menekült Győrbe került munkavégzésre. A menekültek mint munkaerők hamar felkeltették a vállalkozók, később a mezőgazdasági bérlők és gazdák érdeklődését. Egyes birtokosok a katonai parancsnokságokhoz fordultak a végből, hogy az őszi mezőgazdasági munkákra lengyel menekültekből alakítandó munkáscsapatokat bocsássonak rendelkezésükre.⁴⁽³⁷⁾

A Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium közös megállapodása értelmében a gazdasági munkaerők iránti kereslet és kínálat kiegészítésének irányítása, koordinálása a Földművelésügyi Minisztérium kebelében megszervezett Országos Gazdasági Munkaközvetítő Iroda mint központi szerv és vidéki szerveinek a feladata lett.

A nagybirtokosok hamar felismerték a lengyel menekültek munkaerejében rejlő lehetőségeket. Kezdetben a lengyel menekültek munkaerejének olcsóságában reménykedtek. A sárvári hercegi uradalom az elsők között jelentette be igényét a munkára jelentkező lengyelekre, szeptember 26-án táviratban érdeklődött a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályánál, hogy a sárvári lengyel katonai menekülttáborban lévő menekültek közül milyen feltételek mellett alkalmazhatnak erdőmérnököket, erdészeket.⁵⁽³⁸⁾

A Honvédelmi Minisztérium 21. osztályának véleménye szerint a Magyarországon lévő lengyel katonai menekültek nem minősíthetők hadifoglyoknak, ezért a munkát vállalkók részére „... a munkabér teljes egészében kifizethető”. Amennyiben tisztekről volt szó, a HM. 21. osztályának utasítása értelmében „...csak akkor alkalmazhatók, ha erre önként jelentkeznek.” A lengyel menekültek tájékoztatlanságuk – nyelvi nehézségek – miatt könnyen áldozatul eshettek az olcsó munkaerőt kereső, uzsorától sem visszariadó vállalkozóknak. Ennek megakadályozására a HM. 21. osztálya leszögezte, hogy a magyar vállalkozók és a munkára jelentkező lengyel menekültek között ún. munkavállalási szerződést kell kötni, „... a munkavállalási egyezséget az internáltak kiuzsorázásának elkerülésére a táborparancsnokság (és a tábor rangidős lengyel tisztjének a) jóváhagyásával ¹³⁶ lehet csak megkötni, amely a helyi szokásos árak figyelembe vételével történjék.”⁶⁽³⁹⁾

A katonai menekültek, akik egyénileg vállaltak (vállalhattak) munkát, a magyar munkásoknak fizetett munkabért kapták, ami összességében 100–150 pengőnek felelt meg. Az első munkásosztagokat, mint már említettük, a mezőgazdaságban hozták létre. 1940 nyarán az aratási munkákra való tekintettel a „... m. kir. honvédelmi miniszter úr a lengyel katonai interáltakból 30 fő erejű mezőgazdasági munkásszakaszok és 100 fő erejű munkásszázadok alakítását rendelte el”.⁷⁽⁴⁰⁾ A miniszteri rendelet értelmében az egyes hadtestparancsnokságok nem rendelkezhettek a munkásosztagokkal, azok bárhol – miniszteri rendeletre – igénybe vehetők voltak. A munkásosztagok szervezése annyit jelentett, hogy a kollektív munkavégzést „külön” díjazták. A katonák naponként és személyenként 20 fillér zsoldkiegészítést kaptak. Ez a rendkívül alacsony munkadíj kezdettől fogva számtalan félreértés és viszály, sőt visszaélés forrásává vált. A polgári menekültek és az egyénileg munkát vállaló katonák fizetése – ennek arányában életviszonyaik is –

lényegesen magasabbak voltak.

Érdemes megemlíteni, hogy Németország ugyancsak érdeklődött a „németajkú lengyel” menekültek iránt, akik hajlandók lettek volna „hazatérni” a Birodalomba. A németországi munkára való jelentkezés nagy visszhangot váltott ki a Sopron környéki lengyel katonai táborokban. Több táborban a kihirdetés után látványos tüntetést szerveztek a „hazatérés” ellen és tiltakozásuk jeléül elénekelték a lengyel himnuszt.⁸⁽⁴¹⁾

A lengyel menekültek magyarországi életének egyik érdekes – bár nem minden esetben pozitív – színtöltje a munkásosztagokban végzett kollektív munkavégzés volt. Kezdetben a munkásosztagok szinte kizárólagosan egyes nagybirtokokon mezőgazdasági munkát végeztek. 1940 ősztől a magyar gazdasági élet fokozott mértékben a német gazdaságpolitikai érdekszférába került. 1941 végétől kezdve a katonai behívások, a harctéri veszteségek miatt az iparban is munkaerőhiány keletkezett.⁹⁽⁴²⁾ Így érthető, hogy a mezőgazdasági munkásosztagok mellett megjelentek az első ipari munkásszakaszok és munkásszázadok, sőt zászlóaljok szervezésére is sor került, amelyeket a bányászatban alkalmaztak először. A HM. I. főcsoportfőnökének, Náday altábornagynak parancsára 1000 fő önként jelentkező lengyel katonát kíséretű bányamunkára irányítottak. Kapuvárról 200 főt Tatabányára, külszíni bányamunkára, szénpala rakodásra ¹³⁷vezényeltek. A főcsoportfőnöki parancs külön kiemelte, hogy a kíséretű bányamunkára „jelentkezőknél” szakértelem nem szükséges, majd a várható zúgolódás lecsillapítására megígérte, hogy a „lengyel munkatársak ugyanazt a munkabért fogják kapni, mint a magyar munkások.”¹⁰⁽⁴³⁾

A munkára kivezényelt lengyel munkások soraiban hamarosan – egyrészt az élelmezés miatt – elégedetlenség volt tapasztalható. A Kapuvár környékén dolgozó lengyel katonák panaszkodtak, hogy „a kenyér rossz, ragacsos, nagyrészt élvezhetetlen”¹¹⁽⁴⁴⁾. A Tatabányára vezényelt munkások is étkezési és elhelyezési nehézségekről panaszkodtak.

Az 1939. II. törvénycikk értelmében a munkára kirendelt¹²⁽⁴⁵⁾ lengyel menekült katonák körében – tekintettel a napi 20 fillér „pótdíjra” – népszerűtlen volt a munkásosztagokban végzett ún. „kincstári munka”.¹³⁽⁴⁶⁾ Országos feltűnést keltett az a hír, hogy Kiscenken a 312 fős lengyel katonai munkászászlóaljból „... 49 munkaképes karpaszományos és ugyanennyi munkaképes altiszt ... munkára jelentkezni és a táborban dolgozni vonakodtak”¹⁴⁽⁴⁷⁾. A szombathelyi III. hadtestparancsnokság – megtorlásképpen és más táborok számára okulásul – azt javasolta, hogy „Tekintettel a munkashiányra és a lengyel munkások iránti keresletre ... A munkaképes altisztek és karpaszományos internáltak a jövőben alkalmas módon (zsoldcsökkentés, gyengébb élelmezés, kirívó esetekben a büntetőtáborba való elhelyezés stb.) szintén munkára kényszeríthetők”¹⁵⁽⁴⁸⁾. A hadtestparancsnokság említett jelentésében hangsúlyozta: „Elv, hogy minden munkaképes (lengyel) internált korához képest dolgozzék.” 1942 nyarán újabb – politikai jellegűnek mondható – munkamegtagadás volt a kapuvári Esterházy uradalomban dolgozó lengyel katonai munkások körében. Az uradalom intézője 29 fő lengyel munkást visszaküldött a fertőszentmiklósi táborba, mert – parancsnokuk, Boleslaw Bólakowski törzsőrmester leváltása miatt – megtagadták a munkát. A Bólakowski leváltására kiküldött altisztet a sztrájkolok „hitlerbérenc”-nek nevezték és a munkát továbbra is „indokolatlanul” megtagadták. A közigazgatási hatóságok aggodalommal figyelték a munkabeszüntetéseket. A „veszélyt” növelte az is, hogy a lengyel katonák zöme 1942-ig megtanult magyarul és széles körben terjeszthette a nyelvtudása révén lehallgatott harctéri híreket, hangot adhatott németellenes érzelmeinek, „eredeti katonai ruhájukat levetve ... civil ruhákban járnak, úgyhogy senki sem tudhatja róluk, hogy lengyel internáltak” – olvashatjuk az egyik jelentésben.¹⁶⁽⁴⁹⁾

3. A magyarországi lengyel menekültek munka- és életviszonyainak alakulásában külön sajátossággal rendelkezett Brennbergbánya és Várpalota, ahol állandó jelleggel, éveken keresztül többszáz lengyel

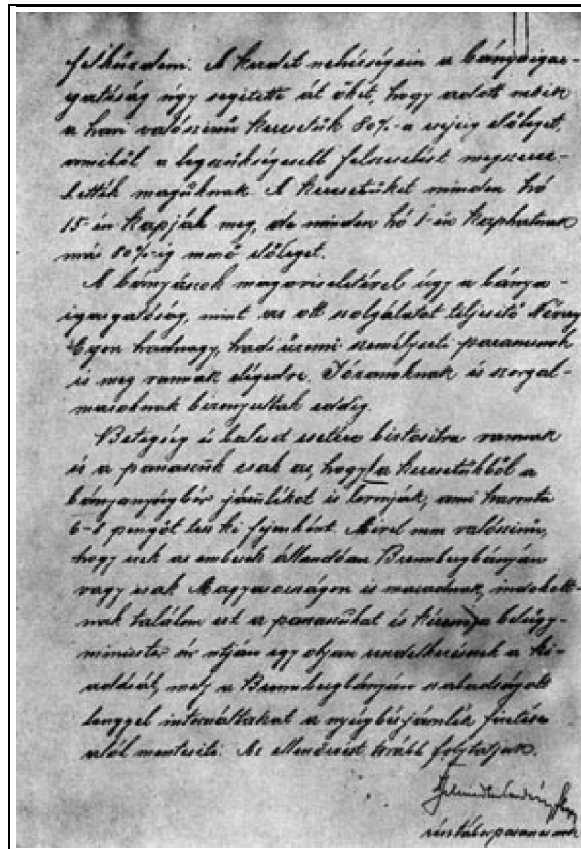
katonai menekült bányamunkásként dolgozott. Az Iparügyi Minisztérium 1941 nyarán a HM. I. főcsoportfőnökének hozzájárulásával a lengyel menekülttáborokból bányamunkásokat – vájárokat, segédvájárokat, segédmunkásokat (bányanapszamosakat) – [138](#)toborzott és alkalmazott Brennbergbánya, Várpalota és a nógrádi szénmedence üzemében.[17\(50\)](#)

A bányákban való elhelyezkedési és kereseti lehetőség kihirdetése után sokan olyanok is jelentkeztek, akik sohasem dolgoztak bányában, de magukat bányászoknak vallották, remélve azt, hogy a táborokból – elsősorban a katonai táborokból – kikerülve az ún. kincstári munkát honoráló 20 (majd 50) fillér zsoldkiegészítéstől eltérően jó keresetben és jobb, kedvezőbb megélhetésben részesülnek.

A brennbergi bányamunkára jelentkezettek a fertőszentmiklósi Lengyel Munkástábor parancsnoksága alá, de a Bregencz-majori lengyel tábor állományába kerültek. A HM. 21. osztályának rendelkezése szerint a bányamunkások a kincstár részéről semmiféle illetményben (zsoldban) nem részesülhettek, mivel a bányákban a magyar bányászokkal azonos munkabért kaptak. A lengyel bányamunkások elhelyezéséről a helyileg illetékes bányaigazgatóság gondoskodott. A bányatelep területén – a községben – szabadon mozoghattak, de a helység közigazgatási határát engedély nélkül nem hagyhatták el. A Bregencz-majori táborparancsnokság egy-egy tisztje havonta egyszer a brennbergi lengyel bányászokat meglátogatta és a tapasztalatokról jelentés tett a HM. 21. osztályának.[18\(51\)](#)

A lengyel munkások is az üzemi katonai parancsnok fegyelmi hatáskörébe tartoztak. A különben igen szigorú katonai parancsnok azonban meg volt elégedve a lengyel bányászok munkájával: „... készségesen és buzgalommal látják el szolgálatukat ...” – írta egyik jelentésében Névay hadnagy.[19\(52\)](#)

A kapuvári lengyel katonai gyűjtőtábor parancsnokság jelentése szerint a csillések napi 3,78 pengőt, a segédvájárok 4,5–5 pengőt, a vájárok kivétel nélkül 5 pengőt kerestek műszakonként.[20\(53\)](#) A brennbergi „Bányaigazgatóság bemondása szerint a keresetük még emelkedni is fog, mert a munkások – bár nem a legjobb minőségű szakképzettséggel rendelkeznek – eddig tanúsított szorgalmukkal és igyekezetükkel rövid időn belül a legjobbak közé fogják felküzdeni magukat. Betegség és baleset esetére biztosítva vannak ... A bányászok magaviseletével úgy a bányaigazgatóság, mint az ott szolgálatot teljesítő Névay Egon hadnagy, hadiüzemi parancsnok is meg vannak elégedve.”[21\(54\)](#)

140A Bregenc-majori lengyel menekülttábor magyar parancsnokának jelentése

141A Brennbergbányára „szabadságot” lengyel menekült katonák a részükre berendezett két nagy szobából és egy konyhából álló munkásszálláson laktak. Élelmezésükről maguk gondoskodtak, szakácsnőt alkalmaztak. Az élelmezéssel, a munkával és a bánásmóddal elégedettek voltak. „Keresetük a többi bányamunkáséval egyenlő, ebből magukat teljesen kielégítően élelmezik, a bánya fogyasztási szövetkezetében az élelmiszerárak a f. évi november elsején felállított árak szerint fixszálódtak, az árak emelkedéséből eredő túlkiadásokat a bányai igazgatóság viseli.”²²⁽⁵⁵⁾ A bányászok csupán azt kérték, hogy a lengyeleket segélyező amerikai és angol bizottságoktól²³⁽⁵⁶⁾ Magyarországra szállított ruhákból részesedhessenek, valamint a rádióhallgatási lehetőség engedélyezését várták.

A lengyel bányászokat Brennbergbányán annyira befogadták, hogy az ún. bányanyugbért – nyugdíjhozzájárulást – tőlük is levonták. A lengyelek ezt érthetetlennek tartották és tiltakoztak a kereset „megcsonkítása” ellen. A Belügyminisztérium a bányanyugbér levonását azzal indokolta, hogy Magyarország és Lengyelország között 1930. március 21. óta öregség, nyugdíj, halál esetére szóló biztosítás tekintetében nemzetközi viszonyosság kezdődött, éppen ezért a Magyarországon megszerzett nyugdíj jogosultság – a lengyel menekültek hazájukba való visszatéréskor – automatikusan érvényesülhetett. A bányanyugbér biztosítás Magyarországon nemre, korra és állampolgárságra való tekintet nélkül kötelező volt. Ez alól nem mentesítették a Brennbergbányán dolgozó lengyel bányászokat – a hivatalos indoklás szerint azért sem – „mert az ilyen rendelkezés a munkapiacra egyenlőtlen (a lengyeleknek előnyös – L. I.) helyzetet teremtene.”²⁴⁽⁵⁷⁾

A Sopron környéki lengyel katonai menekülttáborokból – Brennbergen kívül – jelentős számban dolgoztak a gánti, iszkaszentgyörgyi bauxitbányákban és különböző timföldgyárakban. Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. azok közé a vállalatok közé tartozott, ahol rendkívül nagy volt a munkáshiány és ezért szívesen alkalmazott lengyel munkásokat.

Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. igazgatósága 1943. augusztus 12-én a honvédelmi miniszterhez írott leveléből következtetni lehetett a magyar ipar helyzetére. Az R. T. említett levelében a következőket olvashatjuk: „... miután köztudomású az, hogy a bányamérnökökben beálló hiányokat magyar bányamérnökökkel a háború tartalma alatt nem tudjuk pótolni, viszont a most megindult nagy kiterjedésű fűrőmunkálatoknál nem nélkülözhetjük a (lengyel bányamérnök) szakértőket.”²⁵⁽⁵⁸⁾

A mosonmagyaróvári timföldgyár igazgatósága 1943. április 8-án a HM.-ba írott levelében arról panaszkodott, hogy a gyárban dolgozó lengyel munkások ¹⁴²létszáma „megbetegedések miatt 45 főre csökkent”.²⁶⁽⁵⁹⁾ A munka folyamatosságának biztosítására a fertőszentmiklósi táborból 1 lengyel tisztet, 23 hivatásos altisztet és 61 fő lengyel legénységi állományú egyént, összesen 85 főt a mosonmagyaróvári timföldgyárba irányítottak.²⁷⁽⁶⁰⁾ A timföldgyár sűrű kérvényeiből, azok tartalmából is kideríthető, hogy a timföldgyártás gyors növelése nagyon fontos lehetett az Iparügyi Minisztériumnak (de főképpen a német repülőgépiparnak – *L. I.*), mert a bauxitbányák és timföldgyárak újabb és újabb munkásokat kérő levelekkel állandóan ostromolták a HM. 21. osztályát. Az új igények kielégítése egy idő után azonban nem volt teljesíthető. A fertőszentmiklósi táborparancsnokság táboráiban a betegek kivételével minden lengyel katona különböző munkahelyeken – székesfehérvári vadász-tölténygyár, iszkaszentgyörgyi, gánti bauxitbányák, kisiparosok stb. alkalmazásában – dolgozott. „Az R. T.-nek azt a kérését, hogy még 20 fő villanyszerelőt vagy más műszaki képzettséggel rendelkező lengyel menekült katonát vezényeljenek oda teljesíteni megfelelő emberanyag hiánya miatt nem tudom ...” – jelentette feletteseinek a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság lengyel összekötőtisztje.²⁸⁽⁶¹⁾

A mosonmagyaróvári timföldgyárban dolgozó – fertőszentmiklósi – lengyel katonákat meghatározatlan időre szerződésileg alkalmazták. A munkaadó, tekintettel a munkáshiányra, kötelezte magát arra, hogy a helyileg szokásos munkabért fizeti a lengyel munkavállalóknak. A lengyel katonák ily módon alkalmazásba kerültek és önellátók lettek, azaz a munkábaállás napjától kezdődően a kincstári ellátásuk megszűnt. A szakmunkások – lakatos, ács, kőműves – naponta 57 fillér + 30%, a segédmunkások pedig napi 40 fillér + 30% gyári pótlékban részesültek. A munkások (napi 3,5–6 pengő) fizetéséből naponta és személyenként 1,5 pengőt automatikusan levontak gyári lakbér címén.

A fertőszentmiklósi lengyel táborból Mosonmagyaróvárra átvezényelt lengyel katonákhoz a püski lengyel táborból lengyel egészségügyi személyzetet, orvost és ápolót biztosítottak. „A lengyel munkások a szerződés értelmében ugyanúgy OTI-biztosítottak lettek, mint a magyar munkások, tehát eü. szolgálatot náluk (ha szükséges) OTI orvos fogja ellátni. Komolyabb megbetegedés esetén pedig a győri lengyel főkkórházba utalandók be.”²⁹⁽⁶²⁾ A lengyel munkások a fentiek ellenére nem szívesen dolgoztak a „bauxit vonalon”, sokallották a munkát és kevesellették a fizetést. Joggal! Mit sem változtatott ezen a tényen az, hogy a munkaadó gondoskodott a szállásról, fűtésről, világításról, étkezésről (külön díjazásért) és orvosi ellátásról is.

Az Alumíniumérc és Bánya R. T. 1943 őszén is ostromolta kérelmeivel a Sopron környéki táborok parancsnokságait. „... kérjük, hogy a fertőszentmiklósi (Bregencz-majori) lengyel katonai internáltak táborából: Bojzewicz Bronislaw ¹⁴³vasesztergályost... Tomaszewski Michael hegesztőt, iszkaszentgyörgyi bauxit bányauzemünkbe vezényelni kegyeskedjék. Kérésünk teljesítésére vonatkozóan előadjuk, hogy a

szabad munkapiacon hasonló szakmunkásokat nem tudunk beszerezni, továbbá a nevezettek önként jelentkeztek (kiemelt napidíjért – *L. I.*) bányaiüzemünkbe munkáért”.³⁰⁽⁶³⁾

A nagyipari üzemek mellett a közepes nagyságú üzemek is gyakran kérték és szorgalmazták a lengyel munkások kivezénylését. A Fejér megyei Cukorgyár R. T. gyári és mezei munkára 80–90 fő lengyel munkást kért. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy az igényelt munkások részére 8–10 pengő(!), a szakmunkások részére még ennél is nagyobb munkabért, mintaszerű elszállásolást és étkezést helyeztek kilátásba.³¹⁽⁶⁴⁾ Aki ilyen vagy hasonló munkahelyet tudott szerezni, az jó életkörülményeket tudott kialakítani önmaga és családja számára is.

A lengyel katonai menekültek munkaereje kollektív felhasználásának egyik területe a közérdekű munkák, árvízvédelmi és partvédő munkálatok végzése volt.

1941-től nagyszámú lengyel katonai munkáskülönítmény dolgozott a Duna, Garam, Vág és a Zsitva vízügyi szabályozásánál. Ódalmadon és Esztergom környékén folyószabályozási munkákon 300 fő (bregenczi) lengyel katona dolgozott.³²⁽⁶⁵⁾ A Nyitra és a Zsitva völgyében elvégzendő vízügyi munkálatok elvégzésére pedig 400 fő lengyel munkást kértek az illetékes megyék alispánjai. A lengyel altiszteknek napi 1 pengő (zsoldkiegészítést), a tiszteseknek és közlegényeknek naponta és személyenként 40 fillért helyeztek kilátásba munkapótdíj fejében.³³⁽⁶⁶⁾

A HM. 21. osztálya a kérdéses munkálatok elvégzésére két lengyel munkásszázad felállítását és kiküldését tervezte. A megszervezésre kerülő munkásszázadokba századonként 2 tiszt, 5 altiszt, 150 fő legénység, lengyel mérnök, orvos és szakács volt beosztva. A lengyel munkásszázadokhoz kísérettül 1 magyar tiszt, 1–1 altiszt és 5–5 örlegénység tartozott. Az első század összetétele a következőképpen alakult: 1 magyar tiszt, 1 altiszt és 3 fő örlegénység. Az első századhoz 5 lengyel munkásszakasz tartozott, amelyet Esztergomból és Kiscenkről toboroztak. Az első századhoz lengyel részről József Scheffer századost, földmérőmérnököt és Zygmunt Rafalski főhadnagyot, vízmérnököt osztották be. A második század törzse a következő összetételben került megszervezésre: 1 magyar altiszt és 5 fő örlegénység. A századhoz szintén 5 munkásszakasz tartozott, a század munkásait a Bregencz-majori lengyel katonai táborból válogatták össze. A második század műszaki irányítói Witold Kownacki főhadnagy, földmérőmérnök és Stanislaw Marzec hadnagy út- és hadmérnök voltak.³⁴⁽⁶⁷⁾ Az előbb említett munkálatoknál később szinte kizárólag fertőszentmiklósi és kapuvári lengyelek dolgoztak.

A lengyel munkások jó munkaerőnek bizonyultak, velük a munkaadó meg volt elégedve. A bérezésnél azonban komoly problémák jelentkeztek. Az ún. kincstári munkát végzők napi munkapótdíja (személyenként) 20 fillér, majd hosszas és elkeseredett viták után 40 fillér volt. A 3 m³ föld kitermelése és megmozgatása után előbb 20 fillért, később 40 fillért fizettek. Az érsekújvári Kultúrmérnöki ¹⁴⁴Hivatal főnöke – Weimann Béla – hiába hivatkozott (különben teljesen alaptalanul – *L. I.*) arra, hogy „a lengyel internált munkások alkalmazásánál szigorú elvként vettük figyelembe eddig is, hogy azok a magyar munkások munkateljesítményével összhangban álljanak.”³⁵⁽⁶⁸⁾

A Kultúrmérnöki Hivatal nyereszkesedési törekvése hosszú és elkeseredett levélváltásokat eredményezett, sőt politikai, diplomáciai ügyé nőtte ki magát. Nagy felelősség hárult a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályára és személy szerint (a lengyel katonai személyek iránt nagy jóindulatot mutató) Baló Zoltán ezredesre, az osztály vezetőjére is. Az ún. „köbméter vita” kapcsán többen ellentmondásba kerültek a HM. egy korábbi (a 15. osztály) véleményével is. A HM. 15. – jogi és nemzetközi kérdésekkel foglalkozó – osztályának állásfoglalása szerint a lengyelek munkába állítása nem csupán belpolitikai és gazdasági

kérdés, hanem Magyarország nyugati kapcsolatainak részét képezi: a „lengyel internáltak Magyarországon való munkára fogása külpolitikai kapcsolatokat is felölel. A Lengyelország, valamint Franciaország és Nagybrittania között fennálló szövetségi viszonyból kifolyólag előállott nemzetközi helyzet, az osztály véleménye szerint indokoltá teszi annak mérlegelését, hogy Magyarországnak az említett hatalmak irányában nem befolyásolná-e kedvezőtlen irányban a lengyel menekültek bármely természetű munkára fogása”.³⁶⁽⁶⁹⁾

A bregenczi és kapuvári illetőségű lengyel munkások felháborodása akkor érte el tetőfokát, amikor tudomásukra jutott, hogy a budapesti táborcsoporthoz tartozó – a gyöngyös-sághegyi kőbányában dolgozó – lengyel katonák térítés nélküli elhelyezésben (ingyen fűtés és világítás) részesülnek s „órabérük 66–68 fillér között mozog és napi 8 és 1/2 órát dolgoznak.”³⁷⁽⁷⁰⁾

Dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, a lengyel katonai személyek magyarországi képviselője (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego internowanego na terenie Królestwa Węgier) Baló Zoltán ezredeshez írott levelében jogos szemrehányással állapította meg, hogy „A komjáti és bánkeszi (fertőszentmiklósi és kapuvári táborcsoporthoz elvezényelt – *L. I.*) munkáscsoportok f. hó 6-i szemléje alkalmával megállapítást nyert, hogy a munkafeltételek súlyosak. A munka vízben, sárban, agyagban és iszapban folyik Bánkeszitől 5 km távolságban 250 gr csökkentett kenyéradag mellett. A vízben és agyagban végzett 3 m³ akkordmunka után, amelyért a polgári munkások 3 × 90 f = 2,70 P-t kapnak. A dolgozó legénység közül csak 10–15% képes 3 köbméteren felüli munka elvégzésére. Ily módon az internáltak többségének napi keresete: élelmezés 1–1,15 P, zsold 20 f, szállás 2 f., a munkáért járó pótlék: 40 f, összesen 1,77. Eszerint a vízépítési igazgatóság számára a lengyel munkaerő 1 pengővel olcsóbb, mint 145a helybeli (magyar) munkaerő ... a vízépítkezési igazgatóságnak egy lengyel munkás naponta csak 42 f-be kerül.”³⁸⁽⁷¹⁾

Történelmi érdekességként idézzük Steifer ezredesnek a Kultúrtechnikai Hivatalhoz intézett ultimátumát. Steifer szerint a következő feltételeket kellett teljesíteni ahhoz, hogy a lengyel munkásszázadok a helyükön maradjanak:

„1. A vízépítő igazgatóság az első három köbméterért 40 fillért fizet, minden továbbiért ugyanennyit. Ezzel megszűnne a 40 f. alappótlék. A napi munkabér eszerint 2.37 P-t tenne ki, azaz 33 fillérrel kevesebbet mint a polgári (magyar) munkásoknál.

2. Műszaki munkát végző tiszték (ásatási, kiszámítási, felmérések) részére napi 1 P. pótlékot, nem kevesebbet mint amilyet eddig a (lengyel) altiszteknek fizetett.

Ha azonban a Vízépítési Igazgatóság ezen feltételeket 1941. augusztus 1-i visszamenő hatállyal nem teljesíti (nem fogadná el – *L. I.*), akkor kérem a komjáti és bánkeszi munkáscsoportokat feloszlítani, annál is inkább miután a lengyel internált katonák munkája iránt – megfelelő és mindkét részt kielégítő feltételek mellett – kereslet mutatkozik.”³⁹⁽⁷²⁾

A hivatalos vizsgálat többek között azt is megállapította, hogy a munkások élelmezése sem volt megfelelő. A bánkeszi környékén dolgozó lengyel munkásosztagok magyar parancsnoka az érsekújvári Kultúrtechnikai Hivatalban hivatalosan is követelte, személyesen részt vett különböző tárgyalásokon, hogy a parancsnoksága alá tartozó lengyel munkások a (megígért, pontosabban beígért) felemelt munkapótdíjat megkaphassák. A hivatal a lengyelek jogos kérésétől mereven elzárkózott, arra hivatkozott, hogy nincs megelégedve a fertőszentmiklósi és kapuvári lengyel munkásokkal. A kérdés alaposabb vizsgálatkor kiderült, hogy a lengyel munkásoknak ne csak az élelmezése volt kifogásolható, hanem az elszállásolással is problémák voltak. A Kultúrtechnikai Hivatal sem kielégítő élelmezést, sem pedig megfelelő szállást nem volt

hajlandó biztosítani. A „bregenczi” munkásszázad magyar parancsnoka látva a lengyel munkásokkal való visszaélést, személyesen is azt javasolta, hogy a századot rendeljék vissza és mezőgazdasági munkakörben alkalmazzák, mert „... a mezőgazdasági munkára kiadott lengyel internáltakkal a munkaadók meg vannak elégedve és a munkásoknak sincsen panaszkodásuk munkahelyeiken..., a munkaadók a lengyel (mezőgazdasági) munkásokat elfogadható, jó élelmezésben és elbánásban részesítik.”[40\(73\)](#)

A HM. 21. osztályának véleménye szerint a „köbméter vitá”-t sürgősen le kellett zárni. Baló Zoltán ezredes figyelembe vette Steifer ezredes kérését s a komjáti és a bánkeszi környékén dolgozó lengyel munkásszázadokat 1941. augusztus 18-án miniszteri utasításra visszarendelte eredeti táborhelyeikre.

Az előzőekből önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy a lengyel katonai menekültek (elsősorban a legénységi állományúak) körében miért volt és – mint látni fogjuk – maradt ellenszenves az ún. kincstári munka? Még 1943 decemberében is találkozunk munkamegtagadásokkal, a fertőszentmiklósi táborból [146](#) munkára kirendelt csoport tagjai közül „... hat lengyel nem akart dolgozni, azt mondták, hogy a budapesti lengyel képviselő (A Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság = Komitet Obywatelski dia Spraw Opieki nad Uchodzcami Polskimi na Wegrzech) ügyis elhelyezi őket polgári táborokba és ott több fizetést kapnak mintha dolgoznak.”[41\(74\)](#) Az előző kérdésre a válasz nem egyszerű s főleg nem egyértelmű. Ha azt mondjuk, hogy a lengyel sorkatonák azért vonakodtak dolgozni, mert kevesellették a munkabért, akkor leegyszerűsítjük a kérdést. A magyarországi lengyel menekültek szívesen és jól dolgoztak. Politikai okokból sztrájkoltak, „lassították” a munkát? Volt ilyen eset is. Lényegében arról van szó, hogy a lengyel (katonai) munkavállalókkal egyes munkáltatók előnytelen, a lengyelek szempontjából kedvezőtlen szerződéseket igyekeztek kötni. A munkaszerződés kötése kötelező volt, a szerződésben részletezni kellett az elvégzendő munkát, rögzítették a fizetést, az elszállásolási és étkezési lehetőségeket. A munkáltatók egy része – az uradalmaknak és a nagyvállalatoknak egyébként is kedvező – munkaszerződési pontokat nem, vagy részben tartották be. A lengyel menekültekkel szemben az üzemi katonai parancsnokság elméletileg tehetetlen volt, ezt a lengyel munkások is jól tudták. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a második világháború közepén (1942 közepétől) a mezőgazdaságban és az iparban kibontakozó bér- és sztrájkmozgalomban a Magyarországon dolgozó lengyelek élen jártak, kezdeményezők voltak. Mindez eddig ismeretlen volt a magyar és lengyel történeti irodalomban.

Csupán utalni szeretnénk arra, hogy a fontosabb ipari és mezőgazdasági üzemekben a munkahelyi katonai parancsnokságok üzemi fogdával, bércsökkenéssel, a „felbujtók” frontra küldésével büntették a munkabeszüntetőket. A lengyel munkások „büntetése” büntető (zárt és szigorúan őrzött) táborba helyezést jelentett, ezt azonban csak a katonai személyeknél lehetett alkalmazni. A háborús nehézségek (gazdasági és diplomáciai okok) miatt ritkán fordult elő a büntetőtáborba utalás, legalábbis munkamegtagadás miatt. A lengyel menekültek élet- és munkaviszonyainak a tanulmányozása azt bizonyítja, hogy a lengyelek az elsők között reagáltak a magyarországi politikai és gazdasági helyzet alakulására. A magyar munkásoknak is példát mutatva „lassították” a háborús termelést. 1943 januárjában az iszakszentgyörgyi bauxitbányákban dolgozó 675 fő lengyel bányász a kedvezőtlen munkahelyi körülmények miatt „összebeszél” és kollektíván megtagadta a munkát. A lengyel bányászok munkabeszüntetése azért is jelentős esemény volt, mert időben megelőzte a magyar bányászok második világháború alatti első sztrájkját, amely hasonló okokból 1943. március 10-én a sajobábonyi kőszénbányában robbant ki.[42\(75\)](#)

A Sopron környékén élt lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak taglalása nem lenne megközelítően sem teljes, ha nem szólnánk a magyarországi lengyel polgári és katonai menekültek általános állami és társadalmi megsegítésének mértékéről, módosatairól.

A katonai menekültek ellátása (ha táborban voltak és nem dolgoztak) 1939 ősztől rang szerint és naponként a következőképpen alakult: tábornok 8 pengő, főtiszt (oficer starszy) 6 pengő, tiszt (oficer mlodszy) 4 pengő, zászlós és tisztjelölt (podhorazy) 2 pengő, a tiszti hozzátartozó naponként és személyenként 2 [147](#) pengő ellátmányt kapott. A hivatásos tiszthelyettes részére személyenként és naponként 1 pengő, a nem hivatásos tiszthelyettesek részére 50 fillér, a sorkatonáknak 20 fillér zsoldot állapítottak meg a teljes tábori ellátáson felül.[43\(76\)](#) A tisztek önellátók voltak s külön kívánságra városokban, falvakban bérelt lakásokban lakhattak, különben ún. tiszti táborokban (magyar katonai üdülőkben, a HM. által bérelt villákban) voltak elszállásolva.

A tiszti és altiszti hozzátartozók ellátási díját az áremelkedésre való tekintettel kezdetben 2,50 pengő, illetve 2,20 pengő összegben állapították meg. A lengyel menekülteknek nyújtott rendszeres állami segély viszonylag szolid, de biztos megélhetést biztosított. 1941-ben a jól fizetett magyar átlagmunkás napi keresete 2,60 pengő volt, illetve 2,40–3 pengő között ingadozott. A mezőgazdaságban rosszabb volt a helyzet, a „pápai és a siklói járásban például a férfiaknak napi 0,80 pengőt fizettek, a nőknek és a gyermekeknek pedig napi 0,60 pengőt”.[44\(77\)](#) Tehát egy lengyel altiszt háromtagú családjával az előbbieket szerint nagyobb jövedelemmel rendelkezett (de nem minden esetben élt jobban), mint egy korabeli magyar mezőgazdasági munkáscsalád.

A lengyel munkások (mint ahogy a magyarok is) nem egyformán kerestek. 1943 elején a sümegi bazaltbányában dolgozó lengyel bányamunkások havi átlagban 160–220 pengő munkabért kaptak, más üzemekben, bányüzemekben dolgozó honfitársaiké pedig alig 70–150 pengő volt. A salgótarjáni üvegyár magyar munkásainak napi bére 3–4 pengő, a szakmunkásoké pedig 5–6 pengő volt. A lengyel menekültek viszonylag magas ellátmánya vagy munkabére azonban nem biztosította a várható életszínvonalat, mert a megélhetést (lakás, ruházkodás, egészségügy) anyagi alapok nélkül, a napi segélyösszegekből kellett fedezni.[45\(78\)](#)

Król mérnökkari alezredes (a Lengyel Katonai Képviselő új vezetője) 1942-ben kérte a lengyel katonai személyek zsoldjának felemelését. Król kérésének [148](#) megfelelően 1943 elején a HM. rendelkezés eredményeképpen a tábornok napi 9 pengő, törzstiszt (ezredes, alezredes, őrnagy) 7 pengő, tiszt (százados, főhadnagy, hadnagy) 5 pengő zsoldban részesült.[46\(79\)](#) A tisztjelöltek és zászlósok zsoldját naponként és személyenként 3 pengőben állapították meg.[47\(80\)](#) Az altisztek és a sorkatonák zsoldja változatlan maradt. A katonákat a zsold és teljes ellátás mellett különféle természetbeni járandóság illette meg.[48\(81\)](#)

A Sopron környéki lengyel katonai tábornokból számosan dolgoztak egyéni munkavállalóként is. Az 1943. február 4-i országos összesítő szerint a soproni vasárugyárban 25 fő, a mosonmagyaróvári timföldgyárban 49 fő, a sághegyi bazaltbányában 9 fő, Pápán a húsárugyárban 15 fő, magánosoknál mezőgazdasági munkán összesen 523 lengyel katonai menekült dolgozott. Mexikó-pusztán 15 fő, a kapuvári Esterházy uradalomban 41 mezőgazdasági lengyel munkás, Sopron város gazdaságában 38 fő, az erdőhivatalban 7 lengyel erdész munkavállaló dolgozott. A kisalföldi uradalmakban összesen: 184 fő, a különböző ipari létesítményekben 162 fő, Brennbergbányán pedig 65 lengyel munkás dolgozott. Ezen túlmenően Sopronban 118 fő lengyel katonai kiegészítő munkásként volt alkalmazásban.[49\(82\)](#) Fizetésük a végzett munkától, a beosztástól függően 90–400 pengő között váltakozott.

A fertőszentmiklósi lengyel táborcsoport állományából (1943. június 1-i létszákimutatás szerint) 1 tiszt, 3 tisztjelölt, 52 altiszt és 694 fő katona mezőgazdasági munkát végzett. Az iparban 1 tiszt, 11 tisztjelölt, 21 altiszt, 116 fő katona dolgozott. Egyéb (házitanító, kiegészítő, kisiparosként bedolgozó) munkán 1 tisztjelölt, 8 altiszt és 93 fő katona volt alkalmazásban. A táboron belüli szolgálatot (lengyel iroda, szakács, borbély,

kultúrfelelős, egészségügyi személyzet stb.) 8 tiszt, 1 tisztjelölt, 7 altiszt és 13 fő katona látta el. Munkára alkalmas volt még 1 tisztjelölt, 15 altiszt és 18 katona, beteg, illetve egészségügyi szempontból pihenő állományban volt 213 altiszt és 13 fő katona.⁵⁰⁽⁸³⁾ A lengyel munkások létszámában 1944-ben sem tapasztalható különösebb változás, legalábbis a nyilas puccsig. Az 1944. január 1-i létszámkimutatásból tudjuk, hogy Fertőszentmiklóson és Bregencz-majorban összesen 1272 fő lengyel katonai menekült (2 törzstiszt, 7 főtiszt, 35 tisztjelölt, 1186 fő katona és néhány lengyel polgári személy) tartózkodott. A tábori állományból 3 tiszt és 1026 fő katona különböző munkahelyeken dolgozott.⁵¹⁽⁸⁴⁾

A lengyel katonák egyéni munkavállalásairól viszonylag kevesebbet tudunk. A források arról beszélnek, hogy a katonák és a tisztek – a lehetőségekhez ¹⁴⁹képest – polgári foglalkozásuknak megfelelő munkahelyeket igyekeztek keresni. Több olyan szakemberről tudunk, akik jelentős és felelősségteljes beosztásban dolgoztak a szellemi élet, az ipar vagy a mezőgazdaság területein. Ezekhez a lengyel munkavállalókhoz a munkaadó cég érhető módon ragaszkodott. „Mély tisztelettel kérem, hogy Wisynski Stanislaw lengyel internált örvezető további... tartózkodását engedélyezni kegyeskedjék..., nevezett kiváló szakmunkás, aki egyrészt a magyaróvári m. kir. Gazdasági Főiskola növénytermesztési kísérleti telepén, másrészt a Kisalföldi Zöldmező Szövetség kísérleti telepein minden munkaágban egyaránt nagyon használható. Amennyiben Wisinskinék el kell távoznia, pótlása egyáltalán nem lehetséges, így a motorikus talajművelés lehetetlenné válik és a termesztés folyamata megszakad. Magyar szakértő hiányában a jól bevállott idegen munkások nagyon értékes szolgáltatásokat tehetnek termesztésünk és közellátásunk érdekében.”⁵²

Egyes menekültek Magyarországon szerették volna befejezni (több mint háromszázan be is fejezték) megkezdett tanulmányaikat. Erre vonatkozóan szép példát találhatunk. Pasciak Bregencz-majori lengyel katona levélben kérte a HM. 21. osztályának az engedélyét, hogy iskolai tanulmányait Magyarországon folytathassa, illetve befejezhesse: „Alulírott 26 éves lengyel internált a Bregencz-majori (Fertőszentmiklós) internáló táborból tisztelettel kérem a m. kir. Honvédelmi Minisztériumot, hogy a Lengyelországban megszakadt iskolai tanulmányaim a Budapesti Egyetemen az 1943–44-es tanévben engedélyezni szíveskedjék ...”⁵³⁽⁸⁵⁾ A Lengyel Katonai Képviselő (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego) több kérése méltányos elintézését nyert. Aleksander Król mérnökkari alezredes, a Képviselő vezetője 1943 decemberében a HM. 21. osztályához írott levelében azt kérte, hogy a Bregencz-majori lengyel táborban lévő beteges, reumás bántalmakban szenvedő 30 idősebb lengyel altisztet és gyalogost a bregenzi rossz lakásviszonyok miatt a pilisvörösvári lengyel táborba helyezték át, hogy a budai fürdőket látogathassák, és gyógykezeltethessék magukat.⁵⁴⁽⁸⁶⁾ Król kérését Utassy Loránd a HM. 21. osztály új vezetője teljesítette. A bregenzi lengyel betegek elutazhattak Pesthidegkútra szanatóriumi kezelésre.

A Sopron környékén élt lengyel menekültek segítségre számíthattak azokban a válságos években, amikor Magyarországon magyarnak lenni sem volt könnyű, s a magyar lakosság is számtalan problémával találta szembe magát. Beilleszkedtek a magyar társadalomba, osztoztak a nehézségekben is, bár nekik nehezebb volt eligazodni a háború okozta politikai és gazdasági zűrzavarban.

Sopron környéke más szempontból is fontos szerepet töltött be a magyarországi lengyel menekültek életében. A németországi (ausztriai) hadifogoly- és munkatáborokból sikeresen megszökött lengyelek egy része Sopron térségében lépte át a magyar határt, érkezett magyar földre – ami sokszáz lengyel embernek az életet jelentette akkoriban. A levéltári források arról tanúskodnak, hogy a németországi hadifogoly- és munka táborokban elterjedt annak a híre, hogy Magyarországon a civil lengyel menekültek teljesen szabadon mozoghatnak, tetszőleges helyen dolgozhatnak és a lengyel katonák megfelelő elhelyezésben ¹⁵⁰részesülnek. Ez a különben teljesen igaz hír mágnesként vonzotta a hazájukból Németországba elhurcolt

lengyeleket, de más nemzetiségű hadimunkásokat is, elsősorban a franciákat.⁵⁵⁽⁸⁷⁾

A lengyelek Magyarországra szökése lényegében a második világháború egész időszakában folyamatos volt. Még 1944-ben is mintegy 700 lengyel keresett menedéket Magyarországon, a magyar nép jóvoltából. A szökésekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni a következő jellemző esetet. Wladislaw Rabinik fiatalkorú lengyel hadimunkás megszökött németországi munkahelyéről. Hosszas gyaloglás után Sopron térségében lépte át a magyar határt: „Jegyzőkönyv. A német–lengyel háború kitörése előtti és utáni időszakban szüleimnél a mezőgazdaságban dolgoztam. 1940. május 12-én egy német munkabizottság munkaszolgálatra hívott be. A bogumilovicei gyülekezőhelyről Krakkóba utaztam. A szállítmánnyal (transzporttal) itt egy hetet töltöttünk. Utána Bécsbe utaztunk. Itt Bécsben munkacsapatokba osztottak, engem egy csoporttal Zeisenhofi birtokra mezei munkára. Itt én 3 évig dolgoztam és 1943. május 22-én egyedül megszöktem és még ugyanazon a napon Oroszvár környékén átléptem a magyar–német határt. Két napi gyaloglás után (!) Fertőszentmiklós községbe jutottam, ahol többszöri kérdeztetés után május 24-én a m. kir. internáló táborparancsnokságnál jelentkeztem.”⁵⁶⁽⁸⁸⁾ A lengyel menekült néhány napi pihenő után a balatonkiliti lengyel polgári táborba került.

A Sopron környéki és a soproni munkásévekre az egykori lengyel menekültek ma is kellemesen, meghatottan gondolnak vissza. Az egyik Sopronban élt és dolgozott lengyel menekült a következőképpen emlékezik: A soproni vasárugyárban az „...üzem igazgatója nagyon szimpatikus ember és kulturális (kulturált) személy volt. Becht Rezsőnek hívták, ... nagyon jól (meg)értette a menekültek sorsát. A mi (kiscenki) katonai parancsnokságunk és a magyar lakosság **151** nagy szimpátiával volt velünk szemben, ... Ami a kulturális életünket illeti, különféle nyelvtanfolyamokat tartottunk, minden magyar és lengyel ünnepet megtartottunk a táborban. A zsoldunk 2 pengő volt (kezdetben) fejenként ... amikor a soproni vasárugyárban dolgoztunk heti 40 pengőt (fizettek), ugyanannyit, mint a magyar dolgozók kaptak. Teljes szabadságunk meg volt és civil ruhában jártunk. Sopronban 1945 áprilisáig voltunk, ... Az egész ottartózkodásomra kezdettől fogva végig (kb. 6 év) nagyon kellemesen emlékszem vissza.”⁵⁷⁽⁸⁹⁾

A lengyel menekültekkel kapcsolatban kétségtelen voltak olyan intézkedések (pl. közmunkára rendelés), amelyek sértették a lengyel katonai menekültek érdekeit. A lengyelek túlnyomó többsége azonban méltányos körülmények között élt, gyermekeit lengyel nyelvű iskolákba járathatta.⁵⁸⁽⁹⁰⁾ A katonai menekültek ellátásában egyes esetekben előfordultak problémák. Viszont az is tény, hogy a magyar lakosság is nélkülözött a világháború éveiben. A lengyelek sorsát, életkörülményeik alakulását a magyar lakosság figyelemmel kísérte és lehetőségeihez képest mindent megtett, hogy a menekültek túléljék a nehéz időket. A magyar családok ezrei hosszabb-rövidebb időre lengyeleket hívtak meg falura pihenni. A városi kórházakban gyógykezelt lengyelek közül sokan magyar családoknál laktak. Egyszerű és tehetős emberek százai, ezrei azon voltak, hogy legális és illegális úton segítsék a menekülteket. Sokan családi házuk, otthonuk csendjét s viszonylag jobb ellátást ajánlottak fel lengyel ismerőseiknek.⁵⁹⁽⁹¹⁾

A Magyarországra került lengyel menekültek helyzetét és sorsának alakulását talán Dobi István fogalmazta meg a legtalálékosabban. A „magyarok a lengyelekért” mozgalom keretében a lengyeleknek „... iskolákat csináltak ... aki dolgozni akart, annak munkahelyet szereztek városban vagy falun, aki pedig tovább akart menni az országból, útjára engedték, pénzzel segítették. A németeknek nem tetszett a dolog, de hiába tiltakoztak Teleki ellen, ez esetben bátor volt, nyilvánosan is megmondta, hogy népünk testvériséget érez a lengyelek iránt, és mélyen sajnálja sorsukat. Olyan erő volt ebben a magatartásban, s annyira **152**a nép akaratóból történt minden, hogy Teleki már régen halott volt, Keresztes-Fischernek⁶⁰⁽⁹²⁾ jóval kevesebb volt a hatalma, a lengyelek gondozásában kialakult gyakorlaton mégsem mert változtatni és ennek később a Magyarországra került szovjet, francia, és angol hadifoglyok is hasznát látták. Kevés emberséges dolgot

lehetett tapasztalni országunkban ezekben a nehéz években, végtelenül jólesett érezni, hogy legutóbb a lengyelekkel tisztességesen bántunk, emiatt nem kellett szégyenkezniük, nem a világ, de önmagunk előtt sem.”[61\(93\)](#)

A magyar lakosság minden rétege kivette részét a lengyelek megsegítéséből. Egyesek tudatosan, mások ösztönösen, igaz emberségből támogatták a legnehezebb hónapokban is a „magyarok a lengyelekért”-mozgalmat. Ezzel gyakorlati példát és értelmet adtak a magyarországi lengyelbarát szimpátiának.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban

Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban / 1. Bevezetés

1. Bevezetés

Több mint hat évtizeddel ezelőtt, 1913-ban hazánk politikai életére a háborús veszély nyomta rá bélyegét. A két balkáni háború és ennek kapcsán a monarchia erős kardcsörtetése feszültté tette a nemzetközi helyzetet. Mindez jogos aggodalmat keltett a magyar közvéleményben. A munkásosztály és a vele szövetséges polgári baloldal tiltakozott a háborús veszély ellen. A béke követelését a reakciós kormányzat elleni harccal kapcsolta össze.[1\(94\)](#)

Ebbe a békéért és a demokráciáért folyó országos mozgalomba bekapcsolódott Sopron népe is. Igaz, hogy a helyi politikai viszonyok nem voltak éppen a legkedvezőbbek. A város urai a fennálló rend szilárd támaszainak számítottak, s a polgárság széles rétegei lojalitást tanúsítottak irántuk. A város és a megye fejlődése a századforduló táján országos viszonylatban lemaradt.[2\(95\)](#) Ennek ellenére azonban az 1910-es évek éljen már kialakult egy elég jelentős, a fináncsökés-nagybirtokos kormányzattal szembenálló tábor Sopronban.[3\(96\)](#)

A haladó erők gerincét a munkásosztály képezte. 1910-ben Sopron lakossága 31 597 fő volt, ebből 4534-en dolgoztak az iparban.[4\(97\)](#) A munkásmozgalom már több évtizedes múltra tekinthetett vissza a városban. A Szociáldemokrata Pártnak 1913-ban 800 tagja volt Sopronban.[5\(98\)](#) Tömegbefolyása azonban ennél

szélesebb rétegekre terjedt ki. Ki kell [153](#)emelnünk, hogy a munkások szervezettsége Sopronban 18%-os volt, tehát magasabb volt a mintegy 10%-os országos aránynál.[6\(99\)](#) A SZDP harcát segítették a szakszervezetek is. 1912 végén már 10 szakmai csoportjuk működött a városban.[7\(100\)](#) A munkásosztályon kívül a haladás táborához tartoztak a polgári baloldali erők is (mint a radikálisok vagy a köztársaságiak).

Sopron népe már 1912 őszén tiltakozott az akkoriban kezdődő háborús veszély ellen.[8\(101\)](#) A következő időszakban, 1913 első tíz (európai és hazai válsággal egyaránt teli) hónapjában sem maradt tétlen a város munkássága. A továbbiakban tekintsük át a soproni proletárok harcát e nehéz időszakban.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban / 2. Az általános sztrájk előkészületei

2. Az általános sztrájk előkészületei

Miután 1912. december 3-án a Balkánon – két hónapos időtartamra – elhallgattak a fegyverek, hazánkban a közfigyelem átmenetileg ismét belpolitikai kérdések felé fordult. 1912. december 31-én a hatalmon lévő tőkés-földbirtokos „munkapárti” kormány olyan választójogi törvényjavaslatot terjesztett elő, amely a szavazók számát 6%-ról csak 10%-ra emelte volna. Ez a „reform” tehát továbbra is kizárta a munkások és a parasztok millióit a szavazati jogból. Ez országszerte általános felháborodást keltett.

„El kell utasítanunk e csaló választójogi tervezetet”[9\(102\)](#) – a helyi haladó sajtó e megállapítása tükrözte a soproni baloldali közvélemény álláspontját. Ez jutott kifejezésre a város munkásainak 1913. január 12-i gyűlésén is. Ezt a Városi Tornacsarnokban rendezték meg, mintegy 350–400 résztvevővel.[10\(103\)](#) A megjelenteket *Horváth Sándor* üdvözölte. *Knapp Gábor* elnökölt. A gyűlésen *Ferenczi János* magyarul, *Wajdits Béla* pedig németül mondott beszédet (figyelembe véve a lakosság kétnyelvűségét). Mindketten élesen tiltakoztak a választójogi törvényjavaslat ellen. „Szavazzanak le a polgárok és a munkások minden befolyásolástól mentesen és akkor az így kialakulandó többséget elismerjük igazi többségnek” – állapította meg *Ferenczi János*. Bírálta a polgárságot, amely eddig „teljesen közömbösen viselkedett a mi küzdelmeinkkel szemben.”[11\(104\)](#) A gyűlés rendben folyt le. „Hatósági beavatkozásra szükség nem volt” – írta a rendőrkapitányi jelentés.[12\(105\)](#) A megmozdulás végén határozatilag ítélték el a kormány választójogi tervezetét.[13\(106\)](#)

Már ezekben a napokban országszerte felmerült az a javaslat, hogy az úri kormányzat megbuktatására és a demokrácia kivívására általános sztrájkot kellene szervezni. Ilyen hangok hallatszottak Sopronban is. A város vasmunkásai január 19-én összejövetelt tartottak. Itt elhatározták: „azonnal leteszik a szerszámot”, ha erre az országos pártvezetőségtől felszólítást kapnak.[14\(107\)](#) Január 26-án – a közhangulat hatására – a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusa határozatot hozott az általános sztrájkról. (Ennek időpontját március elejére tűzték ki.)[15\(108\)](#)

A következő hetekben nagyarányú előkészületek indultak Sopronban is a tervezett tömegsztrájk érdekében. Erre vonatkozó határozatot hoztak az itteni nyomdászok [154](#)gyűlésén február 6-án. (Itt *Wajdits* tartott tájékoztatást a politikai helyzetről.)[16\(109\)](#) Február 16-án pedig *Brennbergbánya* és *Ágfalva* dolgozói közös gyűlést rendeztek. A szónok ezúttal is *Wajdits Béla* volt. A megjelent sokszáz munkás határozatban mondta ki: egy emberként hagyja abba a munkát, ha a nagy harc megkezdődik.[17\(110\)](#)

A munkásság harcát támogatta a polgári demokratikus ellenzék is. A baloldali kispolgárok és értelmiségiek

február közepén Sopronban is szolidaritásukról biztosították a szocialistákat. Együttal kimondották: a nagy sztrájk napjaiban anyagilag támogatják a proletárok gyermekeit.¹⁸⁽¹¹¹⁾ A polgári baloldal sajtója is rokonszenvét fejezte ki a nagy harcra készülők munkásságáért. „Ügyük igazságos”¹⁹⁽¹¹²⁾ – ilyen és ehhez hasonló megállapításokat gyakran tett ezekben a hetekben.

A soproni szocialisták és a polgári baloldal február 23-án közös népgyűlést rendeztek Sopronban. Ez országos figyelmet keltett. A soproni gyűlés fontosságát mutatja, hogy azon a Szociáldemokrata Párt és a parlamenti ellenzék több országos vezetője is megjelent.²⁰⁽¹¹³⁾ A soproni népgyűlésen a legnagyobb érdeklődést *Buchinger Manó* beszéde keltette. A szociáldemokrata pártvezetőség titkára leleplezte a „munkapárti” kormány törvénysértéseit. Kitért egyúttal arra, hogy a hatalmon lévők kardcsörtetése okozta az előző hónapok európai feszültségét. Hasonlóan támadták Tisza klikkjét *Vázsonyi Vilmos* és más szónokok is.²¹⁽¹¹⁴⁾ A soproni közös megmozdulás – melyen több ezren jelentek meg – jól sikerült. A végén határozatot hoztak a közelgő általános sztrájk támogatásáról.²²⁽¹¹⁵⁾

A nagy összecsapásra készültek az uralkodó körök is. Sopron megye hatóságai félték a munkásság mozgalmától. Ezért a főispán február 2-án karhatalmi erősítést kért a belügyminisztériumtól.²³⁽¹¹⁶⁾ Ezt a támogatást azonban nem kapta meg, hiszen a kormánynak a legtöbb erőt Budapestre és a főbb iparvárosokba kellett összpontosítania. Február végén és március elején Sopron megye rendőrségét és csendőrségét mindenestre készenlétebe helyezték. A gyárosok is a maguk módján készültek a nagy sztrájkra: a munkásokat Sopronban tömegesen bocsátották el.²⁴⁽¹¹⁷⁾ Ez a megfélemlítés célját szolgálta.

Objektíve a hatóságok helyzetét erősítette a kispolgárság nagy részének magatartása. A kisiparosok és kiskereskedők többsége Sopronban nem követte a demokratikus baloldal felszólítását és elítélte a tömegsztrájkra való készülődéseket. Ezek a kispolgári rétegek idegenül néztek a munkásosztályra. Ellentmondásos helyzetbe kerültek azonban február közepén. A hatóságok ugyanis ekkor a soproni piaci árusok adóját felemelték. Ez súlyosan sértette a kiskereskedők érdekeit. Ez utóbbiak maguk is az eddig helytelenített sztrájk fegyveréhez folyamodtak. Február 16-án a soproni piaci árusok gyűlést tartottak. Felszólalt ezen a helyi polgári radikálisok vezetője, *Zsombor Géza* is. Beszédében – a sajtó tudósítása szerint – „szemére vetette hallgatóságának, hogy a munkások sztrájkját mindig elítélték és most ők maguk is a sztrájk fegyveréhez nyúlnak egy igazságtalan dolog megváltoztatása céljából.”²⁵⁽¹¹⁸⁾ A gyűlésen az árusok ígéretet tettek a munkások készülők nagy mozgalmának támogatására. Miután azonban a hatóság orvosolta a kiskereskedők sérelmét, ez utóbbiak ismét elkülönítették magukat a proletárok ügyétől.

Március elején lett volna esedékes a nagy sztrájk kitörése. A Szociáldemokrata Párt országos vezetősége azonban az utolsó pillanatban másként döntött. A tömegsztrájkkal való fenyegetés nem készítette meghátrálásra Tiszáékot. A kormány a vártnál erősebbnek bizonyult és készen állt a mozgalom vérbefojtására. A szociáldemokrata pártvezetőségnek be kellett látnia: „nem érdemes, hogy proletárvér folyjék..., elszámítottuk magunkat.”²⁶⁽¹¹⁹⁾ Ezért március 4-én kiáltványt adott ki a tömegsztrájk elhalasztásáról.²⁷⁽¹²⁰⁾ Ezt Sopronban is sok helyen plakát formájában ragasztották ki. Az itteni polgárság megkönnyebbüléssel fogadta ezt a fordulatot.²⁸⁽¹²¹⁾ A munkások körében viszont – akárcsak országos viszonylatban – Sopronban is nagy volt a csalódottság. A következő hetekben a mozgalmi élet bizonyos visszaesését lehetett megfigyelni a városban.

A sztrájkra való előkészületek mellett a soproni dolgozókat ezekben a hónapokban erősen foglalkoztatta az 1912 őszi behívott tartalékos katonák ügye. 1912 decemberében bekövetkezett az európai feszültség átmeneti enyhülése. Mindenki azt várta, hogy ezeket a katonákat hazaengedik. Ez a reménység azonban

nem teljesült. Az uralkodó körök továbbra is a kaszárnyákban tartották a behívott tartalékosokat.

A bevonult katonák között sok szervezett munkás volt. Ez volt a helyzet a soproni laktanyákban is. Az itt szolgáló, egyenruhába bújtatott munkások körében 1912/13 telén erős volt a békeagitáció. Nemegyszer kifejezték tiltakozásukat a kardcsörtetés ellen. Ezért tisztjeik nagyon haragudtak rájuk. „Verfluchte Sozialisten” (‘átkozott szocialisták’) – ilyen jelzőkkel illették e közkatonákat számos alkalommal a soproni kaszárnyában.²⁹⁽¹²²⁾

A Népszava egyik riportjában érdekesen tárta fel a közhangulatot a soproni laktanyában. Leírta például egy tiszthelyettes vitáját az újonccokkal. Megkérdezte tőlük: szívesen mennének-e háborúba? „Megy a fene szívesen” – válaszolták tömör egyszerűséggel. „Nekünk, a népnek nincs belőle semmi hasznunk.” Erre a tiszthelyettes meggyőzéssel próbálkozott. Anyagi érdekekre hivatkozott. Kifejtette ezért az újoncnak: ha a háborúban sikerül egy országot meghódítani, nálunk kevesebb adót kell majd fizetni. A behívott proletárok azonban gúnyos választ adtak erre: „Mindenki kevesebbet fog fizetni – egy Koronával. Ezért ugyan nem érdemes meghalni!”³⁰⁽¹²³⁾ Ez a frappáns válasz megmutatta a szervezett munkások öntudatát; nem más népek kifosztásával akartak anyagi helyzetükön javítani.

1913 elején a közvélemény Sopron megyében is követelte a behívott tartalékosok hazaengedését. A helyi haladó sajtó is támogatta ezt a jogos kívánságot.³¹⁽¹²⁴⁾ A hadvezetőség azonban továbbra is fegyverben tartotta az 1912 őszén behívottakat. Ez is mutatta, hogy a monarchia urait nem békés szándékok vezérelték.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban / 3. Háborús válság április–májusban

3. Háborús válság április–májusban

Az 1912 decemberében megkötött ideiglenes fegyverszünet két hónapig tartott. Februárban ismét kiújultak az ellenségeskedések a Balkánon. A monarchia vezető körei nyílt kardcsörtetésbe kezdtek. Áprilisban a kis Montenegro állam csapatai elfoglalták Skutari albán várost. A hely stratégiai fontosságára tekintettel a monarchia katonai beavatkozással fenyegetőzött. Április végén és május elején minden nap lehetett várni Ausztria–Magyarország hadüzenetét. Ha ez bekövetkezik, ez más nagyhatalmak beavatkozását és ezzel a világháború kitörését vonta volna maga után.

A háborús válság áprilisban komoly aggodalmakat keltett Sopronban is. A lakosság érzelmeit jól tükrözték a haladó sajtó cikkei. „Újabb pénz- és véráldozatokat akarnak, sőt fognak kivágni a bőrünkől”³²⁽¹²⁵⁾ – az ilyen megállapításokat hamarosan **156**még erősebb tiltakozások követték. „Még csak az kell ennek a szerencsétlen országnak, hogy bekövetkezzék az, ami a jelek után ítélve, elkerülhetetlennek látszik..., vajjon a vér és a velejáró pénzáldozat ... az országot, ki tudja, hány évre veti vissza?”³³⁽¹²⁶⁾

Május első napjaiban különösen erős volt a félelem légköre hazánkban. A soproni közhangulatot jól adja vissza a helyi baloldali sajtó egyik írása. „Mi lesz? Ezt kérdik egymástól az utcán járókelő emberek. Megyünk-e háborúba, itthon maradunk-e? Határozott megnyugtató felelet persze sehonnan sem érkezik.”³⁴⁽¹²⁷⁾ Az uralkodó körökkel szembeni bíráló sokszor igen éles szavakat használt. Az egyik cikk, például „ostoba politika”-val vádolta a bécsi és a budapesti kormányokat.³⁵⁽¹²⁸⁾

1913 áprilisában békemozgalom indult országszerte. Ennek vezető erejét a munkásosztály képezte. A

háborúellenes agitáció kibontakozott Sopron megyében is. A szociáldemokrata szervezetek több összejövetelen emelték fel tiltakozó szavukat a háború ellen. Különösen hatásosnak bizonyult az, hogy ebben az évben Sopronban is – akárcsak az egész országban – a munkásság hagyományos május 1-i ünnepei béketüntetéssé alakultak át.

Sopronban május 1-én délelőtt a munkások nyilvános népgyűlést tartottak. *Ifj. Tóth Gyula* elnökölt itt. *Wajdits Béla* mondott nagy beszédet. Ebben – a hagyományos május 1-i ünnep jelentőségének méltatása mellett – kitért a külpolitikai helyzetre is. Elítélte a monarchia háborús fenyegetőzését. „Beszédének ez a része erős visszhangra talált”³⁶⁽¹²⁹⁾ – állapította meg az erről szóló sajtótudósítás. *Ferenczi János* helyi szocialista vezető is hasonló szellemben foglalt állást a béke mellett.³⁷⁽¹³⁰⁾

Délután került sor a soproni munkásság felvonulására. Az előzetes terv az volt, hogy délután két órakor a városháza előtt gyülekeznek, s innen vonulnak majd a Várkerületen, a Széchenyi téren, a Rákóczi utcán és a Kossuth úton át a sörgyárba.³⁸⁽¹³¹⁾ A programot végre is hajtották. Mikor a városháza elől elindult a menet, élén egy hatalmas feldíszített autó haladt. Utána a kerékpárosok, majd a munkássportolók következtek. Ezután jött a különböző szakmák dolgozóinak menete. Több mint ezren vonultak a sörgyár kertjébe. Itt kultúrműsorra került sor; a szavalatok és a Testvériség Dalárda énekei is a háborúellenes tiltakozást fejezték ki. A május 1-i tüntetés során a „Vesszen a háború!”, „Éljen a világbéke!” kiáltások töltötték be Sopron városát.³⁹⁽¹³²⁾

Május 1-én Brennberg–Bánfalván is szép ünnepség zajlott le. Délelőtt a bányászok százai vonultak végig a falun, háborúellenes jelszavakkal. A Knabel-féle vendéglő volt a délutáni gyűlés színhelyei *Molnár Rezső* elnökölt ezen. *Wajdits* (ki délelőtti soproni beszéde után most sietve érkezett ide) volt az ünnepi szónok. A Brennberg-bánfalvi május 1-i ünnepség is a béke követelésének jegyében történt.⁴⁰⁽¹³³⁾

A Sopron megyei polgári baloldal háborúellenes tiltakozása gyengébb volt. Itt érdemes külön foglalkoznunk a köztársaságiakkal. Ez a nyíltan Habsburg-ellenes mozgalom 1913 tavaszán kezdett szórványosan jelentkezni ebben a megyében is. Érdekes módon nem Sopron városában került erre sor, hanem Felsőpulya (ma: Oberpullendorf) járási székhelyen. Az itteni főszolgabíró április 3-án riadtan jelentette a belügyminiszternek: a falu intelligenciája körében „a köztársasági eszme lábra kapott.”⁴¹⁽¹³⁴⁾ A hatóság persze megtette intézkedéseit. Egy *Kmetz* nevű számtisztet – a republikánus propaganda terjesztésének vádjával – át is helyeztek innen. Az itteni úri **157** kaszinó válaszmánya pedig kimondta: „Tekintse magát kidobottnak a kaszinóból az, aki a köztársasági eszmével rokonszenvet... érez...”⁴²⁽¹³⁵⁾

Az Országos Köztársasági Párt 1913 április–májusában élesen tiltakozott a háborús veszély ellen. A mozgalom hívei Sopron megyében is hasonlóan foglaltak állást. Ezért is indult hatósági üldözés ellenük. Ebbe a megyébe is megérkezett májusban a belügyminiszter rendelete. Ez felhívta a hatóságokat: tiltsanak be minden republikánus rendezvényt, mert „maga a köztársasági párthoz való tartozás nem más, mint ellenszegülés a fennálló rend ellen.”⁴³⁽¹³⁶⁾ Az erős rendőri nyomás hatására Sopron megyében is megszűnt a köztársasági mozgalom. (1913 júniusában pedig országos viszonylatban került sor a párt feloszlására.)

1913 május elején a Skutarival kapcsolatos nemzetközi válságot diplomáciai úton rendezték. A bizonytalanság azonban még hosszú hetekig tartott. Ezt bírálta a baloldal Sopron megyében is. „Magyarország népe érzi az örült fegyverkezés és pénzpocsékolás átkát”⁴⁴⁽¹³⁷⁾ – írta a helyi sajtó egy jellemző kommentára. Ezekben a hetekben egyébként volt egy szenzációja is a megyének. *Berchtold Leopold*, a monarchia külügyminisztere (ki jelentős mértékben volt felelős az állam kardcsörtetéséért) május 21-én szabadságot vett ki néhány napra. Az a hír terjedt el, hogy ebből az alkalomból Sopron megyei

peresznyei birtokára vonul vissza. Olyan értesülések is voltak, hogy ez alkalomból a községbe interurbán telefont is bevezetnek. A soproni baloldali sajtó megjegyezte: bárcsak „Peresznyéről kelne szárnyra az epedve várt hír: a béke állandó és a tartalékosok hazamehetnek.”⁴⁵⁽¹³⁸⁾ Ez a szenzáció azonban hamarosan elszállt, miután kiderült: Berchtold mégsem Sopron megyében fogja eltölteni a szabadságát.⁴⁶⁽¹³⁹⁾

1913. május 30-án a Balkánon elhallgattak a fegyverek. A harcoló felek békét kötöttek. Az első balkáni háború befejeződését Sopron megyében is megkönnyebbuléssel fogadta a közvélemény.⁴⁷⁽¹⁴⁰⁾ Ezután mintegy két hétig a belpolitika felé irányult a közfigyelem. Lukács László miniszterelnök június elején megbukott (miután lelepleződtek visszaélései). Megelégedéssel fogadta ezt a soproni haladó közvélemény is. A város radikális pártja táviratilag fejezte ki örömét Lukács bukása felett.⁴⁸⁽¹⁴¹⁾ Hamarosan azonban felháborodást keltett az a hír, hogy a közgyűületnek „örvendő” Tisza Istvánt nevezték ki miniszterelnökké. Tiltakozást keltett ez Sopronbarn is.⁴⁹⁽¹⁴²⁾ (A város népe egyébként már 1910-ben véleményt nyilvánított Tiszáról, amikor kő- és tojászáporral fogadta a „munkapárt” ide látogató vezérét).⁵⁰⁽¹⁴³⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban / 4. A második balkáni háború visszhangja

4. A második balkáni háború visszhangja

Nem sokáig örülhetett a magyar közvélemény a nemzetközi feszültség átmeneti enyhülésének. Alig ért véget az első balkáni háború, hamarosan megkezdődött a második. A monarchiát ennek kirobbantásáért komoly felelősség terhelte. Az osztrák–magyar vezető körök egymásra uszították a balkáni országokat azért, hogy a zavarosban halászhassanak. A második balkáni háború nem tartott sokáig. Június 29-én kezdődött és az augusztus 10-i békekötéssel ért véget. Az ezzel kapcsolatos nemzetközi válság azonban októberig elhúzódott.

A második balkáni háború kitörése aggodalmakat keltett a Sopron megyei közvéleményben.⁵¹⁽¹⁴⁴⁾ A szocialisták ismét megkezdtek az agitációt a béke érdekében. Összejöveleiken ¹⁵⁸hangoztatták azt a kívánságot, hogy a balkáni ellenségeskedések minél hamarabb érjenek véget, s egyúttal követelték, hogy a monarchia tartózkodjék a fegyveres beavatkozástól. A háborúellenes rendezvények közül kiemelkedett a július 6-i ágfalvi gyűlés, amelyen megjelentek a brennbergi bányászok is. *Schulmeister Lipót* elnökölt a gyűlésen. Wajdits mondott beszédet a politikai helyzetről. Élesen elítélte a monarchia kardcsörtetését. A július 6-i ágfalvi megmozdulás jól tükrözte a munkásság elégedetlenségét a kormányzat kül- és belpolitikájával szemben.⁵²⁽¹⁴⁵⁾

Alig ért véget a második balkáni háború, a monarchia vezető körei újabb izgalmat keltettek a közvéleményben a hadsereg létszámának emelésével. Ennek terveiről már tavasszal és nyár elején is szivárogtak ki értesülések. Valahányszor egy-egy ilyen hír felröppent, a baloldali sajtó élesen tiltakozott. Ez történt Sopronban is. „Véradó, amit ifjú nemzedékünkön hajtának be és súlyos pénzdó, amelyet az egyéb lehetetlen terhek alatt összeroskadt polgársággal fognak kifizettetni”⁵³⁽¹⁴⁶⁾ – írta a haderő létszámemelési terveiről egy jellemző helyi kommentár.

Augusztusban aztán az erre vonatkozó javaslat nyilvánosságra került. Sopron haladó közvéleménye is osztozott az országos felháborodásban. Ezt tükrözte a baloldali sajtó is. „A katonaság létszámának növelése csökkenti a munkáskezeket, megapasztja a kenyérkeresőket és növeli másrészt a

közterheket”⁵⁴⁽¹⁴⁷⁾ – állapította meg az egyik cikk. A helyi közvélemény élesen elítélte a Tisza-kormányt a bécsi hadvezetőség követeléseinek támogatásáért.⁵⁵⁽¹⁴⁸⁾

Ismét erőteljesen hangoztatta a haladó sajtó azt a kívánságot, hogy a még 1912 őszen bevonultatott tartalékosokat engedjék haza. A városban számos család kenyérkeresőjét volt kénytelen nélkülözni. A soproni cs. és kir. 76-os gyalogezred katonái hónapok óta a déli határok mentén, Hercegovinában állomásoztak. Keserves sorsukról júliusban levélben számoltak be. „Szomorú sors jutott nekünk, szegény tartalékosoknak” – így kezdődött a levél. „Nem elég, hogy családjuk otthon eltartójától megfosztva a szó szoros értelmében éheznek, mert senki sem törődik velük, mialatt mi itt katonai szolgálatot teljesítünk, életünket itt még brutális bánásmóddal is megkeserítik és elviselhetetlenné teszik.”⁵⁶⁽¹⁴⁹⁾ Beszámoltak többek között arról, hogy Bakody és Neumann honvédeket milyen durva sérelem érte egy basáskodó tiszt részéről.⁵⁷⁽¹⁵⁰⁾ A soproni katonák levele még erősebbé tette a városban az antimilitarista hangulatot.

A már hosszabb ideje tartó nemzetközi feszültség rányomta bélyegét hazánk gazdasági életére is. Magyaránú pangás volt az iparban, leálltak az építkezések, s mindez komoly méretű munkanélküliséghez vezetett. Sopronban is számos dolgozó volt állás nélkül 1913-ban. A munkanélküliség kérdéséről a Szociáldemokrata Párt október 12-én országsszerte népgyűléseket hívott össze. Ezekon a szónokok kimutatták az összefüggést a gazdasági bajok és a fegyverkezés között.⁵⁸⁽¹⁵¹⁾ A soproni szociáldemokrata pártszervezet is gyűlést hívott össze október 12-én délutánra a helyi munkásotthonba.⁵⁹⁽¹⁵²⁾

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1913. október 19–21-e között tartotta XX. országos pártgyűlését. A tanácskozáson sok szó esett a külpolitikáról és a háborús veszélyről is. Sopron munkásságát Wajdits Béla képviselte; fel is szólalt a ¹⁵⁹kongresszuson.⁶⁰⁽¹⁵³⁾ (Az országos pártgyűlés jelentése egyébként Sopront azok között a városok között sorolta fel, ahol a pártnak állandó titkársága működik.)⁶¹⁽¹⁵⁴⁾ A tanácskozás végén elfogadott határozat – többek között – tiltakozott „az osztrák–magyar külpolitikának folytonos nemzetközi bonyodalmakat felidéző s az országot gazdaságilag tönkretevő politikája ellen.”⁶²⁽¹⁵⁵⁾ Ezt a dokumentumot valamennyi jelenlévő – így Wajdits soproni delegátus is – megszavazta.

A második balkáni háborúval kapcsolatos nemzetközi válság 1913. októberében véget ért. A monarchia kardcsörtetése alábbhagyott. Az európai feszültség a következő hónapokban ideiglenesen enyhült. A háború kérdése ezért átmenetileg lekerült a magyar belpolitika napirendjéről. Közben azonban a monarchia uralkodó körei folytatták katonai előkészületeiket. Az osztrák és a magyar kormány október 3-i közös minisztertanácsa végérvényesen elhatározta a hadsereg létszámának nagyarányú emelését.⁶³⁽¹⁵⁶⁾ (Ezt a magyar parlament Tisza-párti többsége is elfogadta.)⁶⁴⁽¹⁵⁷⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Merényi László: A soproni munkások harca a háború ellen és a választójogért 1913-ban / 5. Harc a munkások érdekeiért

5. Harc a munkások érdekeiért

A soproni munkásmozgalom a fő feladatok: a békéért és a választójogért vívott küzdelem mellett nem feledkezett meg a proletárság helyi problémáiról sem. Ez utóbbiakra is elég sok energiát fordított a helyi szociáldemokrata pártszervezet. A soproni szocialistáknak a munkások érdekeiért vívott küzdelme három fő területen volt jelentős: a munkásbiztosító pénztári választások ügyében, a brennbergi bányászok jogaiért való harcban és a munkásművelődés kérdésében. Soproni viszonylatban is – akárcsak másutt – ezek a helyi

problémák szervesen kapcsolódtak a békéért és a demokráciáért folyó küzdelemhez.

A munkásbiztosító pénztári választásokra 1913. április 20-án került sor. Nagy érdeklődés előzte ezt meg. A választás ugyanis egyik fokmérője volt a szociáldemokraták befolyásának a munkások körében. Az úri hatóságok természetesen azt szerették volna, ha az SZDP listája kisebbségben marad. Ezért pártfogolták minden módon a keresztényszocialista „munkásszervezetet”. (Ez utóbbi egyébként sokat beszélt agitációja során a „keresztényi szeretet”-ről, de egy szava sem volt az öldöklő háború veszélye ellen!)

Hosszú hetekig tartó agitáció után eljött április 20. A választás napja – a sajtó tudósítása szerint – „szokatlanul mozgalmassá tette a város képét.”⁶⁵⁽¹⁵⁸⁾ A szociáldemokrata választók a Sas-téri vendéglőben lévő munkásotthonban gyülekeztek. A párvezetők már a kora reggeli órákban megjelentek körükben és biztatták őket. (Erre az alkalomra egyébként Budapestről Sopronban érkezett *Pelczéder Ágoston*, a szociáldemokrata országos pártvezetőség tagja.) A keresztényszocialista szavazók viszont az Új utcában lévő Katolikus Körből indultak el.⁶⁶⁽¹⁵⁹⁾

A szociáldemokrata munkások – többségüket érezve – a győzelem biztos tudatában mentek szavazni. A megfigyelők kiemelték a dolgozó nők hangulatát: „A munkáslányok éppoly örömmel és lelkesedéssel éltek a jogukkal, mint férfi kollégáik. A piros szegfűt természetesen ők is büszkén viselik. Érdekes, hogy a női választók túlnyomó többségben a szociáldemokrata párthoz tartoznak.”⁶⁷⁽¹⁶⁰⁾ A bizakodást igazolta a szavazás eredménye. A szociáldemokraták fölényes győzelmet arattak. 2 300 szavazat közül 1700 esett listájukra. (Hasonló volt a választás eredménye a környéken. ¹⁶⁰Sopronbámfalván például 317 szavazó közül 311 volt szociáldemokrata!). A tudósítások egyúttal a választás példás rendjét is kiemelték.”⁶⁸⁽¹⁶¹⁾

A szavazás során nemcsak az bizonyosodott be, hogy a soproni proletárok többsége az SZDP-t követi. Az erőpróba egyúttal érdekesen mutatta be a város egyes üzemeinek hangulatát. A szociáldemokraták befolyása úgyszólván 100%-os volt ekkor a Hess-gyárban, a gumigyárban, a Jakobi-féle szivarkahüvelygyárban, a Schwarz–Steiner és Hasenöhrl-féle téglagyárakban és a nyomdákban. A vasárugyár munkásainak hangulata már megoszlott. A keresztényszocialisták befolyása viszont jelentős volt a gázgyár, a villamosvállalat és a Károlyi-téglagyár, valamint a kisebb iparosok alkalmazottai körében.”⁶⁹⁽¹⁶²⁾

A hatóságok számára kellemetlen volt a választások eredménye. Igyekeztek megakadályozni a munkások akarátának érvényesülését. Augusztus elején „formai okokra” hivatkozva megsemmisítették a választások eredményét. Az újabb szavazás időpontját szeptember 14-re tűzték ki.⁷⁰⁽¹⁶³⁾ Ismét hetekig tartó agitáció kezdődött. A szociáldemokraták – bár kétségtelenül bosszantó volt a szavazás megismétlése – most sem hagyták magukat. Néhány nappal a szavazás előtt az SZDP szervezete felhívással fordult a proletárokhoz: „Ellenségeink most is, mint a múlt választásoknál, a legotrombább hazugságokkal és rágalmakkal dolgoztak ellenünk... Fogjunk össze valamennyien, munkások és munkáslányok!... Éljen a munkásszolidaritás!”⁷¹⁽¹⁶⁴⁾

A szeptember 14-i szavazások ismét az SZDP győzelmét hozták. Sopronban a szociáldemokraták listájára 1400 szavazat esett, a keresztényszocialistákéra csak 445.⁷²⁽¹⁶⁵⁾ (A választásokon most kevesebben vettek részt, mint tavasszal. Ennek oka az volt, hogy időközben sokan váltak munkanélkülivé.) Sopron megye viszonylatában az összkép kevésbé volt kedvező, bár itt is szociáldemokrata többség alakult ki. Az SZDP 3651, a keresztényszocialisták 2037 szavazatot kaptak.⁷³⁽¹⁶⁶⁾ Ezzel a munkásbiztosító pénztár ügye egy időre lekerült az érdeklődés napirendjéről.

A brennbergi bányászok mozgalma ekkor már kiheverte az 1909-es sztrájk elfojtása okozta nagy csapást.

1913-ban aktivitásuk már komoly méretű volt. Egyik fő követelésük az egyesülési és gyülekezési jog volt; a bányászok szervezkedését ugyanis országszerte korlátozták a hatóságok. Brennbergbányán a helyi mozgalmi vezetőkkel szemben a munkaadók az áthelyezés eszközét alkalmazták. Olyan munkahelyre tették őket, ahol úgyszólván alig kerestek valamit.⁷⁴⁽¹⁶⁷⁾

A brennbergiek harcoltak jogaikért. Márciusban több napos sztrájkra került sor. Ebben a mozgalomban 550-en vettek részt.⁷⁵⁽¹⁶⁸⁾ Nyáron újabb akcióra került sor: 52 munkást megbüntettek, mert nem voltak hajlandók napi 16 órát (!) dolgozni. Panasszal fordultak a soproni pártszervezethez. Ennek vezetői átíratot intéztek a budapesti bányakapitánysághoz. Megírták, hogy a büntetés jogtalan volt. (Egyébként 16 éven aluli gyerekek is voltak az 52 munkás között!) A soproni pártszervezet beavatkozása eredményes volt. Budapestről kötelezték a brennbergi igazgatóságot, hogy a büntetést vonja vissza.⁷⁶⁽¹⁶⁹⁾

A brennbergi bányászok helyzete súlyos volt. Miközben az élelmiszerárak emelkedtek (a háborús válság hatására), a béreket viszont náluk 25%-kal csökkentették.⁷⁷⁽¹⁷⁰⁾ Munkaviszonyaik is rosszak voltak. A bányának csak egy nyílása volt; ha tűz üt ki, nem tudtak volna menekülni.⁷⁸⁽¹⁷¹⁾ A bányamunkás szakszervezet lapja ezzel kapcsolatban **161**közölte Wajdits Béla cikkét. A brennbergi bányászmozgalom múltjának áttekintése után a dolgozók jelenlegi helyzetére tért át. Miután az árak emelkedését a bérek csökkenésével állította szembe, megállapította: „A munkásság teljesen ki van szolgáltatva a társaság lelkiismeretlen önkényének és mindezek után jön a miniszter és megállapítja, hogy a bányamunkásságnak nincs szüksége szervezetre, mert érdekeit a bányatársláda teljes mértékben megvédi.”⁷⁹⁽¹⁷²⁾ A cikk végén Wajdits a következőket írta: „Addig Brennbergben nem lesz nyugalom, míg a magyarországi bányászoknak nem lesz meg az egyesülési és gyülekezési szabadságuk...”⁸⁰⁽¹⁷³⁾

A munkások művelődését a soproni szociáldemokrata pártszervezet szívügyének tekintette. 1913-ban számos előadásra került sor⁸¹⁽¹⁷⁴⁾; ezek nemcsak napi politikai, hanem egyúttal ismeretterjesztési célokat is szolgáltak. Műkedvelő kultúrcsoportok is alakultak a város proletárjai körében. Ezek közül kiemelkedett a Testvériség Dalárda (mely minden mozgalmi rendezvényen fellépett). A kultúra terjesztését szolgálták az egyes szakmák műsoros estjei. Ezek között a legsikerültebb a nyomdászok augusztus 24-i „nyári ünnepe” volt.⁸²⁽¹⁷⁵⁾

Az egyetemisták haladó mozgalma, a fővárosi Galilei Kör szoros kapcsolatban volt a szociáldemokratákkal. A soproni baloldali értelmiség meghívására a galileisták matinét rendeztek a városban szeptember 4-én. Budapestről a Galilei Kör két előadója érkezett Sopronba: *dr. Rubin László* és *dr. Polányi Károly*. A matinéra a Papréti tornacsarnokban került sor. Polányi Károly „A jelenkor eszmeáramlatairól” címen tartott előadást. Ebben a radikalizmust állította szembe a konzervativizmussal. Rubin László előadása pedig „Magyarország kulturális térképéről” címet viselte. Szólt a magyar művelődésügy elmaradottságáról és ezt összefüggésbe hozta a nagybirtokrendszer hatásával.⁸³⁽¹⁷⁶⁾ A két színvonalas előadás nagy sikert aratott. A munkások mellett – a sajtótudósítások szerint – „nagyszámú intelligens közönség” is megjelent a matinén.⁸⁴⁽¹⁷⁷⁾

Érdeemes itt megjegyezni, hogy a fővárosi Népszava 1913 elején egy lelkiismeretébresztő cikket közölt „A »legműveltebb« város: Sopron” címmel. Sok igazságot tartalmazott ez az írás. Meg kell azonban jegyezni, hogy a cikk kissé eltért a cím szerinti tárgytól. A kultúrátlanságot elsősorban a fürdővel, a kórházzal és a csatornázással kapcsolatos hiányosságokban látta. Kevésbé foglalkozott viszont az iskolákkal és a közművelődés ügyével.⁸⁵⁽¹⁷⁸⁾ (Az iskolázottság szintje egyébként Sopronban országos viszonylatban magas volt.)

A pártszervezet igyekezett elősegíteni a dolgozók művelődését. Ebben azonban erősen gátolta az anyagi fedezet hiánya. A soproni mozgalom pénzügyi nehézségekkel küzdött. Erről igen őszinte hangon beszélt Wajdits az októberi országos pártgyűlésen. Éles bírálattal illette az SZDP országos szerveit. „A központ évenként azt mondja, hogy a vidék nem csinál semmit, mi viszont azt mondjuk, hogy a központi párttitkárság keveset csinál érdekünkben” – állapította meg. Követelte, hogy az országos pártvezetőség adjon anyagi segítséget a soproni pártszervezetnek.⁸⁶⁽¹⁷⁹⁾ Wajdits felszólalása sok igazságot tartalmazott. Az országos pártvezetőség azonban maga is anyagi nehézségekkel küzdött, így nem állt módjában segítséget nyújtani.

1913 január és október között a soproni és környéki munkások igazságos célokért: a békéért, a választójogért, a dolgozók helyi érdekeinek védelméért küzdöttek. A város történetének szép, bár eddig kevésbé ismert haladó hagyománya ez.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

162 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Palotás Zoltán–Horváth Mihály: A népességkategóriák kommunális fogyasztása

Palotás Zoltán–Horváth Mihály: A népességkategóriák kommunális fogyasztása

1. A vizsgálat második részében¹⁽¹⁸⁰⁾ Sopron városra vonatkozóan behatóan vizsgáltuk a nagyobb termelő és nem termelő létesítmények (ipari üzemek, kollégiumok, kórházak, szanatóriumok, üdülők, szállodák stb.) kommunális fogyasztását, különösen víz-, villany-, gáz- stb. fogyasztását.

Először megállapítottuk a vizsgált létesítmények fogyasztólélekszámát, azt is, hogy ezek közül mennyi a nem helyi lakos (ingázó, üdülő, beteg stb.); majd azt, hogy a létesítmény összefogyasztásából mi a személyi (szociális) fogyasztás, megkülönböztetve a termelési (technológiai) fogyasztástól; végül megállapítottuk, mennyi a vizsgált létesítményeknél az egy főre eső fogyasztás és ez hogyan viszonylik az egy főre jutó városi átlagfogyasztáshoz?

A kommunális fogyasztásra vonatkozó fenti, reprezentatív adatokat a Városi Tanács által szétküldött egységes kérdőlapokon gyűjtöttük össze. A kérdőíven, majd személyes interjúk során is, olyan kérdések szerepeltek, hogy a fogyasztók (foglalkoztatottak, tanulók, üdülők, betegek stb.) milyen hányada veszi igénybe naponta a fürdőt (tussolót), ill. mosdik derékig, vagy csak kezet mos.

Magától értetődő, hogy ezekre csak közelítő és általában szubjektív válaszokat lehetett kapni és inkább csak arra voltak alkalmasak, hogy bizonyos mértékig kontrolláljuk a szolgáltatott adatokat, valamint arra, hogy megállapítsuk, hogyan reagálnak az üzem vezetői hasonló kérdésekre (üzemi szempontból fontosnak tartják-e?).

A kérdőlapos adatgyűjtés mellett személyes megbeszélésre is sor került. A nagyobb ipari üzemek vezetőinek olyan kérdéseket tettünk fel, amelyek mechanikus megválaszolása kérdőíven nem volt lehetséges, ill. nem sokat mondott volna. Érdeklődésünk tárgya itt többek között az volt, mennyiben befolyásolja egyik-másik kommunális szolgáltatás (pl. víz) időleges kiesése vagy csökkenése a termelést.

Idevonatkozóan rendkívül érdekes információkat kaptunk, egyrészt arról, hogy a kommunális szolgáltatások akadozása (pl. víz) egyes népgazdasági, sőt az országban monopol jellegű hadi és nemzetközi fontosságú termékek gyártásában (simmering-gyűrű) igen jelentős kieséseket, közvetlen és közvetett károkat okoz. Másrészt pedig megállapítható volt az is, hogy ezek a kiesések okozati összefüggésbe hozhatók a kommunális létesítmények kapacitásának kimerülésében döntő szerepet játszó ingázás és idegenforgalom kategóriáinak fogyasztásával. Ennek folytán igen magas csúcsok alakulnak ki. Végeredményben tehát a kommunális ellátáson túlmenően nemcsak jelentős beruházási problémákat is érinthet a mobil népesség többletfogyasztása, hanem – közvetve – még országos, esetleg nemzetközi termelési érdekeket is. Megfigyeltük a kommunális ágak fogyasztásának havi ingadozásait is: bekértük (az évi összegek mellett) a maximum-, ill. minimum-hónapok adatait is. Egyrészt a kiterjedt adatgyűjtés, másrészt ennek feldolgozása, az üzemi-intézményi eredmények egyeztetése és összehasonlítása a városi fogyasztás átlagaival igen munkaigényes feladatnak bizonyult. Kiegészítette ezt a munkát az egyes kommunális ágazatok „összvárosi” mérlegének számítási kísérlete (bevétel-kiadás). Ez ugyancsak új és figyelemreméltó eredményeket szolgáltatott.

A részletes számítások a következő kommunális fogyasztást dokumentálták (egy fogyasztóra számítva):

	163a vizsgált három idegenforgalmi létesítmény átlagában	a vizsgált nyolc ipari üzem átlagában	a városi összfogyasztás átlagában
vízfogyasztás m ³ /év	92,6	25,7	30,6
elektr. energia kWó/év	513,9	+	133,0
vezet, gáz m ³ /év	261,6	21,8	49,5

+ a szociális villanyfogyasztás elkülönítve megközelítően sem állapítható meg.

2. A vízfogyasztás. A fenti táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy az ipari üzemek nagy részében – általában 9 óra alatt – az egy foglalkoztatottra jutó szociális vízfogyasztás megközelíti a városi népesség egy főjére eső, 24 órás értéket. Időarányosra átszámítva tehát az üzemi dolgozók fajlagos vízfogyasztása magasabb (a vizsgált esetben közel a kétszerese) a háztartási fogyasztásnak. Az idegenforgalmi létesítményekben a vendégekre, üdülőkre, betegekre stb. jutó fajlagos vízfelhasználás még ezeknél is jóval magasabb, a háztartásinak hozzávetőlegesen a háromszorosa.

Találtunk olyan üzemet, ahol a szociális vízfogyasztást rendszeresen mérték, sőt évről évre be is tervezték (Sotex). Itt több éven át az egy dolgozóra jutó szociális vízfogyasztás 106 liter/munkanap volt (évi 280 munkanapot számítva). Ugyanakkor más üzemekben a fajlagos fogyasztás kisebb, ill. jóval nagyobb volt. Pl. a Soproni Ruhagyárban egy dolgozóra havi 1 m³ (napi 39 liter) víz jutott: ez a gyár „tiszta üzem”-nek minősül. Ezzel ellentétben a Vasöntödében a szociális vízfogyasztás jóval magasabb, havi 4,5 m³, napi 175 liter/fő. A fajlagos üzemi vízfogyasztást tehát nehéz normalizálni, mert sokszor még alágazaton belül is erősen eltérő. Sőt ugyanazon az üzemen belül, az egyes részlegeknél is eltérő lehet a vízfogyasztás, pl. az AFIT-gyár-ban az elfogyasztott víz 1/3 része a kis gumüzemre jut. Itt (és hasonló részlegeknél) sokszor

nem elég az egyszerű fürdés, a szennyréteget habkövel kell ledörzsölni, mert szappannal nem megy le („filmréteg” rakódik a bőrre). Az előírt vízfogyasztási normákat mindezek szem előtt tartásával kell értékelni, az ismert 70 liter/nap/fő érték olyan átlag, amely alatt és fölött igen nagy szóródások figyelhetők meg.

3. Villamos energia. Az elektromos energia felhasználása az ipari üzemekben nem választható szét technológiai és szociális fogyasztásra, mint a víznél. A fajlagos eltérések üzemenként és iparáganként feltehetően azonban nem mutatnak olyan szélsőséges értékeket. Az idegenforgalmi, egészségügyi stb. létesítményekben az egy személyre jutó fogyasztás közel a négyeszerese a háztartásinak. A fajlagos eltérések itt is kisebbek, mint a vízfogyasztásban.

A vízellátás és az elektromos áramellátás nem városi tanácsi irányítás alá tartozik. E megyei, ill. regionális vállalatok gazdálkodására a városnak kevés a befolyása.

4. Vezetékes (városi) gáz. A gázellátásnál az üzemek szociális fogyasztása nagyrészt leválasztható volt. A fogyasztás fajlagos értékei igen eltérők. Sopron esetében nagy átlagban a városi összlakosságnak nem egészen a fele – tehát időarányosra átszámítva, azzal kb. egy szinten mozog. Ez a fogyasztás azonban csak alig egyötöd része a vezetékes gázzal ellátott lakásokban lakók fogyasztásának (időarányosan közel a fele). Az idegenforgalmi létesítményekben lakók és dolgozók fajlagos gázfogyasztása viszont mintegy két és félszerese-háromszorosa a városi fogyasztás átlagának.

1645. A helyi közlekedés. A Volán tröszt (régebben MAVAUT) megyei vállalata bonyolítja le, amely így ugyancsak nem tartozik a Városi Tanács alá.

A helyi közlekedést azonban nemcsak a városi autóbusz közlekedés jelenti (KPM vállalatok, ill. tröszt), hanem közismerten jelentős szerepük van a fix létesítményeknek, ill. az azokat fenntartó és fejlesztő városi tanácsnak (utak, járdák, parkolóhelyek stb.) Mind az ingázók, mind az idegenforgalom résztvevői, általában arányukon felül részesednek a helyi közlekedésben (a városi törzslakossághoz viszonyítva): az ingázók inkább a tömegközlekedésben, az idegenforgalom inkább az individuális közlekedésben, azonban a modern közlekedés fix létesítményei iránti igényeik fajlagosan egyaránt meghaladják az átlag városi polgárét.

6. Lakásellátás. A kommunális gazdálkodás legfontosabb feladatköre mindenképpen a lakásellátás. Ennek tárgya feladatunkkal főleg ott kerül szorosabb kapcsolatba, hogy vizsgálni kellett, mi volt az ingázók (majd általában a „vidékiek”) részesedése az új lakáskiutalásokból, ill. mi volt az ingázás hatása a lakásállomány fejlődésére, továbbá tulajdonítható-e az idegenforgalomnak is valami hasonló hatás?

Az idevonatkozó vizsgálat közel 10 évre visszamenően kimutatta a bevándorlás adatait és ehhez kapcsolódóan a vidékiek részesedését az új lakások kiutalásából, kategóriánként (állami, ill. OTP finanszírozású és magánerejű épült lakások stb.).

A vizsgálat eredményének lényege az, hogy kb. az 1960-as évek elejéig szinte bevándorlási „zárlat” volt Sopronban, azután enyhült ez az irányzat, majd más megfontolások jutottak érvényre, a bevándorlást akadályozó rendszabályokat sorra enyhítették vagy megszüntették, ennek nyomán ugrásszerűen megnőtt a vidékről beköltözők száma. Lakás azonban általában nem állt rendelkezésre, ezért zömükben építtetni kényszerültek éspedig nagyrészt családi házakat. Ez a város lakásállományának fejlődésére nemcsak mennyiségileg hatott serkentően, hanem minőségileg is, amennyiben viszonylag sokan szükségletüknél 1–2 szobával nagyobb, összkomfortos lakást építettek, nyilvánvalóan üdülőknek, diákoknak való kiadás

céljából, hogy az építési költségek valamelyest amortizálódjanak.

Szoros összefüggés mutatható ki az idegenforgalom, valamint a centrumvonzás a városi, központi funkciók vonzása és a lakásellátás között is. Közismert, hogy idegenforgalmunk szálloda-kapacitása elégtelen, az egyéb vendéglátóhelyeké úgyszintén és – legalábbis jó egyelőre – kívánatos az üdülők, turisták részére a fizetővendéglátó kapacitás bővítése, tehát a kiadó szobák számának növelése. Erre egyébként a máshol állandó lakos, tanuló, egyetemi hallgatónak, ill. a rövidebb-hosszabb ideig a városban tartózkodóknak is szükségük van. (Középiskolai tanuló és egyetemi hallgató közel 300 fő lakik albérletben.)

Hozzátehetjük, hogy nemcsak a belföldi, hanem a nemzetközi idegenforgalom is jelentősen nagyobb, mint amit az idegenforgalmi statisztika a bejelentések alapbizonylatai alapján kimutat és az eltérés zöme éppen a magánlakások fizetővendéglátásánál keresendő (ti. a határátlépések száma és a településekben regisztrált vendégéjszakák összege nem egyezik), főként azért, mert a vendéglátások nagy részét különböző megfontolásból nem jelentik be (üdülőhelyi díj megtakarítása, adó stb.).

Sopronra is jellemző, hogy a statisztika nem mutat nagyon kiemelkedő idegenforgalmat, ugyanakkor megfigyelések szerint (parkoló gépkocsik, boltok és vendéglátóhelyek forgalma stb.), különösen a nappali idegenforgalom – elsősorban az átutazó külföldiek miatt – esetenként rendkívül magas. (Ennek azonban a statisztikában legfeljebb közvetve van nyoma: a határt itt átlépő idegenek számát illetően.)

7. Az ingázás és idegenforgalom szerepe.

A mobil népesség két vizsgált kategóriájának a kommunális fogyasztás értékelésénél világosan meg kell különböztetnünk ezek eltérő jellegét: A két mobil népességcsoport: az *ingázók* és az *idegenforgalom* résztvevői, két alapjában eltérő kategória, ti. az előbbi csak a nappali népesség számát (és összetételét) változtatja meg, az utóbbi pedig az *éjszakai* népességet is.

165 Az ingázó dolgozók munkanaponként mintegy 9–10 órát tartózkodnak a városban, ugyanakkor az idegenforgalom résztvevői általában ugyanúgy 24 órát, mint a város törzslakói. Tehát ha az ingázók kommunális fogyasztását helyesen akarjuk összevetni a többi népességkategória fogyasztásával, a kettőt közös nevezőre kell hozni.

Ha figyelembe vesszük azt, hogy Sopronnak ez idő szerint több mint 5000 fő az *ingázási* egyenlege (a bejárók és az eljáró dolgozók különbözete) és ha ezek átlagos, 1 főre jutó vízfogyasztását a vizsgálat eredményénél alacsonyabb értékkel számítjuk, mondjuk csak évi 20 m³-t 25,7 m³ helyett, ez abszolút értékben 100 000 m³-t tesz ki, ami a város háztartási vízfogyasztásának (1,33 mill. m³) közel 7%-a.

Az idegenforgalom kategóriáinak fogyasztási összege nehezen számszerűsíthető. A mobil népességkategóriák magukban foglalják a szállodák, egyéb vendégforgalmi helyek, üdülők stb. forgalma mellett a kórházak, szanatóriumok stb. forgalmát is: ha a tartózkodás 1 hónapnál rövidebb időre terjed, állandó vagy ideiglenes bejelentés nem szükséges.

A rendelkezésre álló férőhelyek nagy része állandóan be van töltve. Ide tartoznak továbbá a város különböző centrum-funkciójával kapcsolatosan itt tartózkodó népességkategóriák is, főleg az oktatási létesítmények révén (kollégiumok, amelyek lakói ideiglenes bejelentővel tartózkodnak a városban). A két alkategória együttes létszáma mintegy 6000 fő körül van, így számolva vízfogyasztásunk (ugyancsak egy alacsonyabb fajlagos átlag-értékkel besorozva, éspedig évi 50 m³, a mintavételnél megállapított 92,6 m³ helyett) 300 000 m³-t tesz ki, a város összfogyasztásának 24%-át. Hozzájön még az idegenforgalom

nappali kategóriának vízfogyasztása is, ami azonban nem jelentős.

Összegezve: a mobil kategóriák vízfogyasztása a város összfogyasztásának mintegy 30%-át teszi ki, ami igen figyelemreméltó mennyiség.

Hasonlóan alakul a mobil népességekategóriák elektromos energia-, ill. vezetékes gázfogyasztási aránya is.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Tirnitz József: XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról

Tirnitz József: XVIII. századi feljegyzések Sopron éghajlati viszonyairól és a várost ért elemi csapásokról

1. Loew András és Gensel János Ádám, Sopron város orvosai (*Physicus*) mellett¹⁽¹⁸¹⁾, ezekkel szinte egyidőben a város polgármestereinek egyik, Lackner Kristóffal mintegy egy sorba utalt kimagasló alakja²⁽¹⁸²⁾, Dobner Ferdinánd is tett rendszeres meteorológiai megfigyeléseket, amelyeket naplójában meg is örökített³⁽¹⁸³⁾. Volt gondja arra, hogy a város szolgálatában fáradságot nem ismerve, a művészetek becsülése, szeretete, sőt művelése mellett⁴⁽¹⁸⁴⁾ figyelemmel kísérje az időjárás viszonyokat (amelyek elsősorban éppen a saját elsődrendű gazdasági érdekeit szolgáló szőlőművelést érintették), s azokat valamilyen megfontolásból írásban rögzítése. Ezek a feljegyzések annál inkább érdeklődésre tarthatnak számot, mert hitelességüknek – a nagyvonalú visszaemlékezésektől (pl. krónika) eltérően – a közvetlen észlelés, tapasztalás adja meg a kellő háttérrel és mivel Réthly Antal említett gondos és összefogó feldolgozásának soproni vonatkozásai pontosan abból az időszakból tartalmazznak mennyiségben ¹⁶⁶terjedelemben korlátozottabb adatokat, amelyre Dobner naplójának feljegyzései utalnak. Éppen ezért szélesítik azt az alapot, amely az ország más vidékein észlelt és feljegyzett időjárás események összehasonlításához lehetőséget nyújt, de a városhoz közelebb, akár az adott országhatáron kívül eső területek történeti meteorológiai értékeléséhez is adatokat szolgáltatnak⁵⁽¹⁸⁵⁾.

Dobner Ferdinándot 1659 első vasárnapján (jan. 5.) tartották keresztvíz alá. A család tekintélyéhez méltóan előkelők a keresztszülők: Nátl János, volt belső tanácsos és felesége, Porzmayr Anna Zsuzsanna, valamint Láng Mátyás neves ev. lelkész és felesége, Rozina⁶⁽¹⁸⁶⁾. A szülők: Dobner Dániel és Schueller Zsuzsanna. Az apa (D. Sebestyén és Rieder Mária gyermeke) tekintélyes belvárosi polgár, 1663–1667 között belvárosi külső tanácsos (*24-ger in der Stadt*), utóbb belső tanácsos. Az anya pedig Schueller János szószóló (*Vormund*) leánya. Házasságkötésük ideje: 1645. május 24.⁷⁽¹⁸⁷⁾

Dobner Ferdinánd jogi tanulmányainak elvégzése után ügyvédi gyakorlatot kezdett Sopronban. 1682. május 12-én frigyre lépett Zoanna Anna Katalinnal, Türck (Török) János előkelő belvárosi polgár özvegyével⁸⁽¹⁸⁸⁾. Ugyanebben az esztendőben augusztus 28-án nyerte el a soproni polgárjogot. A városi tanács az ő esetében is, más ügyvédekéhez (*Procurator*) hasonlóan, eltekintett a teljes felvételi díj lefizetéséről⁹⁽¹⁸⁹⁾. 1688-ban a város választópolgársága megtisztelte bizalmával: szószólójának választotta. Ezt követően, 1689-től kezdve haláláig (1730. febr. 4), folyamatos belső tanácsosságával hat esetben a városbírói, nyolcszor pedig a polgármesteri megbízatás váltakozott. Az ünnepélyes temetéséről (1730. febr. 12) Wohlmuth János belső tanácsos, városbíró emlékezik meg: a gyászbeszédet Pilgram János Zsigmond ev. lelkész mondta, a házban Hajnóczy Dániel ev. gimn. igazgató búcsúztatta, a temetőben pedig ifj. Serpilius, teológus, tartotta a megemlékezést német nyelven.¹⁰⁽¹⁹⁰⁾

2. Közéleti tevékenységének ideje alatt készült feljegyzési könyvei¹¹⁽¹⁹¹⁾, valamint naplója¹²⁽¹⁹²⁾ egyes személyekkel, családokkal, a város közösségével s egyes úrbéres községeivel kapcsolatban életszerű, értékes és érdekes társadalmi, történeti, ügyviteli, igazgatási, gazdasági, gazdálkodási vonatkozásokat tartalmaznak. A naplóban található az alábbi meteorológiai bejegyzések is:

1725:

április

30. schön wetter (6)¹³⁽¹⁹³⁾

május

19. Sonnenschein (7)

27. Reegen (9)

28. Veränderung (9)

¹⁶⁷*június*

1. Sonnenschein (10)

5. Reegen (10)

6. ohngemein kaltes windiges wetter (10)

10. Sonnenschein (10)

12. gar schön wetter (10)

16. Sonnenschein (10)

július

9. schön wetter (11)

15. Hac die: die letzte Rosen aus meinem Gärt gehabt (12)

20. War ein ohngemein hefftiges Donnerwetter und Pliz hat auch in des Sigls Stadl eingeschlagen zu Harckau¹⁴⁽¹⁹⁴⁾ solchen auch abgebrannt, Gott Lob und Dank aber weiter nicht gekommen (13–14)

21., 26. regen (11., 15)

27. klärer wetter (15)

augusztus

4. schön wetter (17)

8. Regen (17)

9. Notire, dasz weiche weinbeer kendl aus Herrn Leopold Dobners Hausz Satz¹⁵⁽¹⁹⁵⁾ gekostet (17)

10. Hat unsz der liebe Gott in Rust vnd Mödwisch mit grossen Schaur vmb unsere Sünden willen heimgesucht (17)

13. Schaur in Mödwisch (17)

15. starcker Reegen (18)

16. sehr windig (18)

21. trüb wetter (18)

26. Herbst wetter (19)

28. Gar schöner Sonnenschein (19)

30. schön wetter (20)

szeptember

29. kalt wetter (24)

30. Sonnenschein (24)

október

2. regen (24)

16. gar schön wetter (25)

18. regen (25)

26. circa 2-dam matutinam Veränderung des wetters (25)

30. Sonnenschein (25)

november

3. Den Hausz Saz gelesen, und trug 32 Emer (26)

6. wetter guth, In Steiner¹⁵⁽¹⁹⁶⁾ gelesen (26)

10. Sonnenschein (26)

14. kalt und neblicht (26)

31. Finsternis worden (25)

december

14. hell, kalt wetter (29)

17. kalt (30)

168 19. hell Wetter (30)

21. gar hell werter (30)

26. lind weiter (30)

29. kalt (30)

1726:

január

2. gar heller tag (30)

17. grosser Schnee (31)

24. sehr kalt (32)

27. gelinder weiter (32)

február

1. ganz gelind wetter (32)

3. kälten Veränderung (33)

7. Eine Starcke Kälte eingegriffen (34)

13. Kalt wetter (3)

22. kalt (35)

26. Sonnenschein (35)

március

20. das wetter sich verändert (38)

22. Schitt wetter mit Sonnenschein (38)

25. Sonnenschein (38)

26. gelind wetter (38)

27. Reegen (38)

29. Sonnenschein (39)

április

- 1. Sonnenschein (39)
- 3. schön wetter Veränderung (39)
- 6. trüb wetter (39)
- 14. kühl wetter (42)
- 16. trüb wetter (42)
- 27., 29. Sonnenschein (46)

május

- 1. schön wetter, Lufft Veränderung (47)
- 3. Heller Sonnenschein (48)
- 7. Sonnenschein (49)
- 11. Sonnenschein (50)
- 19. gar schön wetter (207)
- 20. Sonnenschein (52)
- 22. Christoph Mülner ein blühend Zaplet¹⁶⁽¹⁹⁷⁾ weinber im Hausz Satz¹⁵⁽¹⁹⁸⁾ gesehen (52)
- 24. Hora Sexta vespertina Veränderung, gute Nachricht von Weingebürg (2)
- 26. Kühler May (207)

június

- 3. Reegen (54)
- 15. Weinbeer-blühtag, haben aber, Gott lob, heur wohl vor 14 tagen schon geblühet, Sonnenschein (55)
- 30. Veränderung (60)

169 *július*

- 1. schön wetter (207)
- 5. schön wetter. Die lezten 3 Rosen aus dem Gärtl überkommen (60)
- 17. Witterung schön (60)

augusztus

- 17. kalt und windigt (62)
- 18. kalt wetter (62)
- 19. Sonnenschein (63)
- 20. Dies sequentes Solis radiis illustratae (62)

szeptember

- 22., 24. Sonnenschein (63)

október

- 1. trüb wetter (63)
- 6. Sonnenschein (63)
- 9. starcker regen (64)
- 12–13. trüb witter (!), weinleesen (64)
- 21. im Steiner zu lesen angefangen (64)
- 23. regnerisch (64)
- 25. Schnee (64)

december

- 7. Sonnenschein, antimeridie kälter (65)
- 10. gar neblig (65)
- 17. hora 8. matutina Grosser Nebel, hora 7. vespertina ohngemeiner Nebel (66–67)
- 20., 21. sehr kalt (67)
- 22. sehr kalt, hora 11. matutina Veränderung der Zeit (67)
- 29. Lüfft Veränderung (67)

1727:

január

- 23. gar Neblich (68)
- 25. Nebula magna (69)

február

- 1. Neblich (69)
- 8. kalter wind (69)
- 12. Sonnenschein (207)
- 23. Regen und Nebel (69)
- 25. Sonnenschein (69)
- 28. gar schön wetter vnd Sonnenschein (70)

március

- 1. kühl (70)
- 2. Sonnenschein (70)
- 2. heller Sonnenschein, Fasten haun (71)
- 8. hora 11. matutina Sonnenwende (71)
- 9. hell wetter (71)
- 12. Schnee (71)
- 22. trüb wetter, Reegen und etwas Schnee (75)
- 25. Sonnenschein (76)
- 26. Schön weiter (76)
- 30. kalt, vorher etwas Schnee gefallen (76, 201)

170*április*

- 2. kalt werter (76)
- 4., 6. Sonnenschein (77)
- 7. Sonnenschein, sehr windig (77)
- 8. Sonnenschein (77)
- 22. Sonnenschein und doch kalt wetter (78)

május

- 1., 3., 5. Sonnenschein (80, 81)
- 6. Halb 5 Uhr abends Veränderung des wetters und regnerisch (81)
- 8. Reegen (81)
- 9. Sonnenschein. Zeigte sich bey besuchen meiner Weingärtl Gottes reicher Seegen (82)
- 10. Sonnenschein und sehr schön wetter (82)
- 13. grosser Wind, kalt wetter (82)

- 14. Sonnenschein (83)
- 19. In Gottes allerheiligsten Nahmen zum jäden angefangen im Saz (83)
- 20. regnerisch (84)
- 22. kiel wetter (84)
- 24. gar hell und schön wetter (84)
- 25. schön wetter (84)
- 27. Sonnenschein Vormittag, Nachmittag Reegen (84)

június

- 2. heller tag (85)
- 4. gar schön wetter und Sonnenschein (85)
- 12. grosser starcker Reegen (85)
- 13. Sonnenschein (85)
- 26. trüb und kalt wetter (86)
- 28. Sonnenschein (86)

július

- 4. regen (86)
- 13., 17., 19., 23., 25–27. Sonnenschein (87, 88)
- 28. ohngemein warm (88)
- 29. Gott Lob! Schlusz der heurigen weingart Arbeit bisz auf das aufrichten (87)
- 31. regnerisch wetter (88)

augusztus

- 8. nach grosser ohngemein hize, kühler wetter (88)
- 12. geregnet (88)
- 13. windig, dicitur: sollen die weinbeer faulen (88)
- 15. gar heller Sonnenschein (88)
- 16. Sonnenschein, schön wetter (88)
- 24. Sonnenschein (89)
- 26. herbstlich wetter (90)

szeptember

- 19. Veränderung (90)
- 20. herbst wetter (91)
- 24. schön wetter (92)
- 28. guth wetter (92)
- 30. Gar schön wetter (92)

október

- 2. schön weintraub wetter (92)
- 3. kleiner Reegen, heller Sonnenschein (92)
- 1714. schön wetter (93)
- 6. gar schön herbstwetter (93)
- 8. zum erstenmahl eingeheizet in unsen Wohnzimmer (93)
- 11. gar schön wetter (94)
- 17. Leesens anfang (94)

- 20. Reegen (94)
- 23. schön wetter (94)
- 30. Donnerwetter und starker Regen (94)

november

- 7. Reegen (95)
- 9. trüb wetter, nicht gelesen (95)
- 17. noch schön wetter (95)
- 24. trüb wetter (95)
- 25. Sonnenschein (96)
- 27. Neblich wetter (97)
- 29. schön wetter (98)

december

- 1. Sonnenschein, gegrubet (98)
- 2. Sonnenschein und doch kalt (98)
- 6. grosser Nebel (98)
- 10. kurzer Tag (98)
- 12. Nebel (98)
- 21. sehr Windig (99)
- 28. heller Sonnenschein (101)

1728:

január

- 1. anhaltender Reegen (101)
- 2. sehr kalt wetter (101)
- 10. kalt wetter (101)
- 12. Sonnenschein (101)
- 13., 15. Schnee (102., 101)
- 31. Gar gelind wetter (102)¹⁷⁽¹⁹⁹⁾

február

- 2. gelind wetter (103)
- 6. grosse Wetter Veränderung (103)
- 8. Schnee und kalt wetter (103)
- 12. grosse kälte (105)
- 14. Sonnenschein, kalt (105)
- 17. Veränderlich (105)
- 18. Sonnenschein (105)
- 20. geschnien (106)
- 29. kalt wetter (107)

március

- 5. Gar schöner Sonnenschein. Im Satz geschnitten (107)
- 6. Sonnenschein (107)
- 13. heller Sonnenschein (109)

17215. zum Fastenhauen ... angefangen in Steiner (109)
25. heller Sonnenschein (111)
28. trüb wetter und etwas Reegen, Nachmittag Sonnenschein (111)

április

21. trüb wetter (112)
24. Sonnenschein (112)
25. schön wetter (113)

május

23. sehr warm (117)
30. Sonnenschein (118)

június

1. schön wetter (118)
4., 7. Sonnenschein (118)
9. Zwischen 1 und 2 Uhr gegen den morgen erquickte der liebe Gott, aus Gnaden, mit einen Reegen das dürre Erdreich (118)
11. trüb wetter (119)
20. sehr warm wetter (120)
28. gar schön wetter (124)

július

8. trüb wetter (124)
10. Gar schön wetter (125)
18. gar warm (125)
20. trüb wetter und getröppfelt (125)
22. trüb wetter (125)
24. Sonnenschein nach den gestrigen Nacht-Reegen (126)
26. schön wetter (126)

augusztus

1. schön wetter (126)
4. regnerisch wetter (126)
6., 14. gar schön wetter (126., 128)
18. regnerisch wetter (129)
24., 26. schön wetter (129)

október

16. Nebel (132)
24. Sonnenschein (132)

1729:

január

7. sehr kalt und grosser Schnee (141)

július

22. schön wetter (166)

szeptember

30. Schön wetter (169)

október

28. kalt (169)

november

3. kalt, die Wein Leese Gott Lob geschlossen (169)

7. kalt (169)

173 *december*

24. Reegen und Schnee (172)

29. Nacht-Schein (172)

1730:

január

16. wetter Veränderung (174)

3. Ezt követően Michel János krónikájának¹⁸⁽²⁰⁰⁾ eddig nem közölt 18. századi meteorológiai adatait és Pilcz Frigyes és Károly, a 18. sz. második felében Sopronban működött ügyvéd-testvérpár feljegyzési naptáiraiban fellelhető¹⁹⁽²⁰¹⁾, az időjárást és elemi csapásokat esetenként rögzítő jegyzeteit közöljük:

1734:

május

den 16-ten May sehr grimmig kalt war, und die Bödenweingärten hin und wieder sehr abgefrorren sind (Michel 344).

1735:

tél

War ein kalter Winter, aber wenig Schnee (Michel 344).

1737:

War wieder ein so trockens Jahr, und der Neusiedler-See war so klein, dasz sich die groszen Fische nicht nähren konnten²⁰⁽²⁰²⁾ (Michel 344).

1739:

um Simon und Juda (X. 28.) hat es schon zum Gefrürren (!) angefangt ... Es hat auch zu schneien angefangt, und die Kälte bis nach Weinachten fortgedauert (Michel 345).

1747:

április

den 21-ten April in der Nacht erhob sich ein kalter Wind und hat sehr gefrorren (Michel 347).

1754:

augustus

NB. der gantze Augustus schön meistentheils

174 *szeptember*

1-a Septembris meistens Wind und Kühll auch oft regen bisz 20, da es bisz ultimam mit Warmen Sonnenschein sich endete.

1755:

augustus

NB. intermixtim Saepe cadente pluvia, Serenus fuit Augustus

szeptember

Pluviosum tempus plerumque per 7-re

október

Totus mensis Serenus et Calidus

1756:

március

a 13–15 copiosae Nives et gelum

április

3–5 Nives

május

1-a Nives

1757:

április

22. Aprilis Noctu Gravis Tempestas cum Tonitru et Fulguratione intermixto grandine

1763:

júníus

NB. den 28. fruh um 5 uhr ist allhier in Oedenburg ein hefftiges Erdbeben verspühret worden, welches um 1/4-tel auf Sechse abermahl repetiret wodurch alle häuser und thürme erschüttert worden doch ohne Schaden, Gott wende solches künftighin in Gnaden ab. Wobey die Glocken engeschlagen.

augustus

Totus serenus, die weinbeer alle fast weich sind in diesen Monath geworden

szeptember

5-ta Nocturno tempore gravis tonitru et ingenti fulguratione et Pluviis comixta tempestas

9-na aequae trionitruo (!) et fulgurationes graves.

1764:*február*

medius usque finem Februarii amoenus tempestate fuit

november

13. November geregnet mit Blitz und Donner

1751765:*március*

medius usque finem Marty 1765. amoenissimus²¹⁽²⁰³⁾

április

Totus Aprilis fere pluvialis

június

22. fertilissima Pluvia

24., 25. et reliqui venti frigidi

26. geregnet

1766:*április*

27-a Gravis Tempestas cum Tonitru et Fulguratione nocturno Tempore

augusztus

Totus Augustus serenus et calidus

szeptember

Totus September serenus et calidus

1767:*augusztus*

usque 19-nam pulchrum tempus

1768:*február*

26. Februar in der Nacht um 3 uhr ein starckes Erdbeben gewesen

április

den 6-ten April kamm (!) abermal ein kleine (!) Erdbeben um 4 Uhr fruh (Michel 356).

1770:*május*

Totus pluvialis

1772:

április

14. Ingens Tempestas cum Grandine

1773:

március

Totus mensis plerumque aridus
den 17-ten in kalten grund gebaut
ab 28–31. Schnee und kalt

április

22. Tempestas cum Tonitru

1774:

január

15-ten um 3/4 auf zwey ein starckes Erdbeben mit 2 stösz verspühret worden

1761775:

május

19-ten May grosser Raif gefallen

1777:

május- június

ab 20 May – 14-tam Juny nullae Pluviae²²⁽²⁰⁴⁾

1780:

április

15. Aprilis gedonert und geblitzt²³⁽²⁰⁵⁾

1781:

május

24. May bisz 29. beständige Kälte und Reif

1782:

január

1-ten in der Nacht grosze Kälte eingefallen, in welcher das gantze Oedenburger weingebürg erfroren
den 5-ten wieder das schönste weiter wie im Frühling
25-ten und übrigen schönes warmes wetter

február

15-ten und 16-ten eine grimmige Kälte

március

den 5-ten und übrigen sehr warmes Wetter
den 17-ten sehr Kaltes, die übrigen warme Täge
den 24-ten häufiges Schnee Gestöber Gefrier und Kälte

1783:

április

Den 22-ten April am Osterdienstag in der Früh zwischen 1 und 2 Uhr ist ein Erdböben gewesen (Michel 379).

augusztus

a 1-a bisz 7-a grosse hitz

nyár

Item haben wir auch diesem Sommer starke Donnerwetter gehabt (Michel 379).

1783–1784:

tél

Ist ein harter und schwerer Winter gewesen und hat die Kälte gedauert von Elisabeth des verflrossenen 1783ger bis Ende März 1784. und ist solch groszer Schnee gefallen, dasz die Alten so grosz und vielen Schnee nicht gedenkten. Ist der erste grosze Schnee gefallen den 19-ten Jäner und 25-ten darauf wieder, abermal den 1-ten Februar der dritte und allergröszte gefallen, und ist so viel Schnee zusammen kommen, dasz man fast nicht hat für die Häuser hinaus gehen können. Sind auch viele 177 Häuser hier in Oedenburg durch denselben beschädigt worden, ja sogar hin und wieder die Dächer eingedrückt, dasz die Leute aus solchen Häusern entspringen muszten, und zwar noch in der Nacht. (Michel 381–2).

1786:

augusztus

Den 24-ten August, als am Tag Sct. Bartholomäus hat sich in der Nacht um 12 Uhr ein starkes Wetter erhebt, mit solch starken Donner und Blitzen und hat zwischen 3 und 4 Uhr in der Früh auf unserer städtischen Pusta so unweit vom Dutleswald liegt, eingeschlagen, in die Frucht, so erst kurz vorhero eingeführt worden, und selbe samt Stadl verbrunnen (Michel 397)

november

Den 6-ten November ist ein groszer Regen gekommen ... hernach ist groszer Schnee darauf gefallen, und die guten Oedenburger waren im besten lesen, und haben müssen einige Täg aushalten, haben wieder angefangen, und alles gefrohrner herein geführt, und zu Hause in den Zimmern aufgelahnt (Michel 398).

1791:

augusztus

bisz 19-ten August beständig hell und besonders warm²⁴⁽²⁰⁶⁾

október–november

Das Wetter war von 4-ten bisz 21-ten angenehm und trocken, von 22-ten aber bisz 5-ten Novembris stürmisch, hat auch geschneÿet und beständig geregnet²⁵⁽²⁰⁷⁾.

1794:

február

Den 4-ten Februar Nachmittag zwischen 1 und 2 Uhr ist hier eine (!) Erdböben wahrgenommen worden (Michel 431).

1795:

január-február

In diesem Monath war die Kälte extrem und viel Schnee, alsozwar, dass etliche mahl Schne Gestöber gewesen desgleichen seit 1784 kein so grosser und rauher winter war. Den 4-ten mit Frau K. (?) nach Ecken Marck gefahren, war sehr kalt.

bisz den 10 Feber die Kälte angehalten, alsdan ein Lauwind gekommen, und weilen ausszerordentliches Schnee Gestöber ohne beýspiel gewesen, so dasz der grosse Ablasz Canal auch mit Schne bisz an Zaun²⁶⁽²⁰⁸⁾ angeweht war, so erfolgte ein ausszerordentliches grosses Wasszer, es ist dahero ins künfftige beý Zeiten der Schnee auszuschaufeln, damit der Wasserlauf nicht verstopft bleibe und das Wasser in seinem Lauf nicht gehindert werde, das Wasszer hat die Höhe bisz oben an gegen 5 bisz 6 Täg erhalten.²⁷⁽²⁰⁹⁾

április-május

von 7 April bisz 7-ten Maj war kein regen²⁸⁽²¹⁰⁾

178*május*

von 7-ten Maj bisz 18-ten war kalt, dasz man Winter Kleider tragen muste

den 11-ten ein regen

den 20 und 23-ten abermahl regen gegen 24 stund, bisz ende Maj abermahl kalt und regen

június

bisz 20-ten Juny kein regen, dann aber etliche gute regen fast alle Täge bisz ende des Monats²⁹⁽²¹¹⁾

július

den 4-ten in der Nacht war ein ausszerordentliches wasser gekommen, welches in Hoff eingedrungen in Mayerhoff und über den Garten und Vaitz Acker hinüber gegangen, und von diesem Dato bisz 19-ten war es immer regnerisch, dasz die Schöberl in Felde ausgewachszen und alles verhindert worden, die Feldarbeiten zu betreiben, der gantze Monath war regnerisch und kein einziger gantzer heller Tag gesehen worden

augusztus-szeptember

von 27-ten August bisz 23 September Monath war kein regen³⁰⁽²¹²⁾

október

der gantze October schön und angenehm wetter

november

dieser Monath war meist nassz und hat in den Tügen 10–13 gefroren und geschneýt so dasz der Schnee liegen blieb in einigen Weingarten bisz gegen 20ten, da gelinder Wetter wurde, aber doch alleweil abwexend nass. Dahero man in diesen Monat den Schne und Gefrier abwarten soll, und nicht leszen

december

der gantze Monath war regnerisch und Nasz ohne zu gefriren

1797:

tél

Dieses Jahr war abermahl ein leidentlicher Winter, und sehr wenig Schnee gefallen³¹⁽²¹³⁾ (Michel 440)

1800:

tél

War wieder ein sehr langer und starker Winter. Es waren gegen 2 Monate nichts als kalte Nebeln, wodurch die Bäume so angereimt wurden, dasz viele Äste durch das Eis zerbrechen mussten (Michel 447).

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Lovas Gyula: A nagymartoni parasztk mozgalma 1848-ban a vasút ellen

179 Lovas Gyula: A nagymartoni parasztk mozgalma 1848-ban a vasút ellen

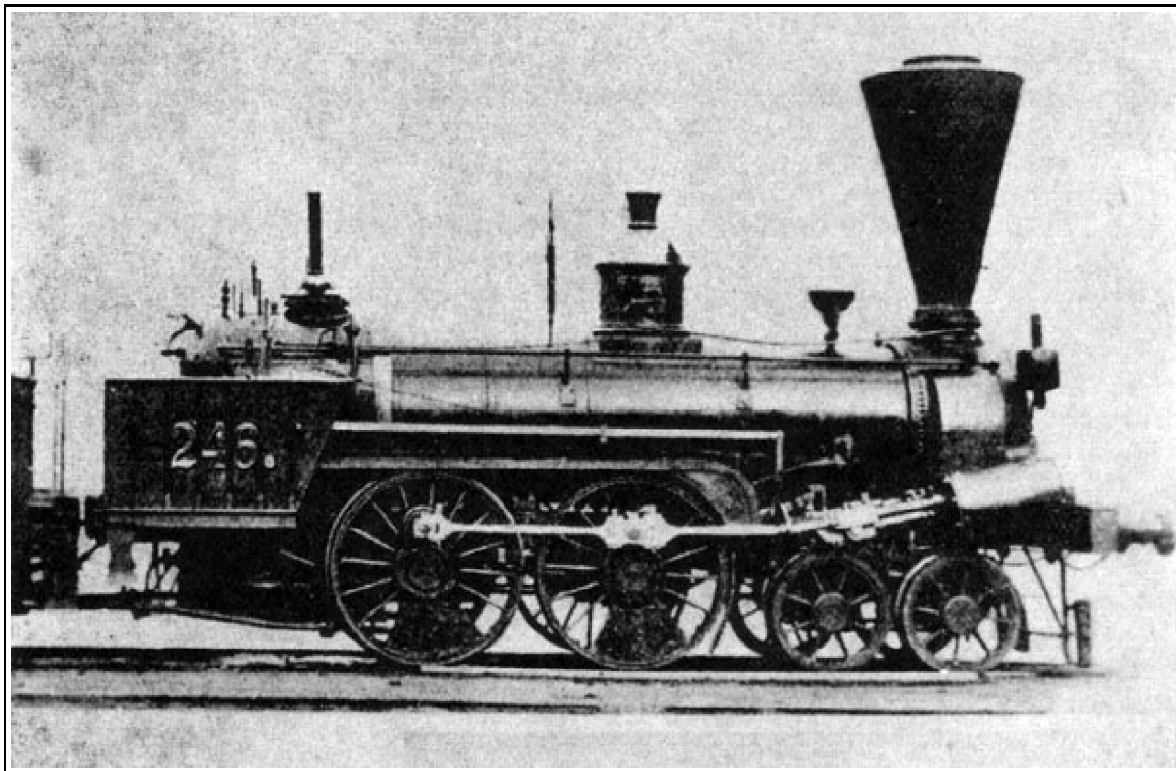
1. A soproni helytörténetnek értékes forrása a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárban (Sopron) őrzött német nyelvű Geiger-krónika. Geiger Márton kosárfonómester éber figyelemmel kísérte a város eseményeit és kéziratosa krónikájában ezekről részletesen beszámolt. Azokat az eseményeket, amelyekhez nyomtatásban megjelent egykorú hirdetésményeket is talált, e beragasztott nyomtatványokkal illusztrálta, így krónikájában számos értékes nyomtatványt is megőrzött. A krónika 651. lapján az 1848-as év eseményeiről beszámoló szövegben a következő bejegyzést találtam: „Den 10ten April war ein Aufstand der Bauern zu Mattersdorf vermög der Eisenbahn, indem sie noch nicht ausgeglichen sind, von der Eisenbahn Gesellschaft vermög ihren Grundstück welche man zur Eisenbahn genommen hatte. – Die Leute mussten diese Grundstücke bereits durch 3 Jahre noch immer steuern und waren noch nicht ausgezahlt. – Sie werfen daher die Marksteine welche die Eisenbahn Gesellschaft hatte setzen lassen heraus. – So dass diesen Tag 224 Mann Infanterie hinaus fuhren, wo man sie zwingen wollte, die Soldaten zur Strafe ins Quartier zu nehmen. – Diese Soldaten konnten aber nichts ausrichten, indem über 3000 Bauern von den unmliegenden Orten beisammen waren, Sie sagten „Was wollt ihr mit euern Soldaten, wir lieben unseren König! und ehren unser Comitatz, und schützen unsern Fürsten, wir wollen nur unser Geld für unser Eigenthum haben. Und wir binnen 3 Tage nicht hinlänglich befriediget sind, so sperren wir auf unsern Hotter die Eisenbahn, und lassen keinen Wagen darüber fahren. Wir wollen für jetzt noch nicht die Eisenbahn zerstören, aber wenn wir in der Zukunft nicht befriediget werden, so sollen sie sich die Folgen zuschreiben“. – Und so mussten die Soldaten unverrichteter Sache nach Hause ziehen... – den 12ten April kommen 500 Soldaten von Wien nach Mattersdorf um die Unruhen der Bauern herzustellen, sie wurden theils in den Bahnhofsgebäuden, theils unter freiem Himmel vertheilt. – ... den 13sten April wurde Nachmittag das Standrecht denen Bauern publiziert, worauf die Bauern doch ein wenig Furcht bekommen, und sagten „sie wallen sich in alles fügen, indem sie nur aufgehetzt wurden.“ Und es wurde hierauf auch alles ruhig.“ Geiger krónikájának beszámolója nyomán elindulva az egykorú iratokból fokozatosan kirajzolódott előttem a 125 évvel ezelőtti paraszttendülés, illetve az azt kiváltó események sora.

2. 1844-ben, amikor a soproniak ismét életre hívták a Vasút Társaságot, Esterházy Pál a társaság ideiglenes választmányával levélben tudatta, hogy a vasútépítés segítésére kész „a vaspálya vonalba esendő uradalmi majorsági földeknek, hogy ha a vasut építése tettel fog munkába vetetni, minden urasági igénylés

nélküli átengedésére – arra is továbbá hajolván, miszerint a kérdéses célra fordítandó jobbágyi, ugy szinte plébánosi és egyházi földrészek helyett csereképpen teljesen egyetértő mennyiségben területek a közlegelőből akként kijelöltesse, hogy a cserébe adandó földeknek ugyanazon tulajdonságuk és ugyanazok a tartozásaik legyenek, mint melyek ezen vaspálya létesítésére átengedett kiterjedésére valának.”¹⁽²¹⁴⁾ A herceg ajánlata a vasúttársaság számára jelentős segítséget jelentett, tetemes kisajátítási összeg kifizetésétől mentette meg az amúgy is nehezen indult vállalkozást. Az ajánlat azonban olyan eseményeket is elindított, amelyekre akkor még senki sem gondolt. Esterházy Pál felajánlása 1844-ben annak bizonyítéka, hogy felismerte a vasút jelentőségét, azokat az előnyöket is, amelyeket a vasút elkészítése ígért. Amikor húsz évvel korábban a bécs-bécsújhelyi csatornát annak tulajdonosai és bérlői Pecsényédttől (Pöttsching) Sopronig szándékoztak meghosszabbítani, ^{180a} terv főképpen az ő ellenállásán bukott meg.²⁽²¹⁵⁾ Esterházynek előnye származott abból, hogy a vasút részére kisajátított földek helyett a közlegelőből ismét kiegészült a jobbágyok telki állománya: így megmaradt a jobbágyi szolgáltatások alapját képező föld nagysága, tehát nem csökkentek a földesúrral szemben a jobbágyok kötelezései sem. Ez pedig akkor nagyobb értékű volt az uradalom számára, mint a még osztatlan közlegelő.

3. A kisajátítási tárgyalásokat Sopronban kezdték meg. A munkát 1845. április 24-én a vasúttársaság igazgatója, Tschurl Ede ünnepélyesen indította el: „önök ismerik a magas célt, amit eléink tűztünk, ez az ami minden felvilágosult ember szívében visszhangot kell, hogy találjon: a tervezett vasút által városunkat oly jelentőségre emelni, amit földrajzi fekvése miatt, kulturális viszonyai nyomán el kell, hogy foglaljon. Mi eközben szívünk belsejében viseljük annak tudatát, hogy polgártársaink jólétének, valamint jobb jövőnknek alapkövét rakjuk le, addig semmiféle áldozattól sem irtózkodunk kitűzött célunk elérésében.”³⁽²¹⁶⁾ A megyei választmány jelentése arra nem tér ki, hogy a kisajátítási tárgyaláson megjelent jobbágyok hogyan fogadta a bevezető lelkes szavakat. Aligha lelkesedett, hiszen egyelőre a súlyosabb áldozatot neki kellett hoznia. A vasút megépítéséhez igénybe vett terület legnagyobb része jobbágyi föld volt. Nekik a megélhetésüket adó földjük egy részéről kellett lemondaniuk, még ha kártérítés ellenében is. A kisajátítás tehát természetesen a jobbágyok ellenállásával találkozott. A kitűzött vonalon csak az év második felében, augusztus végén kezdődtek meg a kisajátítási munkák. Az Esterházy birtokokhoz tartozó községek területén tehát csak a termés betakarítása után indult meg a munka. A munkálkodó megyei választmány olyan szakemberekből állt, akik elvégezték a vasút képviselőivel együtt a kisajátítandó területek pontos felmérését, megtárgyalhatták a jobbágyokkal a kártalanítás módját, majd fokozatosan elvégezheték a jobbágyi szolgáltatások módosításait is. Ugyanez a választmány mérte fel a vasútépítés során eddig okozott kárt is, aminek megtérítése a vasúttársaság kötelessége volt. A választmány tevékenységéről gondos jegyzőkönyvet vezetett, mely bár töredékesen, de a GySm. L. 2. sz. levéltárban megmaradt és az események megértéséhez hozzásegít. Érdekes a jegyzőkönyvekből végig kísérni a választmány vitáit, az azokból megismerhető jobbágyi elkeseredést, a feudális jog bilincseibe szorított parasztság küzdelmeit. Ezen túl érdekes azért is, mert az iratokból jól látszik az is, hogy a feudális jog gyakorlata mekkora akadályt jelentett a fejlődés útjában. A választmány munkájának megkönnyítése, az egyöntetű eljárás érdekében a megye már korábban határozatot hozott, hogy a kisajátított földekért a jobbágyoknak az elmaradt haszon fejében egységes kártérítési összeget szabnak meg, tekintet nélkül arra, hogy a földbe mit vetettek. Erről minden faluban a választmány érkezése előtt egybehívott jobbágygazdákat már előre tájékoztatták. Ezzel a kérdéssel minden különösebb gond nélkül végezhetek is mindenütt. Nagyobb gondot jelentett a kisajátításra kerülő földekért járó kárpótlás meghatározása. A választmány a megyének készített jelentése szerint igyekezett a jobbágyok minden faluban meggyőzni arról, hogy számukra előnyösebb a természetbeni kárpótlás, mint a pénzbeli. Hogy ez a meggyőzés hogyan történt, arról csak jóval később kaptam tájékoztatást, mikor megtaláltam a nagymartoni jobbágyok emiatt írt panaszlevelét. A jobbágyok képviselői a jelentés szerint ugyan már ekkor is vonakodtak a közlegelőből történő kárpótlástól. Az

Esterházy birtokokon ugyanis ekkor még nem történt meg a legelő-elkülönözés, a legelőterületek megosztása a jobbágyság és a földesúr között, bár annak alapelveit már az 1836. évi VI. tc. kimondta. A kisajátítási és kártalanítási tárgyalásokon a jobbágyság a megyei választmány előtt hangsúlyozta, hogy a hercegség az osztatlan közlegelőből csak a megosztáskor neki jutó legelőrészből adhat kártérítést. A választmány a kérdést általános érvényű határozattal úgy oldotta meg, hogy [181](#) kimondta: „a kiegyenlítésre fordítandó legelői mennyiségre nézve fele arányba a földesúr ismertetik el kizárólagos tulajdonosnak – a másik fele részre nézve pedig az összes jobbágyközönséget illetendi olymódon a kárpótlás: hogy a vasúti társaság az ezen kiegyenlítésre fordítandó legelői térségnek felére nézve a jobbágyközönséget tökéletesen és teljes mértékileg a törvény értelmében kármentesíteni tartozik”. Ezt a megosztást a jobbágyokkal el is fogadtatták, azonban nehezebb volt a fél részért járó pénzérték megállapítása és elfogadtatása. Nadasdon nem is sikerült tető alá hozni a megegyezést, végül is alispáni határozat döntötte el a kártérítési érték fölötti vitát. Márc. Nagymarton, Borbolya legelőjének értékében sikerült e megegyezés, Rétfalun azonban a legelő nem volt alkalmas a kártalanításra, így annak értékéről nem is tárgyalhattak. A rétfaluiak kisajátított földjeik egészéért pénzbeli kárpótlást kaptak a vasúttól. A rétfalui kártalanítási ügy azonban tovább bonyolódott, ugyanis a kisajátításra kerülő földterület irtásföld volt. A hercegi uradalom képviselője tiltakozott az ellen, hogy a jobbágyok a kisajátított irtásföldekért pénzt kapjanak. Arra hivatkozott, hogy az irtásföld földesúri tulajdon, s nem tartozik a jobbágy telkes állományához. A megyei választmány salamoni ítéletet hozott: megállapította a kártérítési összeget, de ugyanakkor kimondta azt is, hogy „ezeket a summákat ugyan az egyesek fogják felvenni, mivel azonban a visszaváltás idejére az uradalmat biztosítani kell – ezen tőkék biztosítása eszközöltetni fog az átadás idejére.” Mindez azt jelentette, hogy csak az kaphatja majd meg az irtásföldjéért járó kártalanítási összeget, aki megfelelő anyagi biztosítékkal rendelkezik arra az esetre, ha az irtásföldet a földesúr visszaváltja, azaz a vasúttól kapott összeget a földesúrnak meg tudja adni. Pecsényéden kegyetlen intézkedéssel biztosította a választmány a földesúri járandóság csorbítatlanságát. Ott ugyanis jelentős szőlőterületeket vettek igénybe a vasútépítéshez, de a jobbágyot a szőlőterületért is csak legelőterülettel kárpótolták. A megyei választmány ennek ellenére kimondta, hogy a jobbágyság továbbra is teljes [182](#) nagyságában tartozik az uradalomnak fizetni a hegyvámot, mintha a szőlőterülete nem is csökkent volna. A bizottság feladata volt az is, hogy abban az esetben, ha a kisajátítás miatt a jobbágyi telek állománya csökkent, akkor annak megfelelően a jobbágyi szolgáltatások mértékét is csökkentse. Az irtásföldek azonban nem tartoztak a telki állományhoz, ezért a választmány a pecsenyédiekkel vitatkozva jegyzőkönyvbe vette: „...mivel a jobbágyi földek csonkítása miatt a törvényben rendelt úriszolgáltatások és közadósságok leszállítása csak a telekhez tartozó földekre értődik, ezek leszállításának az itt forgó körülményekben helye nincs.” Az irtásföldekért megállapított kártérítést a választmány Lépesfalván és Ágfalván is az Esterházy jobbágyközségekhez hasonlóan rendezte: „...Az irtásföldekre nézve fenntartatik, hogy csak törvényes biztosíték mellett fog a pénz az illetőknek kiszolgáltatni.” A kártérítési összegek kifizetése már 1846 tavaszán meg is kezdődött. Szigorúan betartották a határozatot, s csak előzetesen bejelentett biztosíték ellenében adták ki a kártérítési összeget a jobbágyoknak, így a lépesfalvi határban igénybe vett irtásföldekért járó 539 ft 58 krajcárt a vasúttársaság a városi pénztárba fizette be, mert a lépesfalvi, borbolyai és nadasdi jobbágyok, akik ezeket a kisajátításig használták, nem tudtak megfelelő biztosítékot bejelenteni. Ezek a jobbágyok jártak a legrosszabul.

A Bécs–Gloggnitzi Vasút mozdonya, amely a Sopron–Németújhely vonalon közlekedett

4. A jobbágyközségeiben szigorú Sopron város ugyanakkor jelentős segítséget adott a vasút építéséhez. Többek között felajánlotta, hogy a város tulajdonában lévő, a vasúthoz szükséges területeket a társaságnak ingyen átengedi, sőt a város területén lévő kisajátított fölldrészekért kártalanítja a tulajdonosokat. Szigorú, feudális jogát védő álláspontot foglalt el azonban jobbágyközségeivel szemben. Lépesfalván és Ágfalván a választmányt a városi uradalom tisztí főügyésze kísérte végig. A főügyész már korábban javasolta a városnak, járuljon hozzá a rendezésnek olyan módjához, hogy ám vegye fel a jobbágy a kisajátított telki állományhoz tartozó földekért a kisajátítási összeget, de „minthogy az egész megtérítési sommát maga vette fel, az eddig kiszolgálni kellett egész tartozást ezentúl is kiszolgálni köteleztessék.” A város vezetői ezt a számukra előnyös megoldást szívesen elfogadták volna, hiszen ez a jobbágyok robotmunkájának teljes egészét továbbra is biztosította volna. Ekkor maga a város is jelentős majoros gazdálkodást folytatott, az egyes jobbágyközségek munkájára tehát szüksége volt. A megyei választmány azonban ezt a megoldást elutasította. A választmányhoz kirendelt városi képviselők ezt az elutasítást sérelmesnek is találták, s kérték sérelmük jegyzőkönyvbe vételét: „Az úrbéri földekre nézve, minthogy a szolgálatok és adózás leszállításán kívül a telek utáni kisajátított föld értéke is a jobbágyoknak fizetni rendeltetett, miáltal az uradalmi sajátságai és tulajdoni jog sértőleg illetődnék és a haszonbérő jobbágy az úrbéri teleknek mintegy tulajdonosává tétetnék, ezen uradalmi jussok sérelmére intézett eljárás ellen óvás tétetett.” Az egész eljárásorozatban a legnehezebb, a legaprólékosabb munka az úrbéri szolgáltatások rendezése volt. Az ilyen irányú minden addig elvégzett munkát végül is fölöslegessé, annak folytatását pedig szükségtelenné tették az 1848-as áprilisi törvények. Az akkor a város szomszédságában, Bánfalva–Ágfalva–Lépesfalva községekben dolgozó választmány ezek hírére azonnal abba is hagyta ezt a munkát: „jelentjük, hogy miután a közbenjött ország Gyűlési végzése és alkotmányt megmászító események nyomán minden úrbéri

viszonyok megszüntetendők volnának és a Földes Urak kármentesítése a Státusra és Kincstári Jóságokra háromolnék, jelen kiküldetésünk tárgya is annál inkább megszűnik ... miszerint az urbáriális Tabellák megigazitása is szükségtelemné válik...” Amikor 1845 augusztusában a jobbágyok aggodalmasan és csak kényszeredetten fogadták el a hercegi uradalommal közös közlegelőből a természetbeni kárpótlást, aggodalmuk nem volt alaptalan. Ugyanis a pecsenyédi jobbágyok még 1849-ben sem kapták meg a számukra a közlegelőből kárpótlásul megállapított részt, s panaszukkal a megye segítségét kérték. Akkor azonban a hatalmi szóval rájuk kényszerített „megegyezés” ellen nem sokat tehettek. A vasútnak meg kellett épülnie, a vasúthoz szükséges területeket mindenképpen ki kellett sajátítani. Esterházy is meghozta a maga áldozatát a vasútépítés segítésére, a parasztoakat pedig látszólag nem is érte semmi károsodás, hiszen őket kárpótlták, 183illetve az irtásföldek nem is voltak tulajdonukban. A jobbágyok számára azonban a föld, amit elvettek, megélhetést adott, a már művelt föld helyett pedig feltöretlen földet kapott, a közös legelőterület mindenképp csak szűkebb lett.

5. Ezért a megegyezés után hamarosan jelentkezett is a parasztság, felsorolta sérelmeit és azok orvoslását kérte. Amikor 1846 február elején a megyei választmány ismét megkezdte a télen szüneteltetett munkát, a nagymartoniak panasszal fordultak hozzá: olyan szűk a község legelőterülete, hogy az abból történő kárpótlás súlyos károkat okoz. Az egész csak 176 hold nagyságú, ami a helybeli 50 telkes gazdára elosztva még az urbárium által megszabott mértéket sem éri el. Az 1846. március 18-án megtartott helyszíni vizsgálaton az uradalmi tisztartó is elismerte, hogy a nagymartoniak által elmondott adatok helyesek, de azzal érvelt, hogy ezen kívül a nagymartoniaknak még jelentős erdei legelőjük is van. Kérte, a választmány vegye ezt is számításba. A nagymartoniak válaszukban arra hivatkoztak, hogy az erdei legelő a falutól nagyon messze van, s a favágás miatt egészében nem is használható. A vita folyamán azonban annyira megszorították a jobbágyokat, hogy végül már csak azt kérték, legalább az eredetileg tervezett kisajátítandó területen felüli mennyiséget térítsék meg nekik tisztán készpénzben. A választmány bebizonyította, hogy nem növelték az eredetileg tervezett kisajátításra megjelölt területet, s a nagymartoniak elé tárta az elmúlt ősszel felvett jegyzőkönyvet is: „...midőn a jobbágy közönség az elfoglalt földtéreknek a közlegelőből leendő helyre pótlását – a készpénzbeli kiegyenlítésnek elébe tevő – önmaga sürgette – a betekintett térképek szerint csak 57 holdnak elfoglalása tervezetett, ezen térségre nézve pedig az akkori megállapított kiegyenlítés alapjául felvett körülmények időközben változást nem szenvedtek ...” Ezzel a választmány a nagymartoniak panaszával nem is foglalkozott tovább. Döntése kedvezett a vasúttársaságnak, a tisztartó magatartásából következethetően a hercegségnek is, a jobbágyok pedig kénytelenek voltak a döntést tudomásul venni. Az elkeseredés azonban már ekkor jelentkezett. Ugyanis a nagymartoni panasz tárgyalása után hamarosan megkezdtek volna a kártérítési összegek kifizetését Lajtaszentmiklóson és Pecsenyéden is, különböző sérelmeik orvoslásáig azonban a jobbágyok nem akarták felvenni az egy évvel korábban tudomásul vett összegeket. Ellenállásuk azonban nem lehetett eredményes, amit maguk is beláttak és felvették járandóságukat.

6. Az új vasút által érintett községek közül a legnagyobb lélekszámú Nagymarton volt. Sérelmei a legsúlyosabbak. 1846. június 1-én ezért a nagymartoni bíró az érdekelt jobbágyok nevében levéllel fordult a megyéhez. Ebben felsorolta a kisajátításkor a nagymartoniakat ért sérelmeket, valamint megmagyarázta, hogy egy évvel korábban miért kérték a közlegelőből történő kárpótlást. Ez a levél ismertet meg minket a megyei választmány módszerével: „Dass die verlierenden Grundbesitzer den Ersatz aus der Hutwaide wünschten, ist nicht zu verargen, nachdem sie auf die Frage ob sie dann wenn ihnen der Ersatz in baarem Gelde geleistet würde die darauf haftenden Schuldigkeiten zu entrichten haben, und die Antwort hierauf ja erfolgte, das so wohl die Herrschaft als auch dass löbl. Comitatus in diesen betref nichts abändern könne, so mussten sie aus Übel dass Eine wählen ohne jedoch die nachteiligen Folgen zu bedenken.”⁴⁽²¹⁷⁾ A

panaszlevél azonban nem érte el célját. Kérésük elutasítása után 1846 decemberében a nagymartoniak a helytartótanácsához fordultak orvoslásért, de kérelmüknek ott sem adtak helyet.⁵⁽²¹⁸⁾ A nagymartoniak 1847 végén, amikor ott is megkezdték a kisajátított földekért megállapított kártérítési összegek kifizetését, még egy kétségbeesett ellenállási kísérletet tettek: nem vették fel a pénzt. A vasúttársaság végül is a pénzt a járási szolgabíró felügyelete mellett kamatra kiadta. Ezek után biztosak lehetünk abban, hogy nem a nagymartoni jobbágyok küldték a Bécsből jött megnyitó díszvonat elé az állomásra leányaikat, hogy édes szülővel kedveskedjenek az utasoknak – amint egy bécsi újság arról beszámolt. ¹⁸⁴Az sem valószínű, hogy a vasút elkészülte fölötti örömben ők ácsolták volna az első vonat fogadására a díszkaput. Az 1847. augusztus 20-án lezajlott megnyitó eseményeit ugyan semmi sem zavarta meg, s a két vonatpár naponta rendszeren áthaladt Nagymartonban a következő hónapokban is. Az addig elfojtott indulatok azonban 1848 tavaszán az egész országban újult erővel szabadultak fel. A forradalmi hírekre az ország parasztságának nagy része mozdult meg, majd a pozsonyi országgyűlés eseményeire válaszul erőteljesen kereste sérelmeinek orvoslását. Az országos nyugtalanság hírére készült el 1848. március 17-én Batthyány körlevele a törvényhatóságok elnökeihez, felszólítva őket a rend megőrzésére. A soproni városi és megyei hatóságok sietve nyomtatták ki a körlevél német változatát: „...gegen die Störer der Ruhe und die Aufwiegler der Gemüther, und gegen diejenigen, welche vielleicht die bis jetzt noch immer fortbestehenden Verhältnisse mit Füßen zu treten unternehmen würden, die Vorschriften des Gesetzes streng in Anwendung zu bringen beflissen seien”. Egy ilyen német nyelvű példányt Geiger Márton krónikájába ragasztva őrzött meg. A Pozsonyból érkező hírek azonban külön izgatók nélkül, önmagukban is felzaklatták a parasztságot. Amint a vasút ügyében munkálkodott választmány irataiból is kiderült, a Sopron megyei jobbágyok jórésze tekintélyes irtásföldet használt. Az áprilisi törvények alapján az irtásföldek a földbirtokosok tulajdonában maradtak. Ugyancsak elkészerítette a parasztságot a szőlődézsma megmaradásának híre. Batthyány 1848. március 23-án újabb körlevéllel igyekezett csendesíteni a közhangulatot. Ennek alapján a megyei „csend bizottmány” készített március 30-i keltezéssel magyar és német nyelvű hirdetményt. A szöveg tájékoztatta a lakosságot, hogy az országgyűlés biztosította a közteherviselést, hogy megtörtént a jobbágyi terhek feloldása, de ennek módját a rövid szöveg nem részletezte. Annál több helyet szánt a figyelmeztetésre: „Friede, Ordnung, Vertrauen. Bei der grossen Bedeutung der Sache und bei der Thrones hohen Interesse mache ich Sie, mein Herr Vorsitzer, für die Aufrechthaltung der öffentlichen Ordnung und Ruhe verantwortlich. Denn die Frage der Ordnung ist jetzt keine geringere, als selbst die Frage der Freiheit.”

7. Az egyébként is eléggé felzaklatott hangulatba robbant bele a nagymartoni parasztok „felkelésének” híre. A nagymartoniak 1848. április 10-én kidobálták egykori földjeikről a vasút határköveit és azzal fenyegetőztek, hogy amennyiben három napon belül nem orvosolják sérelmeiket, szétrombolva a pályát, lezárják a nagymartoni határon keresztül vezető vasúti forgalmat. A megye vezetői még aznap intézkedtek. Simon alispánt „a nagymartoni mező városban felzavart közcsend és bátorság helyreállítása tekintetéből megkívántató katonai karhatalomnak az austriai hadügy ministernéli kieszközlése érdemben írt hivatalos levél Bécsbe vitele” feladatával Bécsbe küldték. A bécsi katonaság megérkezéséig, a forgalom biztosítására és a lakosság megfélemlítésére a soproni helyőrséget vezényelték Nagymartonba. Másnap a megyei csend-bizottmány hirdetményt adott ki, melyben figyelmeztették a vasút mellett fekvő falvak lakosságát: „miszerint a közcsend s bátorság érdekében életbe léptetendő – ha a szükség úgy hozná magával – a legszigorúbb fenyíték és kártérítés terhe alatt, hamis ámitók sugallásai követésétől tartózkodjanak...”⁶⁽²¹⁹⁾

Az alispán Bécsben eredménnyel járt. Nagymartonba megérkezett a bécsi hadügyminiszter által oda vezényelt 500 császári katona. Az osztrák csapatok mellé pedig a nádor erősítésül statáriális rendeletet adott ki a nagymartoniak fenyítésére: „...Aufwiegler, gegen die Ordnung sich Auflehrende und gefährliche

Ruhestörer, wenn sie auf der That ertappt, oder auf der vortwährenden Flucht gefangen würden, dies vor das Standgericht gestellt, nach drei Tagen ohne Aufschub und Appellate gemäss ihrer verdienten Strafe, und als schreckendes Beispiel für Andere gehängt werden.”⁷⁽²²⁰⁾ A nádor leiratát az április 13-án tartott megyei kisgyűlésen felolvasták. Határozatban mondták ki: „miszerint ezen jog azonnal tartható kisgyűlésen **185** kihirdettetvén, 8 nap multával foganatba is vétethessék...” A fő- és szolgabírákat pedig utasították, hogy a statáriális rendeletet a templomokban hirdessék ki a papok, a kocsmákban és sokak által közösen látogatott egyéb helyeken hirdetmények útján hozzák a lakosság tudomására.⁸⁽²²¹⁾ A statárium kihirdetése, a katonaság megérkezése valóban lecsendesítette a nagymartoni parasztokat. Bajaik azonban a határkövek visszahelyezésével, a katonaság eltávoztával nem szűntek meg, sőt újakkal szaporodtak. A vasúttársaság ugyanis kereste azt, hogy ki fogja megfizetni az áprilisban Nagymartonba szállított katonaság szállítási költségeit. A vármegye 1848. november 10-én tartott választmányi ülésén megbízta a másodalispánt, a szolgabíró és a tisztiügyészt, hogy „a nagymartoni lázadás eránt körülményes vizsgálatot teljesítvén, a bűnösöket a fenyítéstörvényszék elébe megfenyítés végett állítsák, s ezen az úton a vasúti társaságnak követeléseire nézve is ítéletileg elégtételt eszközöljenek.”⁹⁽²²²⁾ A vizsgálat lefolytatására azonban nem került sor. Decemberben bevonultak a megyébe és Sopronba is az osztrákok, nagyobb számonkérés következett, a nagymartoniak dolgában csak annyi történt, hogy a katonák szállítási díját a megye rájuk terhelte. Az összesen 527 forint 20 krajcár összegből még kora tavasszal 300 forintot meg is térítettek a vasúttársaságnak, a többi megfizetésével azonban még sokáig tartoztak. A vasúttársaság anyagilag rosszul állt, minden forintra szüksége volt, hát megint a megyéhez fordult a hátralékos összeg kifizetését sürgetve. A megye újabb határidőt szabott a nagymartoniaknak. Ugyanakkor kimondta: „Ami pedig a kártérítésen kívül a bűnösökre külön szabandó fenyítéket illeti, a katonai karhatalom alkalmazásával járt megterhelésük büntetésül számítván, e részben nagymartoni közönség a további terheltetés alul feloldoztatik”.¹⁰⁽²²³⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fogarassy László: Dokumentum a 18. vas–soproni vörös gyalogezred történetéhez

Fogarassy László: Dokumentum a 18. vas–soproni vörös gyalogezred történetéhez

A Soproni Szemle 1961-es évfolyamában megemlékeztem az 1919-es 18. vörös gyalogezred történetéről, kiemelve példás magatartását az emlékezetes lévai csatában. Mint tudjuk, a 18. vas–soproni ezred a Garam-menti harcokban az újra szervezett II. és III. zászlóaljjal vett részt, amely utóbbi azonos volt az ún. köpcsényi kombinált zászlóaljjal.

Jól jellemzi a 18. gyalogezred hangulatát a következő, 1919. június 22-i telefonjelentés a hadügyi népbiztossághoz:

„Petrás *politikai megbízott* (kiemelés tőlem) jelenti Léváról: A nagyszerűen dolgozó 18. ezred, amely a cseheket Lévától Selmecebányáig verte, a lehető leghiányosabban van felszerelve, úgyhogy az ezred már zúgolódik és ha nem kapunk rendes fölszerelést, semmiért sem vállalom felelősséget. A legborzasztóbb, hogy mellettünk van a 14. ezred, amely a legnyomorultabb horda módjára viselkedik, „8 órán át hajlandó csak harcolni”, szerteszökdösik és amellet a legjobb felszerelése van, amit elképzelni lehet. Ez a legnagyobb mértékben fokozza a 18. ezred elkeseredését. Szükség volna legalább is valami hatóságra, mely a frontról visszamenő katonákat megvizsgálja s a fronton szükséges fölszerelést tőlük elvegye. Kérek

sürgős intézkedést a 18. ezred fölszerelésére és a 14. ezred megfékezésére.

Vette Fábri R. 1919. június 22.”¹⁽²²⁴⁾

Ennek az lett a következménye, hogy nemcsak a 14., hanem a jobb állapotban levő munkásezredet is, illetve az egész Békési-csoportot másnap kivonták a frontról ¹⁸⁶és Ipolyságon tartalékállományba helyezték.²⁽²²⁵⁾ Július első felében az említett 14. munkásezredet fel is oszlatták és a legénységet visszaküldték a gyárakba.

A június 27-i összefoglaló helyzetjelentés szerint a 18. ezred Borfőnél állott és felváltása a IV. (Pálmay) és V. vadászszázaljak által folyamatban volt. Ezután a 18. vörös ezred Léva és Varsánd körül helyezkedett el – mint az V. hadtest tartaléka³⁽²²⁶⁾ –, és itt maradt egészen a hajmáskéri táborba való elszállításig, ahol a 17. fejér–tolnai, a 20. zala–veszprémi és a 44. somogy–baranyai gyalogezreddel összpontosult. Az északi fronton szerzett élmények és tapasztalatok hatására nem voltak hajlandók a tiszai frontra menni, mert elvesztették hitüket az ügy győzelmében. (A 8. hadosztály tüzérsége, közte az ugyancsak vas–soproni 18. tüzérezred ütegei elmentek a frontra.) A hadseregarancsnokság csak július végén tudott velük számolni, ki is adott parancsot, hogy a bármennyire is elszállítható egységeket, különösen a 18. ezredet azonnal szállítsák el Cegléd felé. Mire a berakodás megtörtént, a szolnoki csata elveszett, a 18. ezred pedig a románok által már megszállt Budapest helyett Szombathelyre indult, ahol leszerelt.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kiss Jenő: Tájszavak Vadosfáról 1905–1908-ból

**Kiss Jenő: Tájszavak Vadosfáról 1905–1908-ból
(Adalék a Sopron vármegyei magyar nyelvjárás-kutatás történetéhez)**

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1905-ben országos méretű mozgalmat indított a nyelvjárások tanulmányozására, a nyelvjárás szókincs gyűjtésére. A szép tervekkel induló vállalkozás – sajnos – nagyon korán, már 1908-ban abbamaradt. Azok a mennyiségre-minőségre nézve egyaránt különböző gyűjtések, amelyek elsősorban vidéki pedagógusok érdeméből elkészültek s szerencsés módon – a Magyar Nyelvtudományi Társaság birtokában – mindmáig megőrződtek, jelenleg Budapesten, a Nyelvtudományi Intézetben található, a készülő Új Magyar Tájszótár kéziratos cédula-archívumában. E szógyűjtemények között van egy Sopron megyei is. A gyűjtő Förhéncz Sándor volt, a soproni líceum egykori diákja, a gyűjtés színhelye pedig Förhéncz szülőfaluja, a Sopron megyei Vadosfa. A kb. 10×7 cm-es cédulákra tintával írt anyagból, mivel semmiféle kommentár nem található, nem derül ki, hogy Förhéncz mikor gyűjtötte anyagát, kinek a buzdítására fogott a munkához s kinek adta le vagy küldte be céduláit. Tudomásunk szerint ez volt Förhéncz egyetlen nyelvészeti ténykedése: az érettségi után jogot tanult s az Alföldön működött pár évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig (a rá még emlékező vadosfaiak szerint). Förhéncz szógyűjteményén látszik, hogy szerzője jól ismerte a vizsgált nyelvjárást (ez természetes, hiszen anyanyelvjárása volt). Amit tehát közöl, az megbízható. A szavak lejegyzésében azonban több nyilvánvaló hibát is vét, gyűjteménye ezért hangtani vizsgálatokra csak megfelelő kritikával alkalmas. Ezek a hibák a kezdő nyelvjárásgyűjtő tipikus hibái, aki a tájszavak lejegyzésekor nem tud szabadulni bizonyos helyesírási szabályoktól.

Mit tartalmaz a szóban forgó, 98 cédulából álló gyűjtemény? Tájszavakat, közmondásokat, káromkodásféléket, tulajdonneveket, kifejezéseket és a hozzájuk kapcsolódó értelmezéseket. A tájszavak

között vannak az igazi tájszavakon kívül (ezek a köznyelvben ismeretlenek) ún. alaki tájszavak is, ezek a köznyelvben is ismertek, a nyelvújrásban azonban másképp ejtik őket (például *küldeni*: nyelvjárási *kűnnyi*). Láthatólag arra törekedett Föhrhencz, hogy olyan szavakat, kifejezéseket gyűjtsön, 187 amelyek érdekesek, s amelyek jellemzőek a vadosfai (rábaközi) nyelvújrásra. Minden bizonnyal idős emberektől gyűjtött elsősorban. Ezt bizonyítja, hogy a tőle közölt 98 szó és kifejezés közül 40 kihalt már, de a többi is jobbra csak az idősebbek nyelvhasználatában fordul elő. A 40 kihalt szó közül 21-re egyáltalán nem emlékeznek a mai idősebb emberek sem (!), 19-re pedig csak úgy, hogy „hallottuk az öregektől valamikor régen”. Két szót szilsárcányinak jelez Föhrhencz: *komoruót* ’kuszi pajtás’, *lámogyujtat* ’lámpagyújtás ideje’.

Ez a kis tájszógyűjtemény – bizonyos megjegyzésekkel – kiadásra érdemes. Hiszen olyan tájszavakat is tartalmaz, amelyeket sem tájszótárakban nem lelünk, sem Vadosfán és környékén, de bizonyosan másutt sem hallhatunk már. Elsősorban természetesen a nyelvtudomány, s főként a Sopron megyei, illetőleg rábaközi nyelvújrással, e nyelvújrás szókinccsével foglalkozók látják ennek hasznát. De biztosan mások, például a néprajzosok is meríthetnek ebből, a részint már nyelvemléknek is számítható gyűjteményből.

Föhrhencz gyűjtését eredeti helyesírásban teszem közzé. A hibás lejegyzésű szavaknak szögletes zárójelben megadom a helyes lejegyzésű változatát is, például: *tennyi* [*ténnyi*]. A szögletes zárójelben közöltek mind tőlem származó kiegészítések, megjegyzések. Azok elé a szavak és kifejezések elé, amelyek ma már nem használatosak, + jelet teszek:

affenye ott vügyö [ot vügyö], gondútam	ördög vigye, gondoltam
avvuó a szesszê	azzal az ürüggyel
Barbí (Barbiliék)	mint vezeték név Borbély
barbíl	borbély
buzérál	bosszant
csatangúnyi	az időt haszontalanul csavargással tölteni
+csinaj	csin
+csívíz	nádcsvív-re a fonalat felgombolyítani
de nincsen juó dúga, +de nem [nëm]	de rosszul tesz [nem teszi helyesen, hogy ...]
is vuót juó dúga	egy irányába
eggyeránnyábo [ëggyëránnyábo]	olyan „ördögadta” féle
+êjnye fíkomadta [fíkomatta]	egynéhány
ënnihán	esős időjárás
+eses üdüő	egy csoportban
ëtturubba	ő arra számított
+ú arra fáciát	Ferenc becéző neve
+Ferci	öregsár, melyet szalmával elegyítenek és
+föcskerakás	tömésfalnál használnak
+fölstököm	jel
gyell	reggeli
+haza v. idde-oda szakadozás	többszöri ide-oda menés

+huógatás a helë
huógatuó üdüő
+së kérði [kiérði], së követi,
csak mëgy nëki [neki], mind a
homálökör

hosszi
hüss
+irem
járkié
+jëêstét [jeestiét]
+juó ëh hakk kënyiér
188+kangeruóf [gëruóf]
katyuólla
+kiëjjié [kiëjjié]
kiértë
kínyë-kedvë
kírtë
+kírtë [kírtyë]
kítelen-köllëtlen [kíntelen--kölletlen]
kuóbolognyi
koslatnyi [koslatnyi]
könnyid
+kuka üdüő
kúnnyi
láddë
lë këék meccenyi [këek]
+ lien [?].
má a köszönyüő vígë mëg van kapávo

maga embërë
+magyar szellet
mast
+mëgkródorítanyi [mëkkruódorítanyi]
miég ollanyabb [ollanyabb]

a mëllën [mëllen] a mozsduó,
ollan a türüközüő
meztíálláb [mesztíálláb]

hallgatnia kell
szélcsend
kérés, engedelem nélkül, esztelenül,
megfontolatlanul nekimegy
[ma már csak így: um mëgy neki, mind a
homálökör]
hosszú
hús
öröm
jár-kel
jó estét
jó nagy darab kenyér
tréfás neve a csödbe jutottnak
szórakozott
kié
kérde
kénye-kedve
kérte
kérése, nom.-ban nem használatos
kénytelen-kelletlen
az időt haszontalanul csavargással tölteni
az időt haszontalanul csavargással tölteni
könnyü
fojtott meleg szél
küldeni
látod-e
le kellene metszenem [metszeni]
leány
a vége (a kukorica, burgonya földnek) meg van
kapálva
önálló ember
magyar (tüzes) temperamentum
most
úgy megütni, hogy megszédül
olyan fokozása legnagyobbbrészt ilyen értelemben:
még rosszabb

[nincs értelmezve]
meztílláb

muszáj köllök (köllötött)
[?] ëëmennyi [iemënni vagy iëmënni]
mútkor
+nádcsívë [nátcsívë]
nêhêz v. nehiéz [nehez]
+nëmié nap
nem kítelen [nëm kítelen] velë
+nëm tud miég ëb biëbukkot së
+ne vesd [vezsd] mëg a kinámat
[kinámat]
nyakluó niékünn v. niékü
összöábdányi

+palázúnyi
+pangruótunyi [pangruótúnyi]
pazúnyi
píhe
rempünyi vkit
rossz sor
séss [siéss]
siéss
söprü
+táncúnyi iéhínya [iéhínya]
+távúdadon [távúdadonn]
189tellenk

tiérbetünyi
tëtell
+tippá tennyi [tënni]
títúníz
tom, tod
toronyëránt
tüőfa
turupp
utuósuóbb

+üdüőnap elüőtti [elüőtti]

el kellett [kell] mennem

múltkor
a nád üres szára
nehéz
nemelyik nap, a múlt napokban
nem kell ezt v. azt tennie
semmit se tud
ne utasíts vissza, ha megkínállak

mértéktelenül
felületesen megcsinálni (ólat vagy akármi mást),
összeütüni
az időt haszontalanul csavargással töltüni
csödöt mondani
pazarolüni
pehely
pletykázüni valakire
rossz életkörülmények
siéss
siéss
seprü
táncra felkérüni
távöl
az a szíj vagy spagiét [sic], mellyel az ostort a
nyelére kötik
térdelüni, térdepelüni
tett
letarolüni
tétovanéz
tudom, tudod
toronyirányába
tölgyfa
csoport
utolsó fokozása, ez a középök a köznyelvben
nincs meg és még a legutolsónál is utolsóbbat
jelent, ilyen használatban: utuósuóbb mëstërsíg
[utuósuób mëstërsíg] nincs ennié!
idétlen

üőg	üveg
üzünn esik neki	rosszul esik neki
velék	velük
+väsárnap [väsárnap]	vasárnap
vínya vlmit	vívni
víta	vívta
a zelüőbbeke [zelőbbege]	az előbbi időkben, régebben
+züvejjé	ővé [az ővé; tkp. „az ővéjé”]
zsákli-fuótlí	minden zsák megtalálja foltját
+zsámfutër terénttë!	tréfás káromkodás, olyan „ördögadta”-féle
+ zsuppuluók címëstërgyë [címëstërgyë]	a szél (tréfásan)

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

MEGEMLÉKEZÉSEK

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Becht Rezső: Boháti Róbert 1899–1974

Becht Rezső: Boháti Róbert 1899–1974

Költő volt, író és műfordító.

És soproni volt. Mindenek felett soproni, abból fajtából, amely ennek a városnak szellemi és érzésseli talajából táplálja lelkét egy életen át. Budai, negyedik emeleti lakásának ablakából, ha betegen, szobához kötötten kitekintett nyugat felé, nem a budai hegyeket látta, hanem a soproni Károly-magaslatot és a Szélmalom tornyát.

A mai generáció már alig tud róla, de kortársai és az idősebb soproniak neve hallatára maguk előtt látják szeretetreméltó, derűt árasztó arcát, zömök termetén a szőke hajkoronát a nevető szemek felett. Arra is emlékeznek ezek a századforduló körül születettek, hogy a húszas-harmincas években a Soproni Napló, a Sopronvármegye, az Ödenburger Zeitung hasábjain, különösen az ünnepi számokban, az ő nevét viselő karcolatok, elbeszélések jelentek meg.

Boháti Róbert kétnyelvű volt. Magyarul és németül egyforma tökéletességgel ápolta azt az irodalmat, amelynek alkotásai a napisajtó gyorsan hervadó lapjain vagy jobb esetben foyóiratokban látnak napvilágot. Ő tehát — részben – az ún. „kallódó irodalom” egyik művelője volt.

Boháti Róbert (neve eredetileg Brzoboháty volt, ezt 1934-ben változtatta Bohátira) 1899. január 8-án

született Nagykanizsán, öt éves korában, 1904-ben elveszítette Sopronban édesapját, Brzoboháty Ottó bankfőtisztviselőt. Egyedül maradt anyjával és egy leánytestvérével. Itt járt iskolába, itt érettségizett 1917-ben az Állami Főreáliskolában, 190a mai Állami Széchenyi István Gimnáziumban, és itt szívta magába azt a szellemet, amely lelkiségét egész életére meghatározta. Az első világháborúban katona volt, majd a háború után elindult azon a pályán, amely a Soproni Hitelbank RT. tisztviselőségétől a Magyar Általános Hitelbank soproni fiókján át, 1941-ben a bank budapesti központjába s onnan 1948-ban, főtisztviselői rangban, a Beruházási Bankba vezette.

Életének eme homlokzati, anyagi alapot adó része mögött folyt második, takartabb élete, nem mint az elsőnek árnyéka, hanem mint annak magasabb értelmet adó szellemi párhuzama.

1924-ben megnősült, de feleségét 1945-ben, Budapest bombázásánál egy bomba megölte. Ugyanakkor otthona és benne ingóságainak és irodalmi termésének nagy része is megsemmisült. A csapást legyűrve, két évvel később újból megnősült és második feleségében, a bécsi származású Maringer Sophieben nemcsak eszményi hitvesre talált, akivel tökéletes harmóniában és szellemi közösségben élt, hanem benne páratlan irodalmi munkatársra is lelt, akivel közösen németre fordította a magyar irodalom számos nagy művét.

Bohádi Róbert már a húszas években kezdett verseket írni és írta őket tovább, évről évre költőibb szinten, a hatvanas évekig. A harmincas években a versekhez prózai írások társultak: karcolatok, majd elbeszélések, regények, esztétikai írások. A soproni napilapok sűrűn közölték írásait és nemsokára sikerült neki áttörni azon a burkon, amely a vidéki írókat a budapesti irodalmi köröktől többnyire elzárja. Budapestre költözése után szorosabb kapcsolatot tudott teremteni a legrangosabb magyarországi német napilappal, a Pester Lloydal, melynek irodalmi szerkesztője abban az időben Keresztúry Dezső volt. Itt jelentek meg a negyvenes évek elején novellái és 1943-ban első regénye: „*In Dur und Moll*”. 1949-ben a Magyar Könyvbarátok pályázatán egyik elbeszéléssel első díjat nyert.

Írói munkáját egy időre betegsége szakítja meg, hogy azután az ötvenes években annál termékenyebben lobbanjon fel. Teljesen egyéni írások kora ez. Közülük különösen kiemelkedik a „*Lehetetlen beszélgetések*” („Unmögliche Gespräche”) című sorozat, melyet 1958-ban fejezett be. Ezekben hol fanyarul bölcs, hol gunyorosan derűs, az olvasó gondolkodását felkavaró képzelt dialógusokban nagyapát az unokával, parasztot a proletárral, úrihölgyet a demokráciát, apácát az utcalánnyal beszélgeti megkapó, sokszor meghökkentő módon, lélektanilag a legkülönösebb helyzeteket teremtve, mint például az „*Appassionata*” című beszélgetésben. Irodalmunk vesztesége, hogy ez az írása, mint annyi más, csak kéziratban maradt meg.

Bohádi költői érdemeihez tartozik annak az egyedülálló verscsokornak egybegyűjtése, melyet a soproni német nyelvű „gazdapolgárok”, a „poncichterek”, vagyis „babtermesztők” már majdnem teljesen kiveszett népi költészetéből még atyja, Brzoboháty Ottó a századforduló idején kezdett az enyészettől megmenteni. Munkáját Róbert fia 1958-ban zárta le, amikor a „*Bouhn-Blüah*” című versgyűjteményben ezeket a poncichteridiómában írt és fonetikaiig is rendkívüli gondossággal rögzített verseket és anekdotákat 1958-ban baráti körben bemutatta.

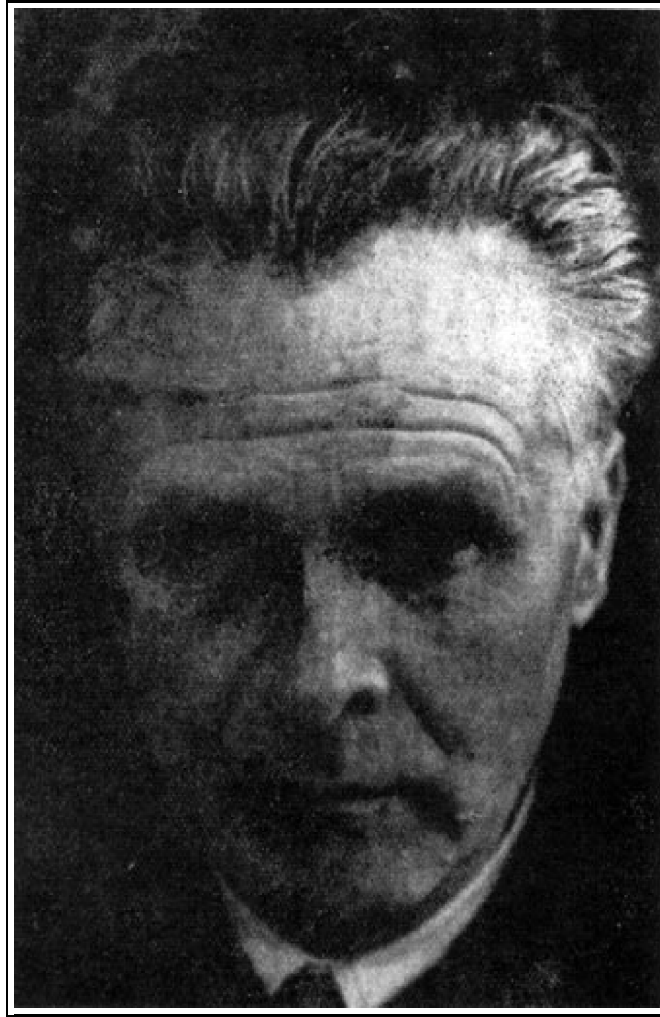
Erről a gyűjteményről Bohádi az előszóban, többek között, ezt írja:

„*Bouhn-Blüah*” – „Paszulyvirágok? – Paszulyszirmok?” – Egyik fordítás sem közelíti meg a soproni német tájszólás kertjében nőtt eredeti címszó zöngéjét-zamatját és az itt bemutatott herbárium is csak elmúlt időket tud érzékeltetni, fakult színekben, elmosódott körvonalakban.

A „Bouhn-Blüah” verseinek szájról-szájra vándorlása befejeződik s már ott tart, hogy feledésbe merül a szájhagyomány talán már féltucatnál is kisebb számú őrzőjével. Pedig ezek a régi és újabb keletű anekdotaszerű kis versek megőrzése érdemes emléke a századforduló Sopronában és annak környékén élt németiségnek.”

Élete utolsó harmadában Boháti Róbert, nejével, Sophiével közösen a műfordítás nehéz és írói kongenialitást követelő területén alkotott időtálló műveket, melyekkel a magyar irodalom külföldi megismertetését és a német irodalom magyar nyelven való megszólaltatását mindenképpen méltó szinten szolgálta.

Műfordításaiknak nagy számából kiemelkednek: *Mikszáth Kálmán* „*Szent Péter esernyője*” című regényének 1950. évi átültetése, amely most jelent meg 11. kiadásban, 191 továbbá az „*Esterházy vígasságok*” 1959-ben fordított és németül „*Das Esterházyische Feenreich*” címen megjelent mű, 1970-ből a spanyolból magyarra fordított „*Megkóstoltuk Magyarországot*” című, a guatemalai költőnek, *Asturiasnak* és a Nobel-díjas chilei költőnek, *Pablo Nerudának* közös műve, amely hazánk kulináris élvezeteit írja le szellemes módon. Végül *Újrafalussy József* hatalmas monográfiája *Bartók Béláról*, Boháti Róbertnek 1973-ban német nyelven megjelent műfordítói hatyudala.

1974. február 17-én, évekig tartó, balesetből származó betegség után bekövetkezett halála előtt néhány héttel, Boháti Róbert hozzám intézett levelében rezignáltan ezt írta: „Az ember költőnek indul és műfordítóként végzi.”

Ebbe a rövid mondatba sűrítette szellemi életművének – vélt sikertelenségét. Amikor ezeket a szavakat a halál előérzetében leírta, talán valóban sikertelennek érezte költői és írói törekvéseit. De lelki alkata és idegrendszere egész életében arra ítélte, hogy hatalmas fellobbanások, egekig szárnyaló örömrészletek és sikerélmények után a kételkedés, a csüggedés ördöge magával rántsza a búskomorság mélyébe.

192Pedig nem művészi alkotásai voltak szerények, csak azok felmutatásában, közkincsé tételében volt szemérmes és bizalmatlan. Közös sorsa volt ez számos vidéken élő és alkotó íróval, aki nem vállalja a sokszor megalázó harcot a fővárosi irodalmi körök akkori sündisznóállásai ellen.

A farkasréti temető Columbáriumának egyik fülkéjében most már egy olyan ember hamvai pihennek, aki életének 75 esztendejében sohasem pihent. Pezsgő életöröm és lesúlytottság között hintázott, bölcs humor, szívét könnyítő irónia, sziporkázó móka volt életeleme, emberi együttérzésének, szociális életszemléletének

fűszere. Szerette a természetet, Sopron hegyes-erdős táját. Szerette megmászni a Schneeberg és a Rax havas ormát és szerette a belváros minden öreg házát, szerette a vidám társaságot és szerette a soproni emberek összeségét.

Művész volt, költő, író, műfordító, akinek még homályban rejtőző számos művét remélhetőleg egy érzékeny valaki, aki a soproni irodalmat kutatja, napfényre emeli és Boháti Róbertet megmenti a méltatlan elfeledéstől.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Honti Pál: Hany Istók nyomában.

Honti Pál: Hany Istók nyomában. Győr, 1972, 24 lap. (Kisfaludy Károly Könyvtár Füzetei 1. sz.)

Az erdész-vadász szerzőt Missuray-Krug Lajos „Hany Istók, rábaközi regék hőse” című tanulmánya (SSz. 1942. 24–57) óta, tehát 30 évig foglalkoztatta a történetileg igazolható rábaközi regealak rejtélyének a megfejtése. Missuray-Krug elsősorban a Hany Istókra vonatkozó történeti, néprajzi, szépirodalmi és természettudományi feldolgozásokat és utalásokat, valamint ábrázolásokat gyűjtötte össze, kritikailag megrostálva az elég nagy számban felbukkant tudálékos vagy költött elemeket is. Honti Pál a lecsapolás előtti Hanság faunájának és flórájának ismeretében próbál következtetni arra, hogyan kerülhetett az 1749-ben nagyjából 8 év körüli fiú a Hanságba, hogyan maradhatott meg, hogyan élhetett, hogyan következett be elfogása, majd eltűnése. A szerző feltételezi, hogy Hany Istók (e neveket utólag kapta!) egy nem környékbeli, hanem távolabbi vidékről a Hanságba rejtőzött pákásznak árvaságra jutott fia lehetett. Hany Istók megkereszteltetésekor (1749. márc. 17) a kapuvári plébános szerint 8 éves lehetett; Honti Pál szerint 3–4 éves korában, tehát 1744–45-ben kerülhetett apjával a Fertő melléki nádasokba, közelebbről a kapuvári Király-tó mellé. Az apa 1746–47-ben, tavasszal halhatott meg, az árva gyermek tehát közel két esztendő tölthetett egyedül a Hanságban. Ezekhez a következtetésekhez a szerző a Hanság természeti viszonyainak vizsgálatával jut el. Ugyanilyen alapon vizsgálja a hansági Király-tó mellett élő apa, ill. elárvult gyermekének feltehető életkörülményeit, étrendjét (nyers tojás, csík, apróhalak, béka stb.): „Hany Istók télen a vidrák és hódok várai és a lékek nélkül órákig sem lett volna képes vízi életet élni”. Honti Pál tanulmánya, amely a kapuvári Irodalombarátok Körének 1971. évi pályázatán első díjat nyert, Hany Istók rejtélyének eddig legelfogadhatóbb magyarázatát nyújtja.

Mollay Károly

E számunk szerzői: *Dr. Pröhle Jenő* gimn. ig., Sopron Mező u. 20; *Dr. Mollay Károly* tszv. egy. docens,

1364. Bp., V. Pesti B. u. 1, ELTE; *Dr. Lagzi István*, a varsói Magyar Intézet tud. titkára, 00–517 Warszawa, ul. Marszalkowska 80, Wegierski Instytut Kultury; *Dr. Merényi László* kandidátus, 1037 Bp., Luther u. 4–6 Bep. III/16; *Dr. Palotás Zoltán* tud. kutató, 1067 Bp. VI., ÉGSZI Lenin krt. 67; *Horváth Mihály* osztályvezető 9401 Sopron Városi Tanács; *Tirnitz József* levéltáros, Sopron Városi Tanácsház; *Lovas Gyula* GySEV főtanácsos, Sopron, GySEV Üzletigazgatósága; *Fogarassy László* tud. kutató Bratislava, Petrzsalka; *Kiss Jenő* egy. tanársegéd, Mihályi; *Becht Rezső* író, Sopron Udvarnoki utca 2.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Harmonia, Nr. 24. 1861. dec. 15. 217. – Ezt az adatot dr. Szabó Jenő figyelmének köszönöm.

2 (Megjegyzés - Popup)

A Petőfi soproni katonáskodását követő 1840/41. tanévben Nagy Imre Pozsonyban, Orlay Petrich Soma Pápán, Tatay István Halléban folytatja tanulmányait; a következő, 1841/42. tanévre Sass István Pestre, Fabricius Endre Pozsonyba, Lantay Sándor és Payr Sándor Pápara távoznak, a tanév végén Pákh Albert is befejezi a Magyar Társaságban mély nyomokat hagyó soproni diákságát. Az 1842/43. tanévben már csak Sass Károly (István öccse), majdan Szendrey Ignác uradalmi írnoka, Petőfi és Júlia levelezésének közvetítője, Németh János (alias Szurki) Petőfi második sárszentlőrinci szállásadójának, N. Ferenc tanítónak a fia és Káplai Lajos (1851-ben egy ál-Petőfi hiszékeny áldozata) maradtak Sopronban a diákbarátok közül. – A Harmonia felhívása nem volt a líceum két akkori tanárának címezve: Lehr András Sárszentlőrincen tanította Petőfit, Domanovszky Endre pedig Selmecen ismerkedett meg vele és Pápán lett barátja. Sopronra nézve nem voltak illetékesek, de feltűnő módon másféle Petőfi-emlékezésüknek sincsen – tudomásunk szerint – semmiféle írásos nyoma, de Lehr András legidősebb fia, Vilmos 1864-ben lerajzolta a sárszentlőrinci iskola épületét. A kép felirata: „A Sár-Szent-Lőrinci Algimnázium. Itt tanult Petőfi 1831–32.” E felirat, valamint Lehr Andrásnak a soproni ev. temetőben látható sírfelirata bizonyítják, hogy Lehr András büszke volt egykori tanítványára. A képet közli Csepregi Béla: Petőfi Sárszentlőrincen. Szekszárd, 1973. – Domanovszkynak és Lehr András fiainak szerepéről a Petőfi-kultuszban alább szólunk. – Sass István híres lámpajelenetének leírása és a hozzáfűzött lefegyverzően őszinte reflexiói (Vasárnapi Újság 1844, 103.) bizonyítják, mennyire nem akart magából ex-eventu-jóst faragni.

3 (Megjegyzés - Popup)

A *Petőfi Sándorhoz* címen Pönögei Kis Pál álnévvel az Athenaeumban megjelent verset Petőfi verseinek első gyűjteményébe *Merengés* címen vette fel, szerzősége ekkor vált közismertté.

4 (Megjegyzés - Popup)

Az Athenaeum évfolyama ma is megvan a Magyar Társaság könyvtárában, ahol az álnevet tintával kitörölték és föléje irták „Petőfi”. Alatta több diák kezétől származó megjegyzések olvashatók. 1. diák: „Docta capita conveniunt” [Tudós fejek összekerülnek, ti. Petrarca és Petőfi.] 2. diák: „Paulus de Kis: Non ex hortulo tuo! N. N.” [Nem a te kertecskéből, Kis Pál, ti. te, Kis Pál nem vagy méltó arra, hogy Petrarcat és Petőfit összehozd.] 3. diák: „N. N. ur nem lát tovább az orránál! Hisz Pönögei Kis Pál Petőfi álneve. N’. N’.” Ezek után a kárörvendő 4. diák: „Ha, ha, ha! megjárta N. N. ur!” Eme diákvitából csak annyi állapítható meg bizonyosan, hogy az Athenaeumot olvasó diákokat foglalkoztatta a vers és, ha nem is fogták fel friss humorát, közelebb álltak hozzá, mint Császár Ferenc és társai. – E megjegyzések keletkezésének idejét nem lehet pontosan rögzíteni.

5 (Megjegyzés - Popup)

Legtöbbje ma is megvan. Néhány 1856 és 1883 közt kallódott el. Ezekben a diákok kezén elnyűtt példányokban számos egykorú firkálás tartja fenn az akkori diákok Petőfi-tiszteletének emlékét. Greguss Ákos: Futár (Szarvas, 1847) című füzetében megtámadta Petőfi verseit és Vörösmarty Szózatát! Ezért való

„vezeklésének” egy stációja lehetett volna, ha olvassa, miként szamarazzák le a soproni példány lapszélein Petőfi-ellenes sorainak gyenge pontjainál. „Az is bivaly lehetett”, ti. az a barátja, aki e füzet kiadására unszolta Gregusst.

6 (Megjegyzés - Popup)

Pákh Albert öccse, Károly szintén a műsor szereplői közt volt (István nádor halálára írt versének bokros jelességeit s annak megrázó előadását Torma meg is dicsérte), ezért feltehetjük, hogy nem egyedül ő ismerte a tényeket: Kaján Ábel Pákh Albert álneve és a kóbor színész modellje Petőfi. – Szinnyei (I, 286.) és Gulyás Pál Álnévlexikona szerint Torma Atádi Vilmos álneve volt, de Vas Gereben életrajzírójával, Vali Bélával és Bodolayval (i. m. 323.) valószínűbbnek tartjuk Vas Gereben szerzőségét, aki 1845-től az Esterházy herceg főügyésze mellett joggyakornokoskodott Sopronban és Kismartonban (SSz. 1960, 258.). „Velünk” írja, noha az Életképek levelezője A csárda romjait olvashatta lapjának az évi jan. 30-i számában. – A Magyar Társaság ez örömnepéről részletesen szól Bodolay i. m. több helyén (63–64., 104–105., 685–687.), újabb művében (Petőfi diáktársaságai. Bp., 1973. 239–240.) hiteles, élénk képet fest róla. Petőfi soproni utóéletének jelen összefoglalásában e kiemelkedő esemény rajzánál a már ismert adatok felhasználása nem volt mellőzhető.

7 (Megjegyzés - Popup)

A levélnek a Szünórákat illető részlete olvasható a Szünórákban (1843/44. 9. sz. 144.), közölve Szabó Mózes: Pákh Albert pályája. Kolozsvár, 1903, 33–34.

8 (Megjegyzés - Popup)

A jegyzőkönyv „Bordall” bejegyzése (1846. szept. 18.) nem vonatkozhatik az ilyen címen szereplő Petőfi-versre, mivel ez csak 1848. ápr. 9-én jelent meg. Talán a Kördal?

9 (Megjegyzés - Popup)

Ez utóbbi hanyag bejegyzés (1848. márc. 18.) azonosítása nehézségekbe ütközik. A *Szeretlek kedvesem!* című és kezdetű vers 1848 novemberben, tehát később keletkezett, a *Szeretlek én, szeretlek téged ...* 1848 januárban, de a költő életében nem jelent meg. Szeretlek kezdetű Petőfi-vers a *Szeretlem- és pipadal*. És ezt szavalták volna éppen három nappal március 15. után?! Vagy a Szeretek én címét hibázták el? – Bodolay gyanútlanul közölte a Bordalt és ezt a címet, valamint a jegyzőkönyv elírása nyomán Megyeri-t *A tintás üveg* helyett; *A magyar nemzet* című vers sem szerepel a jegyzőkönyvben.

10 (Megjegyzés - Popup)

A magyar irodalomtanítás ős- vagy hős-kora iránt érdeklődők számára közlöm az 1844/45. tanévből a bölcsészeti-, jog- s hittani osztálynak erre vonatkozó bejegyzéseit. Tanár Szabó József: Szeptember: A magyar literatura 1–2. időköze Róbert Károlyig. Október: A magyar literatura 3–4. időköze a 16. századig. November: A magyar literatura 4. időköze a 17 1/2 század. December: A magyar literatura 5. időközének jelességei a magyar tudós társaság felállításáig. Január: A többi idő ismétlésre fordítatott. Csak az előző tanévben, 1843/44-ben találunk az alsóbb, az ékesszólási osztályban magyar „költeményelemzésre” utaló bejegyzést; tanár szintén Szabó József: Őszelőhó: A magyar nyelv első költeményi darabjai. Őszhó: A magyar nyelv jelesebb 2 költeményei Garaytól és Berzsenyitől magyarítottak. Őszutó: A magyar nyelv 4 költeményei Kisfaludy Sándortól, B. Ötvös (!) Józseftől és Kisfaludy Károlytól. Télelő hó: A magyar nyelv

gyakorlatául 5 költemények Kis Jánostól.

11 (Megjegyzés - Popup)

Kis János levele Guzmics Izidorhoz, kelt Sopron, 1837. jún. 3. Közölve: Irod. tört. Közl. 1943. 241. – Kilenc év múlva Kis János elégedetlenségét igazolja nem is az iskolai deklamációkról, hanem a Magyar Társaság örömmünepéről szólva Torma, lásd fent.

12 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Németh Sámuel: A soproni diákforradalom 1848-ban. SSz. 1943, 13–23; Bodolay i. m. 259–260. – Bár nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, szükségesnek látszik a Petőfi-irodalomban gyakran felbukkanó tévhit eloszlatása. Sass István: Petőfi katonáskodása Sopronban címen a jegyzetben (Vasárnapi Újság, 1884. 87.) írja: „Sajnos, hogy [a Magyar Társaság] évkönyvei és egyéb nevezetes okmányai az ötvenes években, mint hallom, elvesztek, vagyis valamely „gutgesinnt”-ségnek áldozataként elhamvadtak. Pedig bizony ártatlanság volt az egész!” Sass Istvánnak ez a Magyar Társaság egész levéltárát illető, a „mint hallom”-mal (1884-ben!) a hitelét erősen korlátozó megjegyzése felbukkan még a legújabb kritikái kiadásban is (P. S. Összes költeményei, 1. Bp., 1973, 226.), de elsősorban annak a kisebb körnek az érdemkönyvére vonatkoztatva, amelyet először Orlay Pelrich Soma említ (Adatok Petőfi életéhez. Bp.-i Szemle, 1879, 19. köt. 9.): „ha emlékem nem csal, Petőfi pár műve is helyet foglal abban. Mivel én a következő évben a pápai főiskolába léptem, nincs biztos tudomásom arról, hogy ez az érdemkönyv hova lett, de úgy vélem, hogy Lantay, ki egy évvel utánam szintén Pápára jött tanulónak, úgy nyilatkozott a felől, hogy azt társaságunk föloszlásával a régi egyletnek adták át megőrzés végett.” A Magyar Társaság irattárának sorsáról szóló Sass-féle értesülést Bodolay egész könyve cáfolja (lásd az általa használt források jegyzékét: i. m. 779.). Viszont Orlay Petrich Soma hitelesebb tanúnak bizonyult annál, semhogy a kisebb körű érdemkönyv létrejöttének tényében okunk lenne kételkedni. De szinte teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy Orlaynak Lantay Sándortól (meghalt 1843. végén!) kapott bizonytalan nyilatkozata ellenére az érdemkönyv sohasem került a Magyar Társaság levéltárába, mert fennmaradt a levéltárban „találtató Irományok Laistroma” (jelzete: A. IV. 12.), melyet 1833-ban szerkesztettek, és amelybe ezután 1846-ig évről évre bevezették a gyarapodás tételét, ezek között pedig az érdemkönyvre utaló adat nincsen. A „gutgesinnt”-ségből eredő elhamvasztást az igazolatlan Petőfi-legendák közé kell sorolnunk.

13 (Megjegyzés - Popup)

Az átszervezés részben a 48-as Reformkívánatok egyes pontjait hajtotta végre. Az iskola a soproni egyházközségtől a dunántúli egyházkerület fenntartósága alá került, másrészt az Organisationsentwurf kényszerítő hatására megalakult a nyolcosztályos gimnázium, fölülte a 2–3 évfolyamos hittani és egyideig jogtani osztályokkal, az utóbbiak adták az iskola főtanodai jellegét.

14 (Megjegyzés - Popup)

1867-ben visszatérnek a régi névhasználatra: Magyar Társaság. Ilyen értelemben érvényes Bodolay megállapítása: „mindvégig megőrizte nevét” (i. m. 110.).

15 (Megjegyzés - Popup)

Lelkiismeretesen végzett tanítási munkája akadályozta tudósi ambícióinak kielégítésében, a filozófia történetének megírásában, lásd Alexander Bernát: Domanovszky Endre lev. tag emlékezete.

(Emlékbeszédek a MTA tagjai felett. 11. köt. 1.). Bp., [1901.]

16 (Megjegyzés - Popup)

A tanárelnök szellemi kisugárzását a szűkszavú jegyzőkönyvek nagyon halványan tükrözik. Petőfivel csak egy negatív megnyilvánulás foglalkozik, az *Ivás közben* szavalására (1862. jan. 18.): „Tekintetes Elnök Ur ily darab megválasztását illetőleg teljes rosszalását nyilvánítja”. Ugyanezen vers előbbi és későbbi előadását nem kísérte ilyen elnöki vétőszerű megjegyzés.

17 (Megjegyzés - Popup)

Egy rossz szavalás ilyen mérges megjegyzésre ingerli a jegyzőt, a jó ízlésű Lehr Albertet: „Kívánatos volna, ha már egyszer felhagynánk ilyen darabok előadásával, melyeket úgyszólván előszeretettel szoktunk minduntalan elmennydörögni. A mellett hogy érdekek sincs már, a szavalót is nevetséges színben tüntetik fel. Van elég szép költeményünk, melyeket senkinek se jut eszébe elszavalni, pedig jobban szánkba illenék.” Lehr Albert 12 szavallattal a legszorgalmasabb Petőfi-szavalója a Társaságnak. Saját válogatása (*Itt a próba, Ha férfi vagy, légy férfi* stb.) felülemeli azon a gyanún, mintha az „érdekek sincs már” és „jobban szánkba illenék” kitételekkel az *Egy gondolat*-ot tartalmilag itélné elavultnak. Az „elcsépelés” ellen emelt csak szót. – A jegyzőkönyv 1856. februártól kezdve minden szavallathoz bírálatot fűz. Néha csak egy hivatalból odavetett jelzöt találunk (például: meglehetősen), de a hosszabb elemzések az ifjúság ízlését is tükrözik. A *Szeget szeggel* bírálója (1865. máj. 7.) Petőfit saját magával szemben védi, mintha komikus versei méltatlanok volnának a nagy költőhöz: „inkább mellőzni kell a költő ily termékeinek előadását, mint ily különöz szeszélyének többszöri feltüntetésével nagyszerűségét, fenségét csökkenteni.” Az *őrült* szavalásától más okokkal akarták elriasztani a kezdőket. Lehr Albert mint jegyző így vélekedik (1863. okt. 31.): „Ilyen darabot ne válasszunk, mert azt előadni mi nem, csak egy Egressy képes.” A tanácsot nem fogadták meg. 1865. márc. 18-án Gyurátz Ferenc szavallatát így elemzi Fadgyas János: „Az örült életviszonyának különböző mozzanatait helyesen választotta el, az egyes reflexiókat kiemelte s a költemény egyes szakainak végén előforduló refrainekeket mint az örültség megrázó gúnykaczaját többször eltalálta. De hibázott szavaló annyiban, amennyiben az örültségei a költeményben mindig nem objective, hanem subjective igyekezett feltüntetni. Holott az örültség objectiv jellemét majd minden versszakban csak a refraineknél veszi el, csak itt nyilatkozik subjective.” Az objektív-szubjektív vonások ezen merev szembeállítására is lehet vonatkoztatni egy későbbi szavallat alkalmával olvasható, szerénységre felhívó megjegyzést (1869. dec. 10.): „Ajánltatik szavallónak, hogy oly költeményt, melynek tartalmával a critica sincs egészen tisztában, és amelyet ő még kevésbé képes megérteni, s így jól elő adni, szavallatul ne válasszon.” – Mikor egy ízben a jegyzőkönyvből kimaradt a Petőfi-vers címe, a bírálat segít az azonosításban: „Az isteni gondviselésben való rendíthetetlen bizalom gyengén emeltetett ki” (1859. ápr. 16.). Nincsen kétség: A magyarok istene került másorra.

18 (Megjegyzés - Popup)

Hangok a múltból. A magyar nemzet nagy napjai emlékéül. Összeszedte és kiadta két magyar honfi. (Előszó: Vasfi [Eisler Mór] és Benkő [Kertbeny Károly?]) Lipcse, 1851. Keil Ernő és társa, XIX, 345 p.

19 (Megjegyzés - Popup)

A Petőfi-versek közléseinek megállapítása terén a MTA Irodalomtörténeti Intézete Petőfi-bibliográfiájának használatában Kiss József nyújtott szíves segítséget. Mivel az említett katalógus a Petőfi halála utáni másod-, harmad- stb. közlések tekintetében nem hiánytalan, az előadott megállapítások és feltevések újabb

adatok felbukkanása esetén változhatnak – nézetem szerint nem lényegbevágóan.

20 (Megjegyzés - Popup)

Témánkkal ugyan csak lazán függ össze, de itt említjük meg, hogy egy ál-Petőfi eset mindegyik érintettje korábban a líceum diákja, a Magyar Társaság tagja volt – természetesen a szélhámos ál-Petőfi kivételével. A Vasárnapi Újság szerkesztője, Pákh Albert felszólítására Kiss Elek hívta fel a figyelmet a makacsul hiszékeny áldozatra, Káplai Lajos kisbaboti (Győr m.) lelkészre, s az esetre Szilvássy Márton győri újságíró derített fényt. Lásd Vasárnapi Újság 1860. 52. sz., 1861. 6. és 11. sz. – Az ál-Petőfik rosszízű tevékenysége háttérének szociálpszichológiai elemzése a korszak közérzetének egy jellegzetes elemére vehető – véleményünk szerint – világosságot és ezért érdemelne figyelmet.

21 (Megjegyzés - Popup)

Az ünnepség záró száma: Petőfi *Az utolsó alamizsna* szavalása volt helyesen kitervelt aktualitással. A bevétel maradékát, 77 ft 13 kr-t 100 ft-ra kiegészítve küldték el.

22 (Megjegyzés - Popup)

Az érdemkönyvbe mégis belekerült három tagnak az ünnepélyre szánt „önkészítette munkája”. Lágler József – Vörösmarty mint költő – ma is megvan. A következő három levél a kötetből hiányzik. Az egyéb csonkulásoktól eltérően itt világosan megállapítható a csonkítás, az ollóval történt ügyetlen kivágás. A kivágott három levél utáni lapon van Haffner Lajos munkájának (Vörösmarty életrajza) féllapnyi vége 1855. december keltezéssel. Miért történt így, csak találgatni lehet.

23 (Megjegyzés - Popup)

Teleki László gyászünnepélyét a Nyelvmívelő Egylet tagjai szorgalmazták, és 1861. máj. 25-én és gyászistentisztelet keretében rendezték, hová az ifjúság „feketén bevont kardokkal és lefátyolozott nemzeti zászlóval vonult a Tekintetes tanár urak kíséretében.” Petrik János lelkes egyházi beszédének témája: „Ha bár az Igazságnak egyes bajnokai sírba szállnak is, még azért maga az igazság nem vész.”

24 (Megjegyzés - Popup)

Jellemző, hogy a növendékek tanáraik nélkül rendezik az ünnepélyt s annak a növendéknek a nevét sem közlik, aki a szavalandó költeményeket rendelkezésükre bocsátotta. Mind a négy, műsorra került Petőfi-vers az Életképek 1848. évfolyamában (március–április–június havi számaiban) jelent meg, az Újabb költemények között egyik sem.

A szerző e helyen mond köszönetet Martinkó Andrásnak (MTA Irodalomtudományi Intézete) készségesen nyújtott, értő támogatásáért.

25 (Megjegyzés - Popup)

Forrásjegyzék: A Magyar Társaság Jegyzőkönyvei: 5. köt. (1840–54); 6. köt. (1855/56–1860/61); 7. köt. (1861/62–1869/70). (Jelzet: A. II. 5., 6., 7.). – A Magyar Társaság érdemkönyvei: 1839–1871; 1859–1889 (Jelzet: B. I. 6b, 12.). – A Magyar Társaság örömmünnepein elszavalt munkák: 1840–1859 (Jelzet: B. I. 9a.). – Hajnal. Kéziratos lap. 1–5. évf. 1857–1860/61. Szerk. 1–3. évf.: Torkos László; 4–5. évf.: Lehr Zsigmond. Részben kötött évfolyamok, részben füzetsomók; nem teljes. – Bimbófüzér. Kéziratos lap. 1–5. évf. 1864/65–1868/69. Szerk.: 1. évf.: Támer János; 2. évf.: Gyurácz Ferencz; 3–4. évf.: Gombótz Miklós;

5. évf.: Farkas Sándor. Részben kötött évfolyamok, részben füzetcsomók; nem teljes. – A soproni ev. tanítóképző intézet Magyar önképző Társasága, Ifjúsági Napló, 1. évf. 1864/65. Fel. szerk.: Fejér Gyula. Munkatárs: Macher Endre (Jelzet: D. I. 44.). – valamennyi a Magyar Társaság levéltárában, a Berzsenyi Dániel gimnázium könyvtárának őrzésében.

26 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Merker–Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1958²-tól (*Psalmendichtung* címszó, megjelent 1967-ben).

27 (Megjegyzés - Popup)

De Boor–Newald: Geschichte der deutschen Literatur. München, 1967⁶, V, 121–128.

28 (Megjegyzés - Popup)

A kor irodalmából idetartozik pl. Nikodemus Frischlin (1547–1590) „Susanna” (1578) című latin és „Frau Wendelgard” (1579) című német drámája. Vö. De Boor–Newald i. m. 80–81.

29 (Megjegyzés - Popup)

Büchmann, Georg: Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des Deutschen Volkes. Berlin, 1879¹¹, 324.

30 (Megjegyzés - Popup)

Tisztázatlan még e bordalok kapcsolata a hasonló darabokkal, vö. Steidel, Max: Die Zecher- und Schlemmerlieder im deutschen Volkslied bis zum dreissigjährigen Kriege. Karlsruhe, 1914. Tipológiai feldolgozás Ritte, Hans: Das Trinklied in Deutschland und Schweden. Vergleichende Typologie der Motive. Bis 1800. München, 1973.

31 (Megjegyzés - Popup)

E kiadványra Jancsovics Antal hívta fel a figyelmet. A m. számú darab az I. rész 4., a másik kettő a II. rész 4. füzetében jelent meg.

32 (Megjegyzés - Popup)

Társas énekek három hangra. Nevezetes régi, idegen mesterek szerzeményei, melyekhez külön-külön magyar versezeteket készített és igazított Nádasdy Kálmán. Bp., 1935 (Éneklő Magyarország 3).

33 (Megjegyzés - Popup)

Rauch: Nyolc kórusmű. Egyneműkarra a „Musicalisches Stammbüchlein”-ből. Közreadja Jancsovics Antal. Bp., 1973.

34 (Megjegyzés - Popup)

Lásd Lagzi István: Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben. SSz. 1973, 244–253.

35 (Megjegyzés - Popup)

Adam Majewski: Wojna, Ludzie i Medycyna. Wydawnictwo Lubelskie 1968. Majewski rövid ideig mint katonai menekült Magyarországon élt, majd Franciaországba, később Angliába, a Közel-Keletre, végül az olaszországi hadszíntérre került. Könyvében (II., III, IV. fejezet) a magyarországi lengyelekről is megemlékezik.

36 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Antall József egykori miniszteri osztálytanácsos a Belügyminisztérium IX. (a lengyel polgári menekültekkel is foglalkozó) osztályának a vezetője 1946-ban megjelent forrásértékű könyvében a Magyarországról evakuált lengyel katonák és katonakorú polgári személyek létszámát 110 ezer főben állapította meg (a magyarországi lengyel menekültek összlétszáma 140 ezer fő volt). A Magyarországon maradt lengyelekből (30 ezer fő) további 20 ezer „szökött” a szövetségesekhez. 1940-ben a Romániában internált lengyelekből 5 ezer fő került Magyarországra. Azoknak a lengyel menekülteknek a száma, akik a háború egész ideje alatt Magyarországon tartózkodtak – Antall szerint – 15 ezerre tehető. A HM-i források szerint ebből katona volt 7 ezer, a civil menekültek közül 3 ezren lakótelepeken, ún. polgári táborokban, 2 ezren magánszemélyeknél (formálisan ezek is valamelyik polgári tábor állományába tartoztak) laktak. A magyarországi zsidó hitközségeknél elhelyezett lengyelek száma mintegy 3 ezer fő volt (Antall József: A lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Bp., 1946).

37 (Megjegyzés - Popup)

Somogyi Újság, 1939. okt. 30. Három Minisztérium érdekes rendelete az alispánokhoz a lengyel menekültek munkábaállításáról.; Somogy megyei Levéltár (SML.) Főispáni iratok 1127 (25)–1939. A m. kir. Földművelésügyi miniszter 137–537/1939. VII. A–1. számú körlevele az őszi mezőgazdasági munkák zavartalanságának biztosítása, különösen a menekültek közvetítése révén.

38 (Megjegyzés - Popup)

Hadtörténelmi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium iratai (HL. HM.) 1939. 21–21–3205–492284. A sárvári Esterházy hercegi uradalom távirata a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályához. 1939. szept. 26.

39 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1939. 21–21–3205–519490. A HM. hangsúlyozta, hogy a lengyel menekültek munkába állítása csak ott kívánatos, „ahol a sürgős munkák elvégzésére nem akad elegendő magyar munkavállaló”.

40 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1940. Eln. 21–21–3554–12447. – Vö. Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Bp. 1961, 69–71. Korom elemzése szerint a mezőgazdasági munkanélküliség a II. világháború elején megszűnt, sőt egyes területeken munkaerőhiány jelentkezett. A mezőgazdaságban (pl. a sárvári Esterházy uradalom kapuvári gazdaságában) a munkáshiányt a munkaintenzitás fokozásával, illetve lengyel munkások igénybe vételével próbálták csökkenteni, nem sok sikerrel. A mezőgazdasági termelés – a nagybirtokosok – érdekében a kormány különféle intézkedéseket hozott. A mezőgazdasági munkásoknak – elvileg a lengyeleknek is – megtiltották a munkahely változtatást, a munkamegtagadást internálással, munkaszolgálatos századba küldéssel büntették (ez alól a lengyelek kivételt képeztek). A munkástáborok és

a munkásosztagok számának növelése, a magyar „hadimunkások” kizsákmányolása sem biztosíthatta a mezőgazdasági és az ún. „köz munkák” zavartalanságát.

41 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1940. 21–21–3556–23703.

42 (Megjegyzés - Popup)

Korom i. m.; vö. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp. 1969, 230–233; Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Bp., 1964; Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország a fasiszta Németország „életterében” 1933–1939. Bp., 1961.²

43 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1940. 21–21–3558–61121.

44 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1940. 21–21–3558–66921.

45 (Megjegyzés - Popup)

Karsai Elek: A budai vártól a gyepűig. Bp., 1965. 342–343.

46 (Megjegyzés - Popup)

I. m.

47 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1942. 21–21–5208–119929. A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának.

48 (Megjegyzés - Popup)

I. m.

49 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1942. 21–21–6116–31209.

50 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1941. 21–21–4783–483756. A hadiipari termelés és a vasutak megnövekedett szénszükséglete következtében 1943-ban már 750 ezer tonna szénigény jelentkezett. Ezt a mennyiséget a magyar szénbányák – több okból – nem tudták teljesíteni. A korszerű technika hiánya, a rablógazdálkodással egyenlő művelési rendszer, a bányászok katonai behívása nehézségeket okozott a bányászatban. A széntermelés további csökkenésének megakadályozására és a munkaerőhiány enyhítése érdekében a lengyel menekültek köréből bányamunkásokat toboroztak, később pedig munkásosztagokat rendeltek bányamunkára. Vö. Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. Bp., 1968,

163–168; Korom i. m. 88.

51 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1941. 21–21–4783–485464. Honvédelmi minisztériumi rendelet a lengyel katonák szénbányákban való alkalmazásáról (1940. szeptember 9). A bányamunkára való felszólítás eredményeképpen az Urikány–Zsilvölgyi Kőszénbánya R. T. brennbergbányai üzemeibe először 49 fő lengyel munkás jelentkezett.

52 (Megjegyzés - Popup)

I. m. Vö. HL. HM. 1941. 21–21–4783–502361 sz. jelentéssel, jelentkezett, ebből 32 fő szakképzett bányász, 13 fő bányanapszámos és 4 fő szakképzett, de gyakorlat nélküli munkás volt.

53 (Megjegyzés - Popup)

I. m. A pilisvörösvári lengyel munkástábor állományába tartozó lengyel bányászok minimális heti keresete (egy napra 5,50 pengő) 33,60 pengő volt. A napi étkezés egy személyre 2,5–3 pengőbe került. Vö. HL. HM. 1943. 21–21–6750–412750. A pilisvörösvári m. kir. internáló (lengyel) munkástábor parancsnokság 124. sz. sgt. 943. sz. jelentése a lengyel bányamunkások élelmezéséről (1943. január 28).

54 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1941. 21–21–4783–502361. A m. kir. kapuvári lengyel katonai (internáló) gyűjtőtábor parancsnokság jelentése a szénbányász lengyel katonák ellenőrzéséről (1940. október 9).

55 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1941. 21–21–4783–328093. A m. kir. Bregencz-majori lengyel katonai (internáló) táborparancsnokság 1940. december 10-i jelentése a HM. 21. osztályának; HL. HM. 1941. 21–21–4783–517177.

56 (Megjegyzés - Popup)

Az Egyesült Államok budapesti képviselőjén keresztül (az amerikai lengyelek szorgalmazására – *L. I.*) megalakult az Amerikanska Komisja Pomocy Polakom = A Lengyel Menekülteket Segélyező Amerikai Bizottság elnevezésű szervezet. Angol részről az Angielskiego Komitetu dla Polskich żołnierzy Internowanych = Lengyel Internált Katonákat Segélyező Angol Bizottság és a World's Evangelical Alliance szervezet segítette a magyarországi lengyel menekülteket (HL. HM. 1940. 21–21–3977–443592; Antall: Lengyel menekültek ... 76.

57 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1941. 21–21–4783–547255.; Országos Levéltár Belügyminisztérium IX. osztályának iratai (OL. BM. IX.) 295437. 1941. október 29).

58 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–542156. Az Alumíniumérc Bánya és Ipar R. T. Igazgatóságának 1943. augusztus 12-én a honvédelmi miniszterhez írott kérelme. Vö. HL. HM. 1943. 21–21–6759–493622 sz.

iratot.

59 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–450722.; HL. HM. 1943. 21–21–6753–074.

60 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–469303. A mosonmagyaróvári timföldgyárba Fertőszentmiklósról átvezényelt lengyel katonák munkaszerződése (1943. május 18).

61 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–450722. A m. kir. szombathelyi 3. honvédkerületi parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. április 8).

62 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–469303. Munkaszerződés. A betegek részére több hetes vagy akár néhány hónapos betegszabadságot és szanatóriumi gyógykezelést biztosítottak Hévíz, Pesthidegkút, Mátraháza gyógyhelyeken. (HL. HM. 1942. 21–21–6754–478081; OL. BM. 1941–1944–IX–15–4025–107.) Orvosi beutalóval – az ország minden részéből – sok lengyel menekült kereste fel a budapesti gyógyfürdőket (HL. HM. 1943–21–21–6751–427775, 777., 778. sz. iratok; HL. HM. 1944, 21–21–6823–402236, 402516, 402517; HL. HM. 1944. 21–21–6823–345). A lengyel katonai és polgári orvosok számtalan esetben a lengyel táborok környékén lakó magyar lakosságot is gyógykezelték. Vö. HL. HM. 1941. 21–21–4389–30763; Dr. Stanislaw Ksyk volt ezredorvos–főhadnagy visszaemlékezése, Tarnów (Dr. Lagzi István gyűjtése).

63 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6750–539602.; Vö. Ránki György: Emlékiratok ... 210.

64 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6760–526843.

65 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–472774.

66 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–473947.

67 (Megjegyzés - Popup)

I. m.

68 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–500343. Az érsekújvári Kultúrtechnikai Hivatal főnökének levele a

honvédelmi miniszterhez (1943. augusztus 1).

69 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1939. 21–21–3205–508841. Az 1913. XLIII. tc. foglalt egyezmények közül az V. egyezmény II. fejezet 11. cikke rendelkezik a semleges hatalmakhoz került hadviselő államokbeli egyének felől, amely nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy az „internáltak” munkára foghatók-e vagy sem. Mindezek megállapítása után (belekalkulálva Magyarország valóságos – nem hadviselő – helyzetét és a Németországhoz fűződő kapcsolatait – *L. I.*) a HM. 15. osztálya arra a megállapításra jutott, hogy az analógia juris elvének alkalmazásával a lengyel katonai menekültek munkára fogása (alkalmazása) a hadifoglyokkal (?) történő bánásmód elvei (1936: XXX. tc. III. szakasz 27. cikk) szerint történjék. Az előbbieket szellemében megállapították, hogy „nincsen akadálya” annak, hogy a lengyel katonákat (csak katonai személyeket – *L. I.*) szervezett vagy egyénileg választott munkára vezényeljék.

70 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6750. M. kir. katonai internáló (lengyel) Munkástábor Parancsnokság (Pilisvörösvár) 124. sz. sgt. 943. sz. jelentése a lengyel munkások élelmezéséről (1943. január 28).

71 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21-21-6759-495544. Dr. Marian Steifer vezérkari ezredes, a Magyarországon Internált Lengyel Hadsereg képviselőjének levele Baló Zoltán ezredeshez a HM. 21. osztályának vezetőjéhez (1941. augusztus 8. Lengyelül).

72 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–539615.

73 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6759–495544. A budapesti lengyel táborcsoortparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának az árvízvédelmi munkát végző lengyel munkásszázadok munkájáról (1941. augusztus 11).

74 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1944. 21–21–6823–402219. A fertőszentmiklői m. kir. katonai internáló (lengyel) táborparancsnokság jelentése a szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokságnak (1943. december 29). Lásd még HL. HM. 1944. 21–21–6823–579729. sz. iratot.

75 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–489087; HL. HM. 1943. 21–21–6753–416342 (1940. január 30). Vö. Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler ellenes nemzeti egységért. Bp., 1968, 163–165.

76 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1940. 21–21–3552–944. A Honvédelmi Minisztériumból külföldön akreditált magyar katonai attasék részére készített összefoglaló tájékoztató a magyarországi lengyel menekültekről. A polgári menekültek segélyösszegét 1939 őszén a Belügyminisztérium a következőképpen állapította meg: a kiemelt

kategóriába tartozó (művész, állami főhivatalnok, egyetemi tanár, egyházi méltóság) családfő vagy egyedülálló személy részére naponként 4 pengő, házastárs részére napi 2 pengő, minden gyermek és hozzátartozó részére napi 1 pengő segélyt folyósítottak. 1939. december 15-től a többi menekült 1,50 pengő, 1940. január 15-től a felnőttek és a 12 évesnél idősebb gyermekek napi 2 pengő, a gyermekek 1,50 pengő ellátmányt kaptak. 1941 végén ismét módosították a polgári menekültek segélyezésének mértékét. Az új rendelkezés szerint (a katonai táborokban élő polgári menekülteket is beleértve) a felnőtteknek napi 3 pengő, a családfenntartóknak 4 pengő segélyt állapítottak meg. 1942. január 1-én a katonatiszti hozzátartozók – rangra való tekintet nélkül – naponként és személyenként 4,50, a gyermekek 3 pengő összeget kaptak. (Lásd még: SML. A tabi járás főszołgabirájának iratai 4 (81)–1943; a BM. IX. osztályának körlevele a lengyel polgári menekültek segélyezéséről; HL. HM. 1943. 21–21–6753–195822; Baló Zoltán ezredesnek a HM. 21. osztályvezetőjének az összes honvédkerületi és hadtestparancsnokság részére kiadott, a lengyel menekültek ellátását szabályozó HM. rendelete. 1943. július 27.) 1943. szeptember 1-től a menekültek az alábbi segélyösszeget kapták: családfő 5 pengő, feleség 4 pengő, minden gyermek 3 pengő. A kiemelt ellátásban részesülőknél a családfő napi 7 pengő, a feleség 4 pengő, minden gyermek 3 pengő, a katonatiszti hozzátartozók esetében a feleség napi 5 pengő, a gyermek 3 pengő zsoldot kapott. Igazolt lengyel főiskolai és egyetemi, valamint középiskolai tanulók napi ellátmányát 5,50 pengőben állapították meg (HL. HM. 1943. 21–21–6753).

77 (Megjegyzés - Popup)

Puskás A. I.: Magyarország a II. világháborúban. Bp., 1971, 85.

78 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–495822. Baló Zoltán ezredesnek, a HM. 21. osztályvezetőjének az összes hadtest és honvédkerületi parancsnokság és valamennyi lengyel katonai (internáló) táborparancsnokság számára kiadott, a lengyel menekültek ellátását szabályozó HM. rendelete (1943. július 27).

79 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–455058. Baló Zoltán-féle hagyaték. Növ. Napló szám: 53/1963.

80 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6751–423161.

81 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6758–526853. A Honvédelmi Minisztérium átirata a belügyminiszterhez a lengyel internáltak pénzbeli és természetbeni járandóságainak megállapításáról. A dolgozó lengyel katonák részére húsból napi 190 grammot, kenyérből 500 grammot, a nem dolgozó (táborban lévő) katonáknak napi 150 gr húst és 250 gr kenyér fejadagot állapítottak meg. (A második világháború alatti életszínvonal alakulásával kapcsolatban vö. Puskás i. m. 163–167.) A lengyel katonák élelmezésében 1943 őszén ismét változás állott be, a kenyéradagot 150 grammra csökkentették, miközben a mezőgazdasági és iparcikkek árai gyorsan emelkedtek. Vö. Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945. Bp., 1965, 157; Ránki: Emlékiratok ... 205–206.

82 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–412750. A fertőszentmiklósi m. kir. katonai internáló (lengyel) táborcsoport parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának. Kimutatás a tábor állományából munkán lévő lengyel internáltakról (1943. február 1).

83 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753. 47405. Kimutatás a fertőszentmiklósi lengyel katonai tábor állományából munkán lévő internált katonákról (1941. június 1).

84 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1944. 21–21–6823–400368. A hadtestparancsnokság jelentéseiből összeállított kimutatás a munkán lévő lengyel internált katonák létszámváltozásáról (1942. szeptember 9).

85 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6755–488406. Pasciak Michal Bregencz-majori internált lengyel katona levele a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályához (1943 június 18. Németül).

86 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1944. 21–21–6823–659079. Aleksander Król mérnökkari alezredesnek, a Lengyel Katonai Képviselő vezetőjének levele a HM. 21. osztályvezetőjéhez (1943 december 15): „...Prosze o laskawe widanie rozkazu przeniesienia z obozu Bregencz-major 30 podoficerów i seregowców starszych wielkim i chorych szczególnie na reumatyzm – do obozu Pilisvörösvár..., Prosbe motywaje bardzo zlymi warunkami zakwaterowania w Bregencz-major.”

87 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21–21–6753–470554. A m. kir. szombathelyi 3. honvédkerületi parancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának; HL. HM. 1943. 21–21–6755–488404. A m. kir. szombathelyi m. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. augusztus 2); HL. HM. 1943. 21–21–6757–525016 (1943. szeptember 15); HL. HM. 1943. 21–21–6751–423183. A 3. honvédkerületi parancsnokság soproni állomásparancsnokságának jelentése. Távirat; Lagzi István: Francia menekültek Balatonbogláron. Magyarország 1972. szeptember 24; HL. HM. 1943. 21–21–6751–423220. Jelentés a bécsújhelyi repülőgépgyárból megszöktekről (1943. február 19. Távirati jelentés a HM. 21. osztályának. Szombathely). A lengyelek és franciák Magyarországra szökésével kapcsolatban előfordultak – elgondolkodtató – egyedi esetek is. Sibrik ezredesnek a HM. Elnöki B. osztályvezetőjének egyik feljegyzése szerint Aloyzi Pietruszek lengyel katona 1939. szeptember 21-én lépte át alakulatával a magyar–lengyel határt. Pietruszek a komáromi lengyel táborba került, majd az ún. szabad evakuáció során Franciaországba távozott, ahol a Lengyel Légiónak 2. gyalogezredében teljesített szolgálatot. A francia kapituláció előtt német fogságba esett. 1942 nyarán a németországi hadifogoly- és munkatáborból Magyarországra szökött és menedéket kért a fertőszentmiklósi lengyel táborban (HL. HM. 1942. 21–21–5706–507037). Tadeusz Machniewski 1939. szeptember 20-án érkezett Magyarországra, majd néhány hónappal később visszatért (szökött) Lengyelországba, szülővárosába Zwardonba. Otthon nem talált munkát, ezért visszaszökött Magyarországra, ahol ismét tábori állományba vették. A Németországból Magyarországra szököttek az első katonai vagy rendőr őrszobán (ha oda kerültek) azt is megmondták, hogy melyik lengyel táborba szeretnének kerülni. Vö. HL. HM. 1943. 21–21–6752–429981; HL. HM. 1943. 21–21–5767–546843.,

502787.; OL. BM. Ált. K-150-1942-1944-IX-9-4014-245095.; HL. HM. 1943. 21-21-6753-439558(543564)., 554075; HL. HM. 1943. 21-21-6753-499749., 493639 (1943. július 14). Négy lengyel katona a németországi hadifogságból megszökött és a fertőszentmiklósi lengyel katonai menekülttáborban jelentkeztek, s a táborban nyertek végleges elhelyezést. Még 1944. január 9-én is csoportosan szöktek Magyarországra lengyelek (HL. HM. 1944. 21-21-6823-404692). Lásd még HL. HM. 1943. 21-21-6753-473040. A szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése. 1943. május 28).

88 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21-21-6753-473040. A m. kir. szombathelyi III. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM. 21. osztályának (1943. május 28).

89 (Megjegyzés - Popup)

Rudolf Jakubowski zakopanei iskolaigazgatónak, az 1939 őszén Magyarországra menekült Lengyel Hadsereg egykori zászlósának a visszaemlékezése (Dr. Lagzi István gyűjtése).

90 (Megjegyzés - Popup)

A magyarországi lengyel menekültek számos lengyel nyelvű elemi és középiskolát tartottak fenn. A második világháború idején a megszállt Lengyelországon kívül csak Magyarországon működtek lengyel nyelvű és igazgatású iskolák. Lengyel középfokú iskolák és oktatási intézmények voltak: Cízifürdő, Balatonboglár, Balatonzamárdi, Balatonszárszó, Szikszó, Vác, Eger, Somlószóllós, Nagykanizsa, Érsekkéty, Kiskunlacháza helységeiben. A Somogy megyei Középrigóc községben kertésziskola, Bényen kereskedelmi iskola, Oroszi községben lengyel népfőiskola működött. A magyarországi lengyel gimnáziumokban (és az egeri Lengyel Líceumban) mintegy 350 lengyel diák tanult. A lengyeleknek önálló lengyel nyelvű sajtójuk volt évente (Wiesci Polskié, Fundusz Kultury, Tygodnik Polski, Gazetka Obozowa stb.), sőt gyermek- és ifjúsági újságokkal (Jestem Wasza, Młodziej) is rendelkeztek. Budapesten a lengyel szellemi élet központjaként működött a Biblioteka Polska és az Egyetemi Lengyel Intézet. Vö. Kazimierz Stasiński: Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej swiatowej. Poznan. 1969; OL. BM. 1939-1940-IX-15-4024; HL. HM. 1943. 21-21-6753-413605; HL. HM. 1943. 21-21-6759-537085, 531212; HL. HM. 1940. 21-21-3977-409167; OL. BM. 1944-IX-15-4028-212603. Lásd még Antall i. m. 42-57.

91 (Megjegyzés - Popup)

HL. HM. 1943. 21-21-6758-526855. Conrád Hauer Arnold ny. vezérőrnagy, soproni lakos levele a HM. 21. osztályvezetőjéhez. Vö. HL. HM. 1943. 21-21-6758-519917., 494513., 442669., 552032. iratokkal; HL. HM. 1943-21-21-6759-537099.; HL. HM. 1943-21-216151-525969; HL. HM. 1943. 21-21-6754-468834; OL. BM. Ált. K-150-1944-IX-4028-255225. Bálint Antal OTI egészségügyi főfelügyelő régi ismerősének, Laszenkó lengyel őrnagynak több hónapi szabadságot eszközölt ki. Az őrnagy betegségének gyógyítása érdekében orvosi gyógykezelést és családi házában elhelyezést biztosított. Vö. HL. HM. 1943. 21-21-6754-481174., 451895., 564522. iratokkal.

92 (Megjegyzés - Popup)

Keresztes-Fischer belügyminiszter közismert volt lengyelbarátságáról. Éveken keresztül fedezte beosztottja,

dr. Antall József miniszteri osztálytanácsosnak, a IX. osztály vezetőjének a lengyel menekültek érdekében kifejtett tevékenységét.

93 (Megjegyzés - Popup)

Dobi István: Vallomás és történelem. Bp., 1962, 132–133.

94 (Megjegyzés - Popup)

A két balkáni háború visszhangjával és az országos háborúellenes mozgalommal foglalkozik a szerző tanulmánya, mely a Századokban 1974 folyamán jelenik meg.

95 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története, vö. Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 106.

96 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsköztársaság Sopron 1919. Összeállította Kertész István Sopron, 1959, 10.

97 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 89, 94.

98 (Megjegyzés - Popup)

A (magyarországi szociálistikus munkásmozgalmak az 1913. évben Bp., 1914 (Államrendőrségi jelentés. A továbbiakban *Munkásmozg.*), 143–145 (Kimutatás a vidéki pártszervezetekről).

99 (Megjegyzés - Popup)

Mucsi Ferenc: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége 1890 és 1918 között. Bp., 1972, 26.

100 (Megjegyzés - Popup)

Szakszervezeti Értesítő 1913. július (X. évf. 7. sz.) 58–59.

101 (Megjegyzés - Popup)

Az 1912 őszi győr-soproni háborúellenes mozgalomról vö. a szerző tanulmányát (SSz. 1961, 359–365).

102 (Megjegyzés - Popup)

Radikal (a soproni polgári radikálisok hetenként kétszer megjelenő, német nyelvű lapja, a továbbiakban *R.*) 1913. jan. 9.

103 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai 4/A kötet (1907–1914). Szerkesztette: Erényi Tibor, S. Vincze Edit, Mucsi Ferenc, Kende János. Bp., 1966 (A továbbiakban: *MMTVD*), 592.

104 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD i. h.

105 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD i. h.

106 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD 593–594.

107 (Megjegyzés - Popup)

Népszava (a továbbiakban: *N.*) 1913. jan. 15.

108 (Megjegyzés - Popup)

Munkásmozg. 30.

109 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 9.

110 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 18.

111 (Megjegyzés - Popup)

Sopron (hetenként kétszer megjelenő baloldali polgári lap; a továbbiakban: *S.*) 1913. febr. 16.

112 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. márc. 2.

113 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 25.

114 (Megjegyzés - Popup)

Világ (Budapest) 1913. febr. 25.

115 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 25.

116 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár: Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban: *OLBMR*) 1913/262. sz.

117 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 8.

118 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. febr. 20; R. 1913. febr. 20.

119 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD 645.

120 (Megjegyzés - Popup)

Munkásmozg. 56–58.

121 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1913. márc. 6.

122 (Megjegyzés - Popup)

N. 1912. dec. 4.

123 (Megjegyzés - Popup)

Ez a riport a lap 1912. december 4-i számában jelent meg.

124 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. jan. 28; R. 1913. febr. 6, stb.

125 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. ápr. 27.

126 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 1.

127 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 4.

128 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 8.

129 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. máj. 6.

130 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 4; N. 1913. máj. 6.

131 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 1.

132 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. máj. 6.

133 (Megjegyzés - Popup)

N. i. h.

134 (Megjegyzés - Popup)

OLBMR 1913/217. sz.

135 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. Jún. 8.

136 (Megjegyzés - Popup)

OLBMB 1913/217. sz.

137 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 22.

138 (Megjegyzés - Popup)

S. i. h.

139 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. máj. 25.

140 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1913. máj. 31.

141 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. jún. 8. (A táviratot Vázsonyi Vilmosnak címezték, akinek nagy szerepe volt Lukács panamáinak leleplezésében.)

142 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. jún. 8; 1913. jún. 5, stb.

143 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Összeállította Horváth Zoltán. Sopron, 1964, 139–140.

144 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. júl. 3; S. 1913. júl. 6, stb.

145 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. júl. 11.

146 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. ápr. 20.

147 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. aug. 14.

148 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. aug. 3; R. 1913. júl. 24, stb.

149 (Megjegyzés - Popup)

A levelet a Radikal 1913. július 24-i száma közölte.

150 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. júl. 24. Az említett basáskodó tiszt, Kulcsár hadnagy Bakodyt a tisztelgés elmulasztásáért fültövön vágta, Neumann tartalékoszt pedig „disznó”-nak nevezte, mert szabadságot kért.

151 (Megjegyzés - Popup)

Az október 12-i vidéki gyűlésekről a Népszava 1913. október 14–15–16-i számai közöltek tudósításokat.

152 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. okt. 12. (A gyűlésről és annak részleteiről közelebbi tudósítás nem jelent meg; így nem biztos, hogy megtartották).

153 (Megjegyzés - Popup)

Munkásmozg. 261. (Wajdits felszólalására még vissztérünk).

154 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD 632–664.

155 (Megjegyzés - Popup)

MMTVD 655.

156 (Megjegyzés - Popup)

Österreich-Ungarns Aussenpolitik VII. kötet 8 779. sz. okmány.

157 (Megjegyzés - Popup)

Képviselőházi Napló 1914. jan. 28.

158 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. ápr. 24.

159 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. ápr. 24.

160 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. ápr. 24.

161 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. ápr. 24; vö. még Hünner László: Fűrész Gyula tevékenysége a soproni Szociáldemokrata Pártban. SSz. 1971, 124–130.

162 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. ápr. 24.

163 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. aug. 3.

164 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. szept. 14.

165 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. szept. 21; R. 1913. szept. 18, stb.

166 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. szept. 21.

167 (Megjegyzés - Popup)

Bányamunkás (Budapest) 1913. október 2. (I. évf. 5. sz.)

168 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. márc. 16.

169 (Megjegyzés - Popup)

Bányamunkás 1913. okt. 2.

170 (Megjegyzés - Popup)

Bányamunkás 1913. szept. 11. (I. évf. 2. sz.)

171 (Megjegyzés - Popup)

Bányamunkás 1913. okt. 2.

172 (Megjegyzés - Popup)

Wajdits cikke (W. B. aláírással) a Bányamunkás 1913. szept. 11-i számában jelent meg.

173 (Megjegyzés - Popup)

I. h.

174 (Megjegyzés - Popup)

Munkásmozg. 143–145.

175 (Megjegyzés - Popup)

R. 1913. aug. 28.

176 (Megjegyzés - Popup)

S. 1913. szept. 11.

177 (Megjegyzés - Popup)

S. i. h.

178 (Megjegyzés - Popup)

N. 1913. január 31.

179 (Megjegyzés - Popup)

Munkásmozg. 261.

180 (Megjegyzés - Popup)

Az első rész: Sopron város stabil és mobil népességkategóriái. SSz. 1973, 238–244.

181 (Megjegyzés - Popup)

Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Bp., 1970, 12.

182 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Dobner Ferdinánd soproni polgármester halálának 200. évfordulója 1730–1930. Sopronvármegye 1930. febr. 4.

183 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Diarium Senatorium et Oeconomicum de Anno 1725. Fondjegyzék-szám: IV. B/1019. Num. 4.

184 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Dobner Ferdinánd, a könyvbarát. SSz. 1957, 300–301.

185 (Megjegyzés - Popup)

Azonos okok indokolják az 1730 utáni adatok közlését is.

186 (Megjegyzés - Popup)

Soproni ev. Gyülekezet: Születési anyakönyv II, 48.

187 (Megjegyzés - Popup)

Uo.: Házassági anyakönyv I, 1645. máj. 24-i bejegyzés.

188 (Megjegyzés - Popup)

Uo.: Házassági anyakönyv IV, 102. Második felesége Artner Judit, Reichenhaller Reichart özvegye, házasságot 1704. jún. 10-én kötöttek. Harmadszori nősülésének időpontja: 1723. jan. 11., felesége Abel Sarolta Katalin Rozália. Az első házasságból 6 leány és 4 fiú született, az örökségen azonban már csak öten (3 lány és 2 fiú) osztoztak. A harmadik házasságból egy fiúgyermek született.

189 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Protocollum Senatorium Anno 1682, 652.

190 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: IV. B/1020. Num. 1, 145. Hajnóczy és Pilgram beszéde nyomtatásban is megjelent. Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái IV, 287; X, 1160.

191 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: IV. B/1019. Num. 1–3.

192 (Megjegyzés - Popup)

Az 1707–1724. éveket felölelő naplók előbb Gamauf Teofil birtokában voltak, majd Kazinczy Gábor könyvtárába kerültek (Szinnyei i. m. II. 913), az utóbbi időben azonban nyomuk veszett (Csatkai i. m.

Sopronvármegye 1930. febr. 4). A levéltárban meglévő napló az 1725–1730 közötti időből származik.

193 (Megjegyzés - Popup)

A számok a napló lapszámaira utalnak.

194 (Megjegyzés - Popup)

Harka, 1947 óta Magyarfalva.

195 (Megjegyzés - Popup)

Dűlőnevek.

196 (Megjegyzés - Popup)

Dűlőnevek.

197 (Megjegyzés - Popup)

Esetleg „Zapfner” = furmint. Vö. Maar Gizella: A soproni szőlőművelés és szókincse. Bp., 1934, 13.

198 (Megjegyzés - Popup)

Dűlőnevek.

199 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti bejegyzés: „Die 31. Febr.” Nyilván elírás!

200 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron város): Fondjegyzék-szám: XV/3. A számok a krónika oldalszámait jelzik. Vö. Tirnitz József: Michel János soproni krónikaíró. SSz. 1972, 271–6.

201 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron vármegye): Pilcz család iratai. Fondjegyzék-szám: XIII/13. A naptárak Kleinrath Károly szolgabíró és Baditz István aljegyző által Sopron vm. közgyűlésének 1801. jan. 13-án ad 217. sz. alatt kelt utasítására történt rendezés 168. sorszámú alatt található (2. doboz). A bejegyzések általában annak az esztendőnek és hónapnak feljegyzések számára üresen hagyott lapjain vannak, amelyre vonatkoznak. Az eltérésekre, esetről esetre, lábjegyzetekben történik utalás.

202 (Megjegyzés - Popup)

Réthy szerint a nagy halakat meg lehetett közelíteni (i. m. 149)

203 (Megjegyzés - Popup)

Az 1764. évi naptár áprilisi feljegyzési lapján.

204 (Megjegyzés - Popup)

Az 1777. évi naptár májusi feljegyzési lapján.

205 (Megjegyzés - Popup)

Az 1780. évi naptár májusi feljegyzési lapján.

206 (Megjegyzés - Popup)

Az 1791. évi naptár júniusi feljegyzési lapján.

207 (Megjegyzés - Popup)

Az 1791. évi naptár októberi feljegyzési lapján.

208 (Megjegyzés - Popup)

Áthúzza: *ver.*

209 (Megjegyzés - Popup)

Az 1795. évi naptár januári feljegyzési lapján.

210 (Megjegyzés - Popup)

Az 1795. évi naptár áprilisi feljegyzési lapján.

211 (Megjegyzés - Popup)

Az 1795. évi naptár áprilisi feljegyzési lapján.

212 (Megjegyzés - Popup)

Az 1798. évi naptár júliusi feljegyzési lapján.

213 (Megjegyzés - Popup)

Március 21-én sok hó esett és hideg lett (Réthly i. m. 439).

214 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron-Németújhelyi Vasút tárgyában munkálkodott megyei választmány jelentése. GySm. 2. sz. lt. IV. A. 10.

215 (Megjegyzés - Popup)

Mitteilungen des Zentralvereins für Pluss- und Kanalschiffahrt in Österreich 1909; Riebe, Valerie Else: Der Wiener Neustädter Schiffahrtskanal 36–44.

216 (Megjegyzés - Popup)

Gysm. 2. sz. lt. IV. A. 10.

217 (Megjegyzés - Popup)

GySm. 2. sz. lt. IV. A. 10 (20. sz. jegyzőkönyv).

218 (Megjegyzés - Popup)

GySm. 2. sz. lt. Megyei közgyűlési jegyzőkönyv 1847:1802. szám.

219 (Megjegyzés - Popup)

Saját gyűjteményemben.

220 (Megjegyzés - Popup)

Geiger-krónika 651. lap.

221 (Megjegyzés - Popup)

Közgyűlési jegyzőkönyv 1848: 1242/a. szám.

222 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 1848: 2881. szám.

223 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 1849: 706. szám.

224 (Megjegyzés - Popup)

Hadtörténelmi Levéltár, Tanácsköztársasági iratok, 124. doboz, Zámory-hagyaték.

225 (Megjegyzés - Popup)

Uo. (HÜNB helyzetjelentések).

226 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ugyancsak hadtesttartalék lett a Léva környékéről Endrédre és Nagysallóra menetelt 15. (bácskai) ezred, a 4. hadosztály gyalogsága (közte a hírhedtté vált 14. ezred Is) pedig Dunakeszi, Fót és Csomád környékére menetelt.